

NAPOLEON

A-3454

NAPOLEON JA EELWIIMANE ILMASÕDA

ÜHE WÕIMUMEHE AJALUGU

TEMA 100-AASTASE SURMAPÄEWA MÄLESTUSEKS
RAHWALE JUTUSTANUD

DR. J. BERGMANN

TARTU ÜLIKOOLI PROFESSOR

A. J. 1

EESTI KEELDE TÕLKINUD

A. JÜRGENSTEIN

M46

TARTUS, 1921

EESTI KIRJASTUSE-ÜHISUSE „POSTIMEHE“ KIRJASTUS

N° 15.

Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe“ trükk, Tartus.

TARTU ÜLICOOLI
RAAMATUKOGU

32957063

I.

Aastasaja mälestused.

Aastal 1914 puhkes lahti hirmus ilmasõda, mille mõju terve ilm nüüd kannatab. Ei ole liialdus, kui tõendatakse, et ajalugu ühestki võitlusest jutustada ei tea, mis nii paljude inimeste elu ja nii suuri väärtusi oleks hävitanud kui see. Hiiglasuur kultuurihoone, milles see tulekahju möllas, on kaugelt suurem kui endiste aegade kultuuriehitused; leegid ulatasid sellepärast kõrgemale ja loitsid õudsemini kui millegi muu minewikutulekahju juures.

Ja oletigi ei ole see esimene kord, et kõnelda võidakse ilmatulekahjust. Wiie aastasaja kestusel, milles uuem ajalugu esineb, on Euroopa rahwad — reeglipärasusega, mis vaatlejat awatleda wõiks sõja loodusseaduslikkuse peale mõtlema — vähemalt igal aastasajal kord sõjalisi lõpuarweid pidanud. Suured sõjad, mis 16. aastasaja esimeses pooles ja keskel läbi wõideldi keiser Karl V, walitseja, kelle riigis päike looja ei läinud, ja Türgi sultaniga liidus olewa Prantsuse kuninga Franz I wahel, olid niisugused wõitlused, mis pea terve meie ilmajao ja mõnikord ka teised ilmajaod kaasa kiskusid. Prantslastel oli tol korral ülesandeks, Habsburgi soost keisrit wõimaluse järele takistada kõigest üle ulatawale ilmawalitsusele pääseda, missugusel teel ta juba näis olewat.

Sada aastat hiljem, kui wägew tüli katoliikliku lõuna ebausua ja põhjamaa terwema mõistuse wahel põlema sütitas 30-aastase

sõja häwitawad tuletunglad, olid Prantsuse sõjasihid samuti ainult poliitilise loomuga: ta tahtis edasi Saksa keiserriiki nõrgendada. Rootsi ja Saksa protestantide abiga läks see tal ka korda ja kolmekümne-aastase sõja poliitiliseks tagajärjeks oli, et Prantsusmaa tõusis Euroopa ja terve kultuuriilma juhtiwaks riigiks ja et Rootsimaa tükiks ajaks kõige tugewamaks germaanlaste riigiks jäi.

Rahwad olid endid wastastikku ära wäsitanud ja paljud maad kõrveks muutunud, kõige pealt Saksamaa, kes selle werise ilma-draama näitelawaks oli olnud. Tolleaegsete aruannete järele olid elukallidus, katk ja kõiksugu hädad weel pahemad kui tänapäew.

Mõned inimesepõlwed hiljem, 18. aastasaja algul, süttis uus ilmatulekahju: nõndanimetatud Hispaania pärandussõda ja ühel ajal temaga möllaw suur põhjasõda. Nende rööbiti käiwate sõdade tagajärg oli, et mõlemad 30-aastase sõja mõjul wägewaks läinud suurriigid, Prantsus- ja Rootsimaa, nõrgendati ja alandati. Esimene nendest wõis weel oma suurriikliku seisukoha püsti hoida, kuid sai oma esimese saatusliku hoiatuse. Rootsimaa kukutati aga täiesti oma wõimu kõrguselt alla.

Siis murdus põhjas Svithjodi wõim,
kerkis hauaküngas wiimase wõitleja luude üle.

kirjutas Erik Gustav Geijer. „Wiimane wõitleja“ oli Karl XII. Selle 18. aastasaja alguse ilmasündmuse tagajärjeks oli muu seas, et läänepoolses Euroopas Inglismaa oma wõimu wõis kindlustada ja et idas Wenemaa kiirelt tõusis.

Aga suurepärasem kui kõik need suured Euroopa wõitlused 16., 17. ja 18. aastasaja esimesel poolel, oli see ilmasõda, mis 19. aastasaja alguses möllas, kus Napoleon Bonaparte maailma oma nime kõlaga täitis ja maadest tule ja werega läbi käis, pehkinud troonid ümber tõukas, uued omale ja oma sugukonnale ehitas ja miljonid tugewamaid Euroopa noormehi lugema-tuil lahinguwäljul surmale pühendas.

Tema ajalugu on üliinimese muinasjutuline saaga, ühe praktilise wõimufilosoofi hoolimata rännatud tee. Ühel hoobil on see ajalugu otsustawast wõitlusest, mis Prantsusmaa ilmalawitsuse pärast pidas. Napoleoni langemine saja aasta eest oli Prantsusmaa

langemine tema ilmajuhtiwalt astmelt. Selle seisukoha paistuw uuendamine Napoleon III poolt aastasaja keskel ei olnud mitte kantud tarwilikust sisemisest elujõust, et kauemaks püsima jääda.

Napoleoni sõdade segust tulid, samuti nagu 100 aastat ennem peetud rahwastewõitlustest, Inglismaa ja Wenemaa kõwendatud wõimuga wälja. Tähelepanija waatleja silma eest ei jää ka warjule, et Preisimaa 1806.—1813. aasta wägewa äratuse mõjul energia-awaldusele sütitatud ja 30-aastase sõja wapustuste läbi nõrgendatud ja mitte weel täiesti kosunud Saksamaa kõwemale wõimukohale hakkas küünima. 19. aastasaja edasine lugu annab sellest pildi, kuidas see Preisi wõim enam ja enam paisub, kuidas ta Bismarcki läbi uue Saksa keiserrügi tugewa sõjawõimu loob, Wilhelm II all ennast ka merele laotab tagajärjerikkas wõistluses Briti wägewusega, 200-aastase merede walitsejaga, ja kuidas ta nüüd wõitleb selle „paiga pärast päikese käes“, mida 16. aastasaja Prantsusmaa keiser Karl V-le ei tihanud anda, mida 18. aastasaja Inglismaa päikese kuningale Louis XIV-le ei jätnud ja mida terve Euroopa 100 aasta eest Napoleoni wastu kaitsis.

Ajad on nüüd möödas, kus suurt Euroopa sõda ühe ilmajao peale piirata wõidak. Sõjariistade kõlin ulatas Jeruusalemmi, granaadid on üle Punase mere lennanud, suurtükimürin kohises päikese kiirte käes siniselt särawa Siinai mäe ümber. Kindel on, et Hommikumaa 1000-aastasest unest hakkab ärkama. Juba Napoleon püüdis tema unelewaid jõude äratada, aga öö ei olnud siis weel möödas. Nüüd wõtab ka Jaapan osa, ja Inglise ja Saksa asumaade ilm on, vähemalt niikaugele kui tema merepiirkonnad küsimuse alla tulewad, sõjawäljadeks saanud. Seda sõda wõib ilma liialdamata tõsiseks ilmasõjaks nimetada.

Juba saja aasta eest oli wõitlustel, kui ka mitte praegusel ulatusel, kalduwus mõõtmatuse ni laieneda. Ka mõnes teises suhtes oli Napoleoni sõdadel palju sarnasust suure draamaga, mis meie päewil ilmateatril etendus.

Selle läbi wõidawad mälestused sündmustest saja aasta eest weel tegelikuma tähtsuse, kui paljalt sellepärast, et Napoleon Bonaparte ajaloolise suure kurbmängu lõpujärgust sada aastat mööda on läinud.

II.

Napoleoni sugu ja lapsepõlv.

Mõne aasta eest kuulis maailm teatava üllatusega, et Itaalia võimetu Türgimaa käest Triipolise ära võttis. Enne seda oli Habsburgi monarhia, kui ka weidi wiisakamal wiisil, Bosnia ja Hertsegowiina oma külge liitnud ja Inglismaa Egiptuse. Ka need maad olid „haige mehe“ omad olnud, kes oma abituse seisukorras asjad minna laskis, nagu nad läksid. Selsamal wiisil oli Prantsusmaa aastal 1768 (õigem ütelda: jaanuarikuul 1769) Itaalia saare Korsika omale võtnud, mis siiamani Geenua wabariigi omandus oli. Geenua oli üks tähtsusetu väikene riik, nagu neisse Itaalia tol korral jagunes.

Warsti pärast seda sündmust, 15. augustil 1769, sündis Ajaccios (Ajatshos), Korsika väikeses pealinnas, adwokaadil Carlo Buonapartel teine poeg Napoleon¹⁾.

Kui Korsika prantslaste poolt toorel wiisil oli alla heidetud, siis tasus see laps väikese Korsika eest teatawal wiisil hiilgawalt kätte, kuna ta kolmekümne aasta pärast terve Prantsusmaa oma jalgade ette maha surus ja tema paremate poegade werd walas, et mitte ainult Prantsusmaad, waid ka terwet ilma walitseda. On ülearune küsimus, et kui wõitluses Korsika pärast, mis tõepoolest prantslaste ja inglaste wahel peeti, wiimastel korda oleks läinud

1) Itaalia kirjutuswiis on Napoleone. Selleaegses Korsika dokumendis seisab — prowintsi wäljarääkimise wiisi järele — Nabulione.

Carlo Maria Buonaparte, Napoleoni isa.

Korsikat omandada, Napoleon oleks siis Prantsuse alama asemel Inglise alamaks saanud. Kuidas oleks tema ja ilma saatus niisugusel korral wõinud kujuneda!

Nüüd oli temast aga prantslane saanud. Tema isa oli röömus seltskonnainimene heade waimuannetega, aga ilma kindlama iseloomuta. Ta suri wähhajaigusesse a. 1785, alles 39 aasta wanaduses. Ta oli mureta elanud ja ei jätnud oma lastele, kellest wiis poega ja 3 tütart täiseani elasid, mingit nimetamisewäärt warandust. Perekonna kindel tahtewõim ja kooshoidejõud oli ema, Maria Letizia Ramolini. Mõlemad perekonnad, niihästi isa kui ka ema oma, olid mõni põlw tagasi Itaalia mannermaalt, ligemalt ära tähendatud — Toskaanast Korsikasse rännanud. Napoleon oli siis, nagu juba ka ta wälimus seda selgesti näitas, täiswerd itaallane. Bonaparte perekond oli Korsikas teatawas lugupidamises ja arwati, kas õigusega wõi mitte, saare aadeli sekka. Selle asjaolu kasutas Napoleoni isa ära, kui ta tarbetuks arwas kauemini Korsika wabaduse eest wõidelda ja sellepärast Prantsuse üliwõimu tunnustas. Saare Prantsuse kubeneri wahesobitusel läks tal korda, et tema poeg Prantsusmaal ühes koolis, mis aadeli poegadele oli määratud, priikoha sai. Kes sinna kooli maksuta wastu wõeti, seda peeti kuninga kaitsealuseks ja tema ülespidamise ja ohwitseriks kaswatuse kulud maksis kuninglik kassa. Noor Buonaparte, ehk — kuidas prantslased ta nime kirjutasid — Bonaparte, sai nüüd kuninglikuks stipendiaadiks (abiraha saajaks) Brienne'i sõjakoolis (Brienne on loss Champagne'i maakonnas). Õiguse pärast ei olnud see kool mitte sõjakool meie aja mõttes. Ta oli ühe waimuliku juhatuse all ja eraldus oma õpeainete õpewiisi poolest wähe teistest poeglastele määratud õpeasutustest. Õpeained olid: usuõpetus, ajalugu, keeled, üleüldine haridus ja matemaatika. Kursuse lõpetamise järele saadeti õpilased siit koolist Pariisi ohwitserikooli, kui nad selleks walmid ja wäärilised leiti olewat.

Üheksa-aastane Korsika poiss ei mõistnud esmalt niipalju Prantsuse keelt, et teda kohe Brienne'i kooli oleks wõinud wastu wõtta. Ta pidi sellepärast mõne kuu ette walmistuskoolis Autun'is käima. Kui ta siis lõppeks oma päriselt määratud kohta, Brienne'i aadelikooli tuli (24. apr. 1779), oli tal palju takistusi ära wõita.

Tema Prantsuse keel oli ikka weel puudulik; üks tema weidi pedantlik Prantsuse elulookirjutaja ütleb, et tema oma terwe eluaja Prantsuse grammatika ja õigestkirjutuse wastu sõda pidas. Kindel on, et teda teised koolipoisid tema Itaalia keelerõhu pärast pilkaside. Aga see ei olnud ainuke asi, mida ta pidi kannatama. Need aadelipoisid küsisid waeselt priikooli saajalt tihti pilgates, kui palju raha temale isa kottu iga kuu kohta järele saadab. Nad irwitasid tema lühikeste jalgade ja tema nurgelise kehakuju üle, ja kõige pealt tegid nad põlgawaid tähendusi tema allaheidetud ja põlatud isamaa pärast. Kõik see puudutas wäikese kirgliku Korsika poisikese isamaalist hinge sügawalt ja haawawalt. Sellepärast hoidis ta ennast kõigist tagasi, nii et tema kui üksiklase peale waadati. Aga aeg tuli, kus allasurwatud poisike kätte tasus.

Napoleoni arenemiskäigu peale mõjus tugewasti lühikest aega enne seda surnud mõtleja ja kirjanik Rousseau, üks rewolutsiooni ja kõige tollekordse aja õpemeister. Napoleon omandas temalt weidi ebamäärase religiooni, usu „kõrgema olewuse“ sisse, inimese ülihea loomuse ja loomuliku headuse sisse.

Kindlasti omaks tegi tema sel ajal Rousseau õpetuse üldisest rahwatahtmisest, kui kõige kõrgemast riigitahtmisest. Kui rewolutsioon tuli, hoidis ta elawalt selle poole ja tema käis käsi-käes selle kõige karedamate lipukandjatega, nõndanimetatud jakobiinlastega. Tema koolisõbrad olid pea kõik otse wastupidiste poliitiliste waadetega; nemad kuulusid eesõigustatud klassi, põlgasid Rousseau demokraatlikku ideaali ja walmistasid endid selleks ette, et makswa ülekohtuse korra kaitsjateks saada.

Noor Bonaparte oli algusest peale oppositsioonimees, alguses põlatud, siis wihatud ja lõpuks kardetud. „Korsikaanlane rahwuse ja iseloomu poolest,“ ütleb tema üle otsustades tema ajaloo-õpetaja. Ja edasi kirjutab seesama mees tema kohta: „Tema on haruldane noormees. Ta peaks soodsates oludes kaugele jõudma.“ Harwa on kooliõpetaja ettekuulutus nii hiilgawalt täide läinud.

1783. aasta septembrikuu ülestähendustest, mis kooliinspektori poolt kirjutatud, leiame järgmised andmed:

„Herra Bonaparte, Napoleon, sünd. 15. augustil 1769, 4 jalga, kümme tolli, kümme liini pikk, hea kehaehitusega, väga hea terwisega, allaheitliku iseloomuga, aus ja tänulik. Ta on ennast alati hästi üles pidanud ja matemaatikas wäljapaistew olnud. Ajaloos ja geograafias on ta väga kaugele jõudnud, ladina keeles on ta nõrk. Temast wõiks tubli meremees saada. Ta on wäärt, et teda Pariisi sõjakooli wastu wõtta.“

Iseloomu allaheitlikkus leiab waese, armust wastuwõetud Korsika poisikese juures tema sellekordses ümbruses ja oludes kerge seletuse, aga teistsugustes oludes näitab ta warsti üsna teist laadi karakterit.

Selsamal aastal, kus ülemaltähendatud hindamine paberile pandud, saab ta matemaatika eest kõige kõrgema auhinna (Prantsuse õpesüsteemi juures etendas juba tol ajal auhindade jagamine tähtsat osa). Selle auhinna tagajärjel sai ta luba, ehk küll alles 14 aastat wana, päris kuninglikku sõjakooli Pariisi sisse astuda. Oktoobrikuul 1780 jõudis ta sinna, wiibis seal ühe ainsa aasta ja sellega oli tema ettewalmistus ohwitseriks lõpetatud.

III.

Waene alamleitnant.

Aastal 1785, nii siis 16 aasta wanaduses, on Napoleon Buonaparte — selle Itaalia õigestkirjutuse järele kirjutas ta tol korral weel oma perekonnanime — juba Prantsuse ohwitser, alamleitnant ühes suurtükiwäe rügemendis, mis garnisoonis oli wäikeses Valence'i linnakeses. Temal ei olnud enesel mitte niipalju raha, et teenistusekohale sõita, ja et kroonu sel ajal niisuguseid reisisid wälja ei maksnud, pidi ta reisiraha laenama. Teenistus oli kaunis tähtsusetu ja suurel osal aastal ei olnud ohwitseridel midagi teha. Nad wõisid linnas wõi tema ligemas ümbruses elada, kus nad tahtsid. Napoleoni palk oli 1120 franki. Teised noored leitnandid tarwitasid aastas enamasti 4 korda rohkem raha ära. Neid toetasid nende perekonnad wõi mõned muud, wõi nad tegid wõlga. Napoleon ei teinud midagi sellesarnast. Jah, tema toetas sellest palgast isegi weel oma nooremat wenda Ludwigit (pärastist Hollandi kuningat). Tema läks punkt kell 10 woodi ja tõusis kell 4 üles, et töötada. Tal oli wiisiks ainult ükskord päewas süüa, ja nimelt kell 3 lõunal. Ometi kulutas ta ühe lõbu peale, ühe ainsa peale raha. Ta ostis kokkuhoitud palga summadega wahetewahel omale raamatuid. Tihti seisis ta tundide kaupa raamatukaupluse waateakna ees ja rehendas järele, kas wõiks julgeda mingit sinna wäljapandud raamatut osta. „Need olid mu noorusrõõmud ja maitaselõbud,“ kirjutab Napoleon St. Helena saarel oma mälestustes. Arwatawasti on ta tõsiasju weidi

wärwinud, aga peajasjalikult tohiks tema kirjeldus, niipalju kui see sellesse asjasse puutub, küll tõele wastata.

Terwe ilm tunneb sagedasti etendatud näidendist „Madame sans Gêne“ lustilikku lugu ilusast, aga waesest pesunaisest, kes kord leitnant Bonaparte pesu pesnud, aga mingi põhjuse pärast mitte kohe oma pesumaksu kätte ei saanud. Paar aastakümnet hiljemini trehwab Napoleon Pariisi kõrgemas seltskonnas ühe toreda, kalliskiwidega ehitud proua, kes häbelikult temale kolletanud ja kortsutatud pesuarwe maksmiseks kätte ulatab. Ka tema oli sellel rewolutsioonijal, kus kõik wäärtused ümber hinnati, karjeeri teinud ja oli nüüd marshalli abikaasa, isegi wärskest-küpsetatud hertsoginna. Tema mees, kes nende abiellu-heitmise puhul seersant oli, tõusis Prantsuse marshalliks ja teda austati Napoleoni poolt hertsogi aunimega.

Terwe rea aastaid elas waene leitnant kehwa elu. Töökas, nagu ta oli, ei leidnud ta rahuldust waimuta sõjaharjutuste õppusest ja wäikestest tulewikulootustest. Tema kireks tol ajal oli tema kodumaa Korsika wabastamine ja kuulsus. Koolis oli ta peahuwitus ajalugu ja matemaatika olnud; tema unistus oli nüüd, kui ka mitte oma isamaad wabastada, siis vähemalt tema ajaloo kirjutajaks saada. Ülepea oli tal oma leitnandiajal, mis ta mitmes Prantsuse wäikelinnas läbi elas, salajane auahnus kirjanikuna kuulsaks saada. Ta wõttis osa ühest kirjanduslisest auhinna-tööst, mis Lyoni akadeemia wõistluseks wälja kuulutas, ei saanud aga mitte auhinda. Akadeemia arwas, et tundmata autor lugupidamiswäärt tundmuse ja teatawat algupärasust awaldab, leidis aga ühtlasi, et weidi walmimata töös, mille stiil Rousseau'd järele aimata püüdis, teataw fantastiline ebaselgus walitseb. Keegi ei wõinud tol korral kinnise loomuga unistajas ja luuletajas leitnandis, kes igal pool, kus ta wälja astus, takistusi leidis, ära tunda tulewat kõiki takistusi purustajat ilmawalitsejat, wististi ta ise ka mitte.

Poisikesena ja noormehena oli ta kirglik korsikaanlane ja kodusaare põgenenud rahwuskangelase Paoli suur austaja, kuid warsti muutus see austus wastolusse, kui Paoli Inglise sõbraks sai, et Korsikat Prantsusmaa küljest ära lahutada. Juba sel korral oli Napoleon teadlik Inglismaa waenlane, üsna selle peale waata-

mata, et inglased ka tema uue isamaa waenlased olid. Kui tal Inglise ja Prantsuse Korsika wahel walida oli, siis walis ta tingimata wiimase. Selle tagajärg oli, et tema ja terve Buonaparte perekond Korsikas linnupriiks said ja ennast Lõuna-Prantsusmaale pidid päästma. Nende wäikene omandus konfiskeeriti. Sellest silmapilgust peale on Napoleon igapidi ja täiesti prantslane, ja tema auahnus ei käi enam selle peale, et Korsika ajalugu kirjutada, waid ise Prantsuse tulewat ajalugu moodustada.

Teesid ja abinõusid selleks pakub temale suur sündmus, mida Prantsuse rewolutsiooniks nimetatakse. Seesama wägew rewolutsioon, mis Lõuna-Prantsuse wäikese Pau linna adwokaadi poja Bernadotte Rootsi wanale kuningatroonile tõstis, oli ka kõige tugewam neist jõududest, mis Korsika kotka tiibu liigutasid.

IV.

Prantsuse rewolutsioon.

Küll oli sõda 18. aastasaja algul Prantsusmaal nõrgendanud, kuid Euroopa riikide peres jäi tema ikkagi juhtiwaks jõuks. See eelwõim läks küll nõrga kuninga Louis XV pika walitsuse ajal alatasa mäest alla. Riiki walitseti autokraatlikult. Riiginõukogu ei oldud enam kui 150 aastat mitte kokku kutsutud. Niikaua kui tugewad walitsejad haritud despotismi lugupidamist jõudsid alal hoida, läks asi ometigi weel. Kui aga kroonikandja mitte ainult ennast wõimetuna ja alawäärtuslisena ei esita, waid kui ta enam ka ei oska oma ümber häid nõuandjaid koguda, tähtsad walitsusasjad lohakile jätab ja rahwa warandusi oma kõige kõlwatumaist pailastest ja lodewate eluwiisidega naisterahwastest lagastada laseb, läheb lõpuks kaswaw rahulolematus kardetawaks. Siia juurde tuli Prantsusmaal weel kuulmata ülekohtune maksusüsteem. Aadel, kelle oma kolmandik maapinnast, oli peaaegu maksuwaba ja temal olid kõik wõimalikud eesõigused, muu seas ka ainuõigus ohwitserikohtade peale sõjawäes. Kirikud ja kloostrid olid niisama kuulmata rikkuste omanikud, mis neile wagade hingede poolt aastasadade jooksul selle tingimusega olid kingitud ja pärandatud, et preestrid ja mungad pidid palwet pidama (messet lugema), et need hinged põrgu puhastustule waewast päästetaks. Kiriku kogu maaomandus ulatas niisama riigi terve maapinna kolmandikuni. Nii oli siis kaks kolmandikku Prantsusmaast kahe kõrgema maksuwaba seisuse omanduseks.

Need kaks ülemat klassi wõisid waewalt pool miljonit inimest oma liikmeteks lugeda. Kolmas seisus, rahwa osa, mis nende sekka ei kuulunud, oli umbes 25 miljonit inimest. Kiriku aastased sissetulekud arwati 130 miljoni frangi peale; peale selle olid kiriku päralt poolteist miljonit talupoegadest pärisorja. Maksusid tuli ikka karedamail wormidel sisse nõuda kolmandalt seisuselt, s. o. käsitöolistelt, kaupmeestelt ja maarahwalt, kellest weel suur osa aadli ja kiriku mõisates teoorjust pidid tegema.

Aastasadade jooksul oli hulkade juures wiha mõlema eesõigulise klassi wastu idanenud; aga harjumus on suur wõim, ja üks päew teise järele oldi selle tõsiasiaga harjunud, nagu oleks siin wäljapääsmata paratamusega tegemist, mida mitte muuta ei saa, waid mis — looduseaduste sarnaselt — inimese olemasoluga on sõlmitud.

Siis aga hakkas trükikunsti leidmise wili walmima. Trükikunsti leidmine keskaja lõpul ja renessaansi aja suur haridushuwi olid kooliolud loonud ja kirjanduslise õitseaja elule kutsunud, mis otse rõhutatud kihi akna alla hea- ja kurjatundmise puu olid istutanud. Ja uuema aja wõimumehed ei olnud mitte mõistnud — wõi ei olnud nad jõudnud — selle puu wilja maitsmist ära keelda. Tagajärjeks oli Prantsusmaal niisugune rahwa silmaringi laiendamine, mis walitsewa süsteemi pettust ja ülekohut halastamata paljastas. Geniaalsed kirjanikud, nagu juba nimetatud Rousseau, hakkasid juba rahwatahtmisest ja üleüldisest hääleõigusest kõnelema. Wana (antiik-) ilma mõttetarkade wiha wägiwallawalitsejate wastu kutsus mitmekordse wastukaja rahwa hinges elule. Nii walmistati meeoleu mitmet wiisi ette eelolewaks murranguks.

Üleüldiselt põlatud Louis XV surma järele astus troonile tema pojapoeg Louis XVI, isiklikult üsna auwäärt, aga nõrga tahtewõimuga ja wäheste annetega mees, kes abielus oli intrigantse ja lõbuhimulise pillamisearmastaja Austria ertshertsoginna Marie Antoinette'iga. Sellel naisterahwal oli tugewam tahtewõim, aga teiselt poolt puudus temal riigimehelik mõistus ja poliitiline huwi. Tulgu meie järele kas wõi weeuputus, oli wana patune Louis XV ütelnud, kui temale kord tema kõlwatutel pidustustel keegi hoiatades oli liginenud. Nüüd tuli see uputus. Tema tuli wiimaks

riigi rahaasjanduse kokkuvarisemisega, mida mitte enam ära hoida ei suudetud. Uus kuningas pööris aadli poole ja tahtis temale selgeks teha, et tema maksude alla heitmiseks lepiks. Aga aadel toetas ennast aastasade-wanuste kirjalikkude eesõiguste peale ja ütles: ei. Kuningas pööris abi otsides rikka kiriku poole. Selle ülemused aga seletasid iseenesest mõistetawalt, et kiriku omandus puutumata olla ja et see mitte kuninga käsutada ei ole, waid ainult püha isa wõimu all Roomas seiswat.

Siis haaras kuningawõim kaua ärahoitud, aga nüüd möödapääsmata abinõust kinni, nimelt kutsus ta riigipäewa (*des états généraux*) kokku (1789). Seda rahwaesitust ei olnud 1614. aastast saadik enam kokku kutsutud, ja wõib enesele ette kujutada, kui palju kääriwat rahulolematust praegustes oludes nüüd awalikuks tuli. Riigipäew, mis 5. mail 1789 Versaille'is, Pariisist mitte kaugel olewas kuninga residentsis, kokku astus, tegi oma tööd õige mõõdukalt. Ei walitud ju sugugi üleüldise hääleõiguse järele, waid wananenud hääleõiguse järele. Ja oleks kuningal küllalt mõistust olnud, et ilma ajawiitmata rahwaesituse õigustatud nõudmisi täita, siis oleks temal eestkätt waewalt mingit hädaohtu karta olnud ja temal ei oleks mitte tarwis olnud pärastise rewolutsiooni tormihoo eest taganeda. Aga see oli osa tema kurbloolisest saatusest, et temal iga riigimehelik omadus puudus.

Asi algas riigipäewal peale tüliga hääletamiswiisi maksmapanemise asjus. 17. aastasajal oli makswaks wiisiks olnud, et aadel, waimulik seisus ja „kolmas seisus“, mis terve rahwa, peale esimese kahe seisuse, enesesse mahutas, igaüks eraldi kokku astus ja omawahel otsuse tegi. Selle wiisiga hääletasid lõpuotsusel kaks ülemat seisust, kui nad ühel meel olid, kolmandast alati üle. Kolmas seisus, mis kõige arwurikkam oli ja pea 50 korda nii palju elanikka esitas, kui kaks ülemat seisust, ei tahtnud muidugi nüüd enam niisugusest hääletamiswiisist kuuldagi, waid nõudis, et riigipäew, kui ainus, riigikogu moodustama pidi. See tüli oli esimene asi, mille kuningas ära pidi otsustama. Koja-ringkondadest ümberpiiratud rõhutud, aristokraatia ja katoliku kirikliku mõju all kaldus kuningas kahe kõrgema seisuse poole ja käskis kolmanda seisuse ise oma keskel kokku astuda. Aga kolmas seisus keeldus

sellest. Uue walju käsu peale seletas nende esimees: „Siin istume meie ja taganeme ainult püssitikkude eest.“ Kolmas seisus otsustas siis kindlaks jääda ja kutsus teist kaht seisust enesega

Ludwig XVI.

ühinema. Kui seda mitte ei tahetaks, siis otsustas kolmas seisus ennast ainukeseks rahwaesituseks (rahwuskoguks) tunnistada. Kuningas laskis nüüd oma õukondsete nõudel koosolekusaali kinni

panna. Siis mindi pallimängumajasse, mis tühi oli, ja seal otsustati, et rahwuskogu enne laiali ei lähe, kui ta autokraatliku walitsuswiisi on kõrwaldanud ja Prantsusmaale uue põhiseaduse loonud. Waimustushoos kinnitati see otsus põhjaliku wandega (wande andmine pallimajas 20. juunil 1789).

Kuningal jäi nüüd walida, kas püssitikkudega wahele astuda wõi aga trotslikule rahwuskogule alla anda. Tema walis wiimase tee, ja muidugi langes ta lugupidamine nüüd niihästi aristokraatia kui ka demokraatia juures, ehk wiimane teda eestkätt küll auawal dustega üle külwas. Sellega algab õieti rewolutsioon. Rahwuskogu paisub warsti walitsewaks wõimuks ja kuningas jääb ikka enam kõrwale. Et tema omale ühelt poolt mitte ei suuda demokraatlikku waadet omandada, teiselt poolt jälle — loomulikku wastikust tundes werewalamise wastu — mitte wägiwalda ei tahtnud tarwitada, ja et ei rahwuskogu ega ka pealinna rahwahulgad, kes ikka ähwardawamalt hakkasid ennast ülewal pidama, tema sõbralikkudest manitsustest ei hoolinud, libises juhtiw osa tema kätest ja läks tugewa tahtejõuga meeste kätte. 14. juulil tõusis Pariisi tänawatel suur rahwaliikumine, mis bastilje tormamisega lõppes. Bastilje oli nimelt üks riigi wana wangihoone, kuhu wastumeelseid oppositsioonimehi harilikult ilma üle kuulamata ja kohtuotsuseta kinni pandi ja wangis peeti. Bastilje lõhuti maha, süüdati põlema ja tehti maapinnaga tasa. Weel tänapäew pühitseb Prantsuse wabariik 14. juulit, bastiljepäewa, kui Prantsuse rahwuslist pidupäewa.

Nüüd järgnes ikka kindlamalt ülesastuwas rahwuskogus hulk otsuseid kõige põhjalikumate uuendustega. Üks noor aadlimees astus, üleüldisest silmapilksest waimustusest kaasa kistud, 4. augustil koosoleku hakatusel üles ja tegi ettepaneku aadli eesõigused ära kaotada; tema isiklikult seletas, et ta oma eesõigustest loobub. Tema aus waimustus sütitas teisi tema seisuswendadest, kes ka üles tõusid ja sellesama seletuse ära andsid; terwe rea rutuliste otsustega ütles sügawasti liigutatud koosolek jah ja aamen. Aastasadade eelarwamised ja traditsioonid põlesid selles augustiõhtu waimustustules põhjani maha. Pärisorjus, jahiõigus, tsunftisundus ja terwe rida mitme seisuse eesõigusi kaotati neil tähtsail silmapilkudel korraga ära.

Selle suure silmapilgu mälestuseks walmistati medal, mille ühel küljel eesõigusliste seisuste esitajaid kujutati, kes oma eesõiguste dokumentidega ohwrialtari ette astuwad, millel pealkirjaks on „Isamaale“; mälestusraha teine külg esitab kuninga pilti, kelle ümber kirjutatud on: „Louis XVI, Prantsuse wabaduse uuendaja“. Ka tänujumalateenistus peeti ära. Nagu näeme, ei tõuganud rewolutsioon weel ei trooni ega altarit ümber ja wähesse poliitilise tarkusega oleks kuningas omale selles uuendustöös weel teatawa juhtiwa osa suutnud alal hoida, aga mõju libises ometigi järkjärgult tema käest. Nii sagedasti kui ta rahwuskogu meeste mõju all seisis, haaras temast kinni ka üleüldine reformielewus. Aga lähemal silmapilgul ümbritsesid teda jälle kuninganna, kuningakoda, aristokraatia kiwistunud esitajad ja kihutasid teda kõiki koosoleku otsuseid tagasi lükkama. Nende mõjude all toimetas ta siis, ilma et ise omalt poolt tagasilükatud ettepanekute asemele uusi formuleerida.

Kuninga kahele poole kaldumine õõnistas ka alamate ametikohtade wastu lugupidamise. Neile hakati awalikult wastu. Sõjawäe distsipliin lõdvenes. Ohwitserid, kes ju aadlimehed olid, põgenesid suurelt osalt maalt wälja — arwamises, et rikutud korra jalaleseadmine korda wõib minna ainult wõõraste wägede abiga. Maal laastasid talupojad oma aadlist rõhujate losse, põletasid ja tapsid.

Waheajal läks rahwuskogu suur põhiseaduse töö ruttu edasi. Rahwaesitus nimetas ennast selle järele, kui ta pallimajas wande oli annud, Prantsusmaale uut põhiseadust luua, „asutawaks koguks“. Otsustati jäädawalt ühekojaline esitus maksma panna. Otsustati, et ilma rahwaesituse nõusolekuta ühtegi seadust ei tohita anda ega ühtki maksu peale panna. Kuulutati wälja, et seaduse ees kõik üheõiguslised on, et isik puutumatu on (kedagi ei tohita wangi panna, ehk olgu siis seaduse põhjal), loodi ajakirjanduse- ja sõnawabadus, südametunnistuse- ja usuwabadus jne. See on terve kodanliste wabaduste süsteem, mis meile, kes me moodsates kultuurriikides rewolutsiooni ideaalset pärandust maitseme, nii iseenesest mõistetaw näib olevat. Isewalitsuse (absolutismi ajal) oli see süsteem tundmatu olnud.

Järgmine tähtis seadlus oli hiiglasuurte kiriku- ja kloostrimõisate riigistamine. Ettepaneku selleks tegi noor piiskopp, pärsine kuulus riigimees Talleyrand. Riik wõttis selle eest oma peale preestrite palga maksmise ja kindlustas jumalateenistuse ja heategewad asutused. Rahwas ise pidi preestrid ja piiskopid walima. Ehk küll usu enese kui niisuguse peale weel ei olnud tungitud, ometigi oli koosolek üht wõimu puudutanud, kes ennast weel oli kaitsta mõistnud: wägewat katoliku kirikut. Preestritelt nõuti wannet uue põhiseaduse peale. See aga tõrkus ja muidugi keelas temale paawst wande andmise ära. Wähesed preestrid, kes seda siiski tegid, pandi wande alla, ja nad pidasid jumalateenistust tühjades kirikutes, sest kiriklikkudes kogudustes walitses juba arwamine, et Kristuse wastane (Antikrist) Prantsusmaad walitses.

Ka kuningakojas mindi ikka enam rahutumaks. Kord oli sõjariistus rahwasalk wägiwaldselt kuninglikku lossi tunginud ja sundis kuningat, kelle elu hädaohus oli, Pariisi minema, et ta seal rahwa suurema kontrolli all oleks: kardeti nimelt, et ta ära põgeneb. Ka rahwuskogu kolis Pariisi ja sattus seal „uulitsaparlamenti“ teatawa mõju alla. Kartus, et kuningas põgeneb, ei olnud mitte põhjusest. Oma ümbruse mõju all pidas ta salajasi läbirääkimisi wõõraste walitsejakodadega sõjariistus waheseisamise pärast, et wana korda jälle jalule seada. Ja oma Rootsi armualuse krahw Aksel v. Ferseni abil katsus kuningapaar wõõrais riideis ja kõige suuremas saladuses 20. junnil 1791 wäljamaale põgeneda. Kõik läks hästi, kuni juba piirile läheneti. Ühes peatuskohas aga oli kuningas nii mõtlemata pead aknast wälja pistma, seda iseloomulikku pead, mis igal metallrahal seisis, kui üks wäikese linna postmeister ta kohe ära tundis. Reis katkestati, kuningapaar toodi tagasi ja kuningat hoiti nüüd eestkätt walit-
susest eemal.

Temale anti wälispidi wabadus jälle tagasi ja ta kinnitas (1791) oma allkirjaga weel asutawa kogu poolt walmistatud uue põhiseaduse. See põhiseadus tegi Prantsusmaa konstitutsiooniliseks monarhiaks, niisuguse kuningawõimuga, kui see tänapäew wahest Norras on; kuninga mõju oli seal weel weidi nõrgem kui Norras. (Ametnikud näituseks waliti rahwa poolt ja ei nimetatud

mitte kuninga poolt.) Aga Louis XVI isiklik lugupidamine oli jäädawalt kadunud ja tema trooniltheitmist wõidi iga silmapilk oodata. Uue riigikogu awamine oli oodata, kes wahest weel kauge- male läheb kui asutaw kogu. Wana põhiseadust-andew rahwus- kogu oli sunnitud põhiseaduse töö lõpetamise järele oma ülesande täidetuks lugema ja laiali minema.

Uus, kahe aasta peale walitud parlament, n. n. „seadusandja kogu“, kes uue põhiseaduse järele 1. oktoobril 1791 pidi kokku astuma, oli arusaadawalt palju radikaalsem kui ta eelkäija, sest ta oli üleüldise hääleõiguse põhjal walitud. Nüüd läks rahutus ka suuremaks. Kired õhutati elewile. Rahwahulgad, kes riigi- kogusse ja kuningalossi sisse tungisid, panid wägiwalla-tegusid toime. Wiimaks wabastas parlament kuninga walitsusest ja kutsus uue põhiseaduse alusel, et kuninga ja riigi saatust lõpulikult ära määrata, ühe uue kogu, n. n. „rahwuskonwendi“ kokku. See kogu oli läbi ja läbi wabariikliku meeleoluga. Kuninga seisukord pahenes ka weel wäliselt sõja läbi, mis kuninga wennad ja põgenenud aadlimehed olid põlema sütitanud, kui nad wana korra uuesti jaluleseadmiseks wäljamaalt abi otsisid. Wormiliselt oli küll Prantsusmaa ise sõja kuulutanud (20. aprillil 1792) ja walitsewa riigipäewa enamus oli tema lahtipuhkemist koguni hea meelega näinud, sest et temal nüüd kergem oli kuningawõimu kukutada.

21. septembril 1792 kuulutati wabariik wälja. Kuningas, kes oma perekonnaga „des Temple“ (wana templiherrade-ordu majas) wangis istus, wõeti konwendi poolt, kes ennast sellekohaseks kohtu- kojaks pidas, wastutusele. Kuninga peale tõsteti kaebus, et ta isamaa wastu waenulikku tegewust olewat awaldanud. Üks sepp, kes kuninga salakapile luku oli teinud, tõendas, et kuningas wälja- maaga läbirääkimisi pidanud ja wõörast sõjawäge tahtnud appi kutsuda. Selle tagajärjel mõisteti Louis Capet¹⁾, nagu teda nüüd nimetati, ühe hääle enamusega surma ja hukati ära 21. jaanuaril 1793. Koosolekust, kes kuninga surma mõistis, oli ka üks prints osa wõtnud, Orleans'i hertsog Filipp, kes kuninga perekonna

1) Prantsuse kuninga sugu oli Hugo Capeti järeltulija ; Hugo Capet sai aastal 987 Prantsuse kuningaks.

noorema wõsu liige oli. See oli oma würtleiku au ja eesõigused tühjaks tunnistanud ja omale uueks nimeks wõtnud „*Philippe Egalité*“ (Filipp Üheõiguslus), laskis enese konwenti walida ja oli siis sellel koosolekul oma sugulase surmaotsuse poolt kõnelnud ja hääletanud. Warsti pärast seda, kui rewolutsioon ikka edasi süwenes, pidi ta ka ise oma elu tapalawale wiima. Mõni aeg peale kuninga surma pidi ka kuninganna, „lesk Capet“, tapalawale rändama. Tema poeg, wäikene kroonprints, suri karmi ümberkäämise tagajärjel wangikojas, tütrele aga, Angoulême'i hertsoginnale, kingiti wabadus.

Konwendi kõige hoolimatamad jõud olid nüüd juhtiwa wõimu oma kätte kiskunud. Suur hulk endisi mõjukaid isikuid hukati ära ja algas aeg, mis Prantsuse ajaloos „hirmuwalitsuse“ nime all (*la terreur*) tuttaw on. Hirmuwalitsuse mehi ei rahuldanud mitte kiriku omanduse riigistamine ja preestrite demokratiseerimine, otsustati terwe kristlik jumalateenistus ära kaotada ja mingi uus religioon sisse seada: mõistuseidee pidi jumaliku austamise osaliseks olema. Terwe teenistuskord töötati wälja, ja wanas Notre-Dame'i kirikus astus selle rewolutsiooniusu esimese tsereemonia juures noor tantsijanna — mõistusejumalanna — üles. Ajarwamist loeti nüüd esimesest Prantsuse rewolutsiooni päewast, 22. septembrist 1792, peale. „Esimene aasta“ lõppis siis 21. septembril 1793. Pühapäewa pühitsemine kaotati ära, sellega ka pühapäewane puhkus. Kuu jaotati kolme järku, iga järk 10 päewa. See süsteem tuges matemaatilise sirgejoonluse peal. Sellesama süsteemi põhjal kaotati ka endised mõõdud ära ja loodi meetrisüsteem, weel tänapäewani kestew rewolutsiooni wili. Teine, tulewiku kohta weel tähtsam otsus pandi maksma: üleüldine wäeteenistuse-kohustus.

Kuidas rewolutsioon edasi arenes, näeme pärastises Napoleoni eluloos. Siin olgu weel kord meelde tuletatud, et weel enne kuninga surma Euroopa sõjawäed rewolutsioonilisele Prantsusmaale hakkasid peale tungima, et wana korda seal jälle maksma panna. Saksa ülemjuhataja, Braunschweigi hertsog, oli proklamatsiooni wälja saatnud, milles Prantsuse ametikohti ja Pariisi elanikka ähwardati, kui nad julgeksid kätt kuninga ja tema perekonna külge panna. See ähwardus ärritas prantslasi kangesti ja mõjus selleks

tuntawalt kaasa, et Louis XVI ja tema abikaasa kurbloodist otsa kiirendada. See proklamatsioon arwati tõendawat, et Prantsuse kuningakoda ise wõõraid wägesid oma rahwa wastu wõitlema on kutsunud. Kibedustundes küsiti, mis õigus on ühel wõõral würstil Prantsuse sisemistesse asjadesse segada. Wiha kuninga wastu paisus wihaks kõigi kuningate wastu. Ja tõsise waimustusega ei hakanud rewolutsiooniline Prantsusmaa mitte ainult isennast kaitsma wäliste omawoliliste wõimupüüdjate wastu, waid hakkas omalt poolt kõigi maade türanniwalitsustele peale tungima. Ühe laulu helide all, mis waimustuse silmapilgul noortele meestele Marseille'i linnas oli luuletatud, marssisid rewolutsiooniwäed wõitlusesse, ja weel tänapäew on „marseljees“ Prantsuse sõjahümnus ja wabariigi rahwuslaul.¹⁾ Laulu luuletaja on Rouget de Lisle, kes selle kuulsa teo järele jälle sinna tundmatusse tagasi wajus, kust ta ühel inspireeritud (waimust sütitatud) silmapilgul oli tõusnud.

Wahwa Prantsuse rahwas ei jäänud mitte ainult kaitse-seisukorda, temal läks õnneks koguni maid wõita. Kindral Dumouriez' all heideti eestkätt Belgia alla (1792), mis tol korral Austria omandus oli. See oli aga märgu andmiseks Inglismaale, kes nüüd rewolutsiooni waenlaste poole löi. Inglismaa oli esiotsa kahelnud, mis teha, aga kui Belgia Prantsuse wõistleja kätte langes, tundis ta, et tema elusoon, maailmakauplus, hädaohus on. „Kui rootslased ka wiimastena tulid, tulid nad ometi, need kõige kangemad.“ Nii kõneleb Björnstjerne Björnson ühes oma laulus põhjarahwaste ajalosse astumisest. Need sõnad annawad endid tarwitada inglaste ja nende ilmasõjast osawõtmise hakkamisesse 18. aastasaja

1) Marseljees algab :

*Allons, enfants de la patrie !
Le jour de la gloire est arrivé ;
Contre nous de la tyrannie
l'étendard sanglant est levé etc.*

(Edasi, isamaa lapsed !
Kuulsuse päew on alganud ;
Meie wastu on werine lipp
türannismi poolt tõstetud jne.)

lõpul. Nead ei olnud mitte esimesed tulemas, aga nad pidasid vastu wiimastena ja kõige sitkemiini.

Kuninga surma järele oli Prantsuse wabariigi wahekord monarhilise Euroopaga päris paha. Ja ilma et sõja edaspidist laienemist ära oodata, mis nüüd üsna kindel oli, otsustas konwent, et Prantsusmaa peab kõigile nendele riikidele, kelle pealetungimisi lähemal ajal oodata oli, nii siis Inglismaale, Hollandile ja Hispaaniale ise sõja kuulutama. See wäljakutsuw ülespidamine kergendas Inglise suurele riigimehele Pitt'ile ülesande, ilmaliitu Prantsusmaa vastu luua. Selle ilmaliiduga ei ühinenud mitte ükski nimetatud riigid, kellele Prantsusmaa peale kippus, waid peaaegu terve Euroopa, peale Wenemaa, Skandinaawia riikide ja Türgimaa. Poolamaa wiskles tol korral wiimsetes surmakrampides, ja tema täielik häwitamine oli, mis Wenemaa terwet tähelepanu omale nõudis.

V.

Noor Bonaparte rewolutsiooni waotlejana.

1792. aasta algul pidi Bonaparte Prantsusmaale tagasi tulema. Kewadel ja suwel wiibis ta Pariisis. Sellepärast, et ta oma puhkusa aja Korsikas liig pikaks oli wenitanud, ja kõige pealt oma kahtlase ülespidamise pärast kodusel saarel pidi ta peaaegu oma koha Prantsuse ohwitserina kaotama. Et aga ohwitseridest suur puudus oli, siis pandi ta uuesti teenistusse ja ülendati koguni kapteniks. Sellel ebamäärasel ja põnewal ajal, mis ta Pariisis läbi elas, enne kui ta jälle teenistusse astus, otsis ta asjata uut tegewusala. Kord mõtles ta juba järele, kas tal kaupmeheks ei tuleks hakata, jättis selle plaani aga warsti maha, sest et tal äriajamiseks kapital puudus.

Tema ja üks seltsimees, kes samasugustes rõhutatud oludes elas, wõtsid parajasti hommikueinet ühes odawas Pariisi wõõraste-majas, kui just üks suurem selleaastane rahwamäss käimas oli. See oli 20. juunil, pallimajas antud wande kolmandal aastapäewal. Mõlemad noored ohwitserid läksid söögimajast wälja rahwa möllu. Üks lärmitsew rahwahulk oli Kuninglikku Tuileries' lossi sisse tunginud ja Louis XVI pidi ennast akna all rahwale näitama, kes osalt elagu! karjus, osalt sõimas. Kuningal oli sealjuures punane Früügia mütsilõtt peas (traditsiooniline wabaduse sümbool). Üks mees rahwahulgast oli temale selle mütsi pika warrega piigi otsas kätte ulatanud. Poleks ta mütsi mitte wastu wõtnud, oleks wahest piik midagi muud tema wastu ette wõtnud.

„*Che coglione!*“ (Itaalia keeli, Eesti keeli: „Missugune narr!“) ütles Napoleon oma seltsimehele, kui ta seda sündmust nägi. Sõber küsis imestades: „Mis oleks ta siis pidanud tegema?“ — „Uulitsa puhtaks pühkida laskma paari suurtükipauguga,“ vastas Napoleon kähku. „Need, kes puutumata oleksid jäänud, oleksid kadunud ja ennast mitte enam näidanud. Kuningas oleks ennast ainult julgesti hobusel ratsa uulitsal tarwitsenud näidata, et wõita.“ Nii kirjutas oma ajaloolistes mälestustes Napoleon, pärast St. Helena saarel seda juhtumist meelde tuletades. Ja ühe teise sarnase juhtumise juures ütles ta juba 1792. aastal: „On ju teada, et uulitsa hulk oma tagajärjest kohe julgust saab ja selle julguse kohe kaotab, kui tal midagi nurja läheb.“

Tema sümpaatiad olid seekord kaardiwäemeeste pool, kes kuningat kaitsesid. Üht lõunapoolset prantslast, kes üleüldises meelekibeduses ühe kuningliku kaardiwäelase läbi tahtis pista, takistas Napoleon seda tegemast.

Kui monarhia kukutati, läks ta uuesti Prantsusmaalt ära. Nimelt, et ta õde Elisat Korsikale tahtis saatma minna. See õde oli kuninglikus kaswatusinstituudis (*St. Cyr*) wastuwõtmise leidnud. Nüüd aga, kus wana walitsus kukutatud, pandi see instituut kinni. Kui ta kodusele saarele jõudis, leidis ta sealse rahwa mässamast. Rewolutsioon ja kuningawalitsuse langemine oli korsiklasi uute wabaduslootustega täitnud. Wana wabaduskangelane Paoli ajas uuesti mässulipu püsti. Aga Bonaparte, kes ennast juba prantslasena tundis ja wist juba aimama hakkas, missugused tähtsad tulewiku-wäljawaated temale suuremal isamaal awanesid, kus kõik wäärtused ümber hinnati, ei löönud nüüd mitte enam oma kodumaalaste nõusse, waid katsus saart Prantsusmaale päästa. Ta tegi sellega oma wanad sõbrad omale waenlasteks. Bonapartede wäikene maja Ajaccios põletati maha, nende omandus konfiskeeriti. Napoleon ja tema sugulased pidid ennast kiire põgenemisega päästma.

Ta läks Nizzasse, kus ta hea koha sai palgaks selle eest, et ta Korsikas Prantsuse huwide eest oli wõidelnud. Sest ajast peale wõttis ta kirglikult osa kõigist wõitlustest, mis Prantsusmaa saatuse ümber keerlesid. Lühikest aega enne seda oli ta makswa

korra poolehoidja olnud. Kui endine kuninglik stipendiaat wõlgnes ta sellele tänu. Nüüd aga hakkas ta kihutustööd tegema äärmise pahempoolsuse „Mäe“ ja Pariisi üliiradikaalse jakobiinlaste klubi heaks, kelle juhid silmapilgul uued tõuswad poliitilised tähed olid. Kahtlemata oli ta juba koolipoisina demokraatlikkude ideede waimustatud poolehoidja, aga nüüd oli kindlasti miski muu tema kohta otsustandew, nimelt walitsewa wõimu arwessewõtmine. Sügawam demokraatlikum tunne ei kannud teda mitte. See ilmub kõige suurema selgusega tema pärasisest eluloost. Endist wäikesest kirjanikukuulsusest unistajat, endist kirglikku Korsika patriooti äratawad rewolutsiooni lõhkuvad jõud uuele elule: temast saab hoolimata „wõimufilosoof“, terroriasja „reaalpoliitikus“ tegudes.

Sõjakool, kus Napoleon Bonaparte kuninga kulul oma sõjawäelise kaswatuse oli saanud, wõttis ainult aadlimehi wastu; ja et need ilma erandita kõik rewolutsioonimõtte wastased olid, siis olid nemad, nagu suurem osa Prantsuse aadlist, maalt ära põgenenud. Sõjakooli õpilastest, kes kooli 1785 lõpetasid, olid ainult Napoleon ja weel kolm teist ainsad, kes maale olid jäänud ja rewolutsiooni teenistusse astunud. Selles peituwad osalt põhjused, et ta ruttu kõrgematele kohtadele pääsis: oli suur puudus studeeritud meestest ja haritud ohwitseridest; suurelt osalt olid nad maalt lahkunud.

Bonaparte sai aru, et tubli soldat nüüd kõrgele wõib tõusta, kui ta aga oma seisukoha olude kohaselt walib.

VI.

Tema esimesed sõjalised teod. 24-aastane kindral. Tapakirwe kardetawas läheduses.

Konwendi hirmuwalitsus sundis alalhoidlikka olluseid wastu hakama ja katses tegema, wabariiki jalule seada, mida mõõdukamalt mõeldi walitseda. Mõned soowiwad koguni jälle kuningawalitsust tagasi. Algas kodusõda. Touloni linn Lõuna-Prantsusmaal, üks Wahe mere äärsetest sadamalinnadest, oli niisama, nagu Lyon, Marseille ja mitmed teised tähtsad linnad, selle liikumise poole löönud. Toulon oli Louis XVII-dale, tapetud kuninga noorele pojale, truudust wandunud. Selle linna juhtiwad mehed arwasid ennast selle läbi liginewate konwendi wägede eest kõige paremini päästa, kui nad endid inglaste kaitse alla andsid. Lõuna-Prantsusmaal oli üleüldse wähe usaldust Pariisi walitsuse wastu. Inglased wõtsid siis Touloni oma alla. Ja nüüd oli Pariisi konwendi walitsusel ülesandeks omale lõuna pool riigis lugupidamist muretseda. Wastasel korral oleks lugupidamine walitsusest paratamata kadunud olnud ja Inglise kaitse all oleks wastane partei, wahest ka kuningriiklased, jälle wõimule pääsnud. Lyoni linn wõeti kolmekuulise piiramise järele ära. Ka Marseille andis konwendiwägedele alla. Aga wastu pani trotslikult weel tähtis sadamalinn Toulon. Noor kapten Bonaparte oli wäeosas, mis konwent Touloni wastu oli saatnud. Ülemjuhataja oli kaunis andeta, ja geniaalse pilguga tundis Bonaparte kohe, et sõjaplaan puudulik ja wäga osawuseta oli tehtud. Tema oli just selle

pataljoni ülemaks määratud, kes pealetungimises peaosas pidi etendama. Nii sai ta soovitawa juhuse, näidata, mis ta wõis. Ametlik ülemjuhataja oli, nagu öeldud, nõrk ja ei teadnud midagi suurtükiwõitlusest, aga see oli just „kapten Canon'i“ — nii nimetasid seltsimehed Bonapartet — kõwem külg. Sellel ajal oli konwent ühe wolniku Touloni alla saatnud. Bonaparte, kes nägi, et sellel mehel praegu kõige suurem mõju oli, pööras tema poole.

— „Minu hooleks on siin suurtükiwäe juhatamine,“ ütles noor kapten, „ja mina nõuan, et mulle keegi waha ei segaks, muidu ei wõi ma mitte selle eest seista, kuidas asi lõpeb.“

— „Kes Teie olete ja mis õigus Teil on oma wastutusest kõnelda?“ küsis konwendi komissar ja heitis wäikese kaswuga noore mehe peale terawa pilgu.

— „Muidugi on mul wastutus,“ wastas Bonaparte. „Mina olen eriteadlane, suurtükiwäemees, kes siin asja tunneb, ja minu ümber on ülemad, kes midagi ei tea ega tunne.“

See julge kõne — üks Napoleoni kordaminekute saladus — imponeeris, sundis lugu pidama.

Rahwaesitaja pööras nüüd kindrali poole ja palus teda oma pealetungimisplaani wiibimata sõjaministeeriumile esitada. See sündis, ja nimelt niisuguse tagajärjega, et kindral ametist wabastati ja keegi teine tema asemele nimetati, kes Bonapartele wabaduse andis toimetada, nagu ta tahtis. Plaan õnnestus. Toulon langes. Kapten Napoleon Bonaparte oli õieti tähtsa linna waldaja. Tagajärg oli, et ajal, kus ruttu tegutseti ja igasugust harjunud wiisi põlati, Bonaparte, alles 24 aastat wana, warsti kindraliks ülendati. Waese ohwitseri ajajärk oli möödas. Noorele kindralile Bonapartele awanewad sellel imestuswäärilisel ajal piiramata wõimalused.

Suurtükiwäe kindralina armees, mis Nizzasse paigutati, oli Bonapartel palk 12.000 franki. Ei olnud sellest weel palju aega tagasi, kus ema Letizia tema ja terve Bonaparte perekonna pesu ojas ise pesi, mis tema lihtsast elumajast mööda jooksis. Nüüd wõidi laialt elada. Kõige wanem wend Joosep, kes ametnik sõjawäewalitsuses oli, kosis 1794 ühe rikka Marseille'i siidiwabrikandi Clary tütre ja wõitis omale seega hiilgawa wälise seisukoha. Kõneldakse, et Napoleon ise noorema õe Désirée kätt palus, kes

aga, võib olla, mitte üksi enese walikul, waid isa pealekäimisel, mitte wäga toreda wälimusega ja sõnaahtrale noorele ohwitserile korwi olla annud. Räägitakse, isa olla Napoleonile wastanud: „Ühest Bonapartest perekonnas on mul juba küllalt.“ Joosep tarwitas nimelt palju raha. Désirée läks pärast mehele ühele teisele ohwitserile ja selle aja muinasjutulisele printsile, toreda sihwaka kaswuga Bernadottele, Pau linna adwokaadi pojale, kes aegamööda Napoleoni kõrwal pea niisamasugust imestamiswäärt karjeeri tegi; ettenägemata saatuse juhatusel tuli ilus Marseille'i neuu wiimaks Rootsi rannas maale Rootsi kuningannana.

Bonaparte seisis sel ajal Pariisi wõimumeeste juures, kus unistaja, aga hoolimata Rousseau austaja Robespierre päriswalitseja oli, heas lugupidamises. Robespierre'i noorem wend oli konwendi sõjakomissar lõunawäe juures ja Napoleon oskas temaga sõpruses elada.

Aga õnn weerleb rattal. Pariisis töötas giljotiin, tapakirwes, niisuguse kiirusega, et — peaaegu võib ütelda — kõik pead, kes suurest hulgast wähe kõrgemale tõusid, temale ohwriks langesid. Robespierre kukutati ja pidi sedasama surmateed rändama, kuhu ta nii palju teisi oli saatnud. Uued mehed pääsid wõimule ja uued mehed tulid sõjawäe juurde. Napoleon Bonaparte oli oma suhete kaudu Robespierre'iga korruga kahtlaseks isikuks saanud. Tema lasti oma sõjawäe-ametist lahti, pandi wangi ja pidi Pariisi saadetama, kus selleaegse korra järele õige tõenäolik oli, et giljotiin tema elukäigu oleks lõpetanud. Teda peeti Nizzas 14 päewa wangis. Tema pahesid uuriti järele, aga wist leiti nad korras ja mitte-kahtlustäratawad olewat, sest tal oli õnn jälle wabaks saada.

Waheajal tõusid, alati wankuwa poliitika juures, Pariisis jälle uued mehed wõimule. Bonaparte oli oma koha suurtükiwäe juures kaotanud ja tuli jalawäe kindralina ühte läänepoolsesse prowintsi. Seal pidid sõjawäed tagurliste talupoegade mässu sumbutama, kus trooni ja altari eest wõideldi. Selles ülesandes nägi Bonaparte oma alandamist. Tema kaebas sellepärast sõjaministeeriumi ja sõitis Pariisi, sündmuste keskkoha, kindlas arwamises, et seal tema jaoks tasuwamaid ülesandeid leidub. 15.

septembril tuli tema asi otsustamisele. Otsus käis lihtsalt ja lühidalt, et citoyen (kaaskodanik) Napoleon Bonaparte distsipliiniwastase ülespidamise pärast sõjawäest välja tuleb heita. Ametist lahtilastu ei kurwastanud otsuse üle mitte liialt. 26-aastase mehe wärske fantaasiaga sepitses ta kõiksugu tulewikuplaane: wahel mõtles ta kokkuhoitud rahaga Lõuna-Prantsusmaal wäikese mõisa osta, seal mõnusalt elada ja pärast jälle üleskerkiwatele kirjanikuplaanidele tagasi pöörduda; wahel kaalus ta plaani Türgimaale rännata ja sultani teenistusse astuda, et wananenud Türgi sõjawäe aluseid uuendada ja magajat Hommikumaad äratada. Aga warsti juhtus sündmus, mis tema waheldusrikkas elus otsustawaks pöördepunktiks sai.

VII.

Bonaparte päästab wabariigi walitsuse. Direktoorium. Abielu.

Rahwuskonwendi walitsus — nõndanimetatud heakorrakogu — oli Pariisi ikka rohkem ära tüüdanud. Rahwuskaardiwägi linnas — wabatahtlik korrapidaja wõim, mis juba 1789 rewolutsiooni algusel oli Pariisis korraldatud ja nimelt alguses rahwaesituse kaitseks — ühines üleüldise pahameelega. Konwendi all oli suurem osa sõjawäge, Pariisis oli ainult 5000 meest sõjawäge. Rahwuskaardiwäes ei olnud aga mitte alla 30.000 mehe. Kired olid wallale pääsnud. Kõik hirmuwalitsuse wõimud kutsusid üles kätte tasuma wõimupidajatele ja iga silmapilk wõis rahwamässu oodata, nagu seda kolm aastat tagasi nähti, kus kuninga wastu mindi. Mäss tuli ja konwendiwalitsus usaldas korra alalhoidmise konwendiliikme Barras' hoolde. Barras tundis Bonaparte'i ja teadis, et lahtilastud kindral praegu Pariisis wiibis ja töötas oli. Ta küsis temalt nõu ja kas ta walmis oleks wäe ülemjuhatust Pariisis oma peale wõtma. „Jah, kui mulle aga suurtükke antakse,“ wastas küsitud külmawereliselt. 4. oktoobril olid mässajad ülewõimu oma kätte saanud, sest et neile, kartes liiga palju werd walada — oli ometi juba palju, palju werd jooksnud — ainult nõrgalt wastu astuti. Bonaparte sai loa oma heaksarwamise järele tegewusesse astuda. Ruttu weeti suurtükka kohale, mis Seine'i kaldale ja teistele tähtsatele kohtadele üles seati. 24 tunniga

oli ta uulitsad puhtaks pühkinud ja konwendi wõim oli jälle jalule seatud. Waimustus kordaläinud wägiti üle oli üleüldine. Kergelt tuld wõtware Pariisi publikumile imponeeris see teoinimene. Kui ta ka rahwa peale oli lasknud, siis mõistis ta ometi omale lugupidamist muretseda ja eeskujulikku korda pidada. Wõimul olew walitsus oli meelepärast üllatunud. Tema oli päästetud, kuna ta weel mõni päew tagasi oma kukutamist ja walitsuseliikmete surmaotsust oli oodanud. Nüüd teadis ta waewalt, kuidas päästja wastu tänulik olla. Uuendatud walitsusesse, mis heakorragu asemel enese direktoriumiks nimetas ja mis 5 isikust oli moodustatud, wõeti ka Barras wastu, — nimepidi oli ju tema wõitja; Bonaparte nimetati Barras' ettepanekul kōmandeerijaks kindraliks. Tema nime kōla kostis igal maal, ja silmanähtaw oli, et Prantsuse wabariigi liikumas tähtistaewas uus poliitiline täht tõusis. Kindral Bonaparte on nüüd Pariisi salongides, uulitsatel ja teatrites päewakangelane. Tema ei oleks mitte see õnnerüütel olema pidanud, kes ta oli, kui ta seda soodsat konjunkturi mitte hiilgawaks kosjakäiguks ei oleks ära kasutanud, mis teda kestwalt mõjuwates ringkondades koduseks wõis teha. Barras tutwustas teda selles toredas ja rikkas, aga kergemeelses ja wäga segases seltskonnas, kus rewolutsiooni pailaps nüüd liikus. Seal juhtus Bonaparte kokku oma saatusega, ühe kuumawerelise, armumängus osawa kreooli (Indiaani segawerd) naisterahwaga, umbes 30 aastat wana, kindral Beauharnais' (boharnee) lesega, kelle mees hirmuwalitsuse ajal ära tapeti. Ta näitas noorem, kui ta tõepoolest oli, ja ehk küll alatasa rahapuuduses, mõistis ta suurepäraselt rikast ja heldekäelist mängida. Oma seltskondlikkude annete ja oma endise mehe seisuse tõttu etendas lesk suurt osa seltskonnaelus, ja temast noorem kindral pidi enesele ütleva, et ühendus selle naisterahwaga temale kõige suuremat kasu wõis tuua. Näis ka, nagu oleks ta seda, weel küllalt meelitawat naist tõesti armastama hakanud, kes omalt poolt tõsiselt waimustatud oli Napoleoni silmade tulest, tema mehiseist julgusest ja suurest tahtejõust. 9. märtsil heitis kindral Bonaparte abielusse Josefiine Beauharnais'ga. Abielukohtu ees tegi see enese 6 aastat nooremaks, kui ta tõesti oli; ristimise-tähe puudust wabandati sellega, et inglased Martiniiki saart

Lääne-Indias, kus ta sündinud, blokeerisid. Tõepoolest aga ei oleks tarwis olnud nii pikka teed ette võtta, et seda dokumenti kohale toimetada, aga teatawatel põhjustel ei tahtnud noorik seda esitada. Kuus aastat, mis Josefiine oma wanadusest maha salgas, olid tema arwates just need aastad, mis ta Napoleonist wanem oli, kelle wanadus siis ka 28 aastaga 27 asemel üles tähendati.

VIII.

Tema esimesed kuulsad wõidud Itaalias.

Sel ajal hakkas Euroopa sõda Prantsusmaa vastu kriitilisesse ajajärku minema. Oli tarwis — kõige kodurahu ja walit-
susest lugupidamise jaluleseadmiseks — paljudele wälistele waenlastele otsustawaid lööke anda, et wõimalik oleks vähemalt ühel frondil rahu teha. Näis, et praegusel silmapilgul kõige sündsam ja tähtsam oleks Austriale tema Põhja-Itaalia prowintsidew tugew löök anda. Selleks ülesandeks oli Bonaparte õige mees. Ta oli ise itaallane ja pidi mõistma oma sugurahwaga õigesti ümber käia ja neile selgeks teha, et Prantsuse wabariik üles astub nende wabastajana wõõrast Austria ikkest. Bonaparte oli ka oma endise teenistuse läbi lõuna-armee juures sealsete sõjawäljadega tuttaw. Kohe selle peale, kui ta ülemjuhatajaks Itaalias oli nimetatud, läks ta sinna; see oli märtsikuul 1796, warsti pärast tema abiellu heitmist.

Itaalia ei olnud sel ajal mitte ühine riik, mis ta nüüd 1861. ja 1870. aastast saadik on. Tema jagunes siis hulgaks wäikesteks riikideks. Põhja-Itaalias olid Geenua ja Weneetsia wabariigid, Parma ja Modeena hertsogiriigid ja Sardiinia kuningriik (Sardiinia alla kuulus samanimeline saar, Piemonti, Sawoja ja Nizza prowintsid Põhjalääne-Itaalias). Peale selle oli Põhja-Itaalias tähtis maakond Lombardia, oma suure pealinna Milaanoga, mis tol ajal Austria prowintsi oli. Seda maad alla heita oli lähem ülesanne, aga et

Sardiinia kuningas Austriaga ühes nõus oli, siis tuli sõda pidada ka tema wastu.

Sõjapidamine Itaalias oli siamaale täbaras seisukorras, õigem öelda, ei oldud siin sammugi edasi saadud. Rikastes Itaalia prowintsidest wõitlesid Prantsuse wastu umbes 100.000 meest. Nendele ei wõinud Prantsuse wabariik mitte üle 30.000 mehe wastu saata. Need olid peale selle halwasti warustatud ja halwasti juhataatud. Ülesanne, mis Bonaparte oma peale wõttis, oli siis igapidi wäga raske. Ülemalnimetatud raskuste juurde tuli weel üks üsna puhtisiklik asi. Tema oli noorem kui suurem osa alamjuhatajaid, kelle ülemaks ta nüüd pidi saama. Need waatasid tema peale ka kui Itaalia soost wõõra tõusiku peale ja temal leidis waewalt keegi sõber peakorteris. Oli tarwis kõige pealt enesele lugupidamine muretseda ja siis wäheste sõjawägedega ruttu tegutseda ja waenlaste wägesid üksteisega ühinemast takistada. Uus ülemjuhataja läks peakorterrisse Nizzasse ja wõttis juhatause oma kätte. Suure asjalikkusega, mis iga wasturääkimise wõimatuks tegi, andis ta käskusid meestele, kel tema wastu eelarwamised olid. Aga tema kindel läbitungiw pilk awaldas kohe mõju esimesest silmapilgust. Kindral Augereau, kes esimesena ennast kõrwalejätuna wõis tunda, leidis esimese kokkupuutumise järele uue ülemaga ohwitseride koosolekul walitsewas waikuses esimese lunastawa sõna, kui ta tugewate sõnadega wälja pahwatas: „See peab saatan oma täies isikus olema. Mina ei karda ei taewast ega põrgut, aga selle mehe ees pidin ma wärisema.“ Nii oli ta enesele ohwitseride ees kohe lugupidamise wõitnud. Nüüd jäid weel soldatid. Selleaegse wiisi järele awaldas Bonaparte üleskutse oma wägedele. See päewakäsk, mis Nizzast 27. märtsil wälja saadeti, kõlas järgmiselt:

„Soldatid! Ma näen, teie olete halwasti riides ja wiletsalt toidetud. Walitsus on teie wõlglane, aga temal ei ole praegu abinõusid, teile seda tasuda. Teie kannatus, teie julgus nende saladusliste kaljude wahel on imestamisewäärilised. Aga teie ei ole selle eest mitte kuulsusegi tasu saanud. Maailm ei ole Teid tähele pannud. Nüüd muutub lugu. Mina wiin Teid maailma

kõige wiljakamatesse madalikkudesse. Rikkad prowintsid ja suured linnad peawad Teie saagiks saama!

Selle käsukirja kirjutaja oli eeskuju leidnud oma üleskutseks Rooma ajaloo kirjutaja Liviuuse raamatust, mida ta Brienne'i sõjakoolis oli tundma õppinud. Mõttekäik on nimelt seesama, mis Liviuuse teate järele Hannibali kõnel oli, mis ta oma Puunia sõduritele pidas, kui need 218. aastal enne Kristust üle Alpide olid roninud ja kuulmata jõupingutuste järele nüüd Põhja-Itaalia rikkaid madalikke oma jalge ees nägid. Sõnad ja kõnekäänud mõjusid 100 aasta eest tugewamini kui tänase maailma peale. Uus lootusrikas waim täitis siamaale nukraid sõdurid. Ja nüüd läks asi edasi. 11 päewa jooksul wõitis ta 5 lahingut ja oma hästiõpetatud suurtükiwäega, mis Napoleoni sõjakunstis kõige tähtsamat osa etendas, laotas ta igale poole ehmatust ja häwitust, nii et linnad ja kindlused oma wärawad awasid, sagedasti ilma mõõga hoobita. Sardiinia kuningas Viktor Amadeus pidi mõne päewa pärast sõjariistade-rahamu paluma ja pea selle järele rahu tegema, mille tingimuste järele ta Nizza ja Sawoja Prantsuse wabariigile pidi ära andma. Sawoja oli koguni Sardiinia kuningasoo kodumaa.

Nüüd läks sõjakäik edasi Austria suure maa-ala wastu. Nii-samasuguse meisterlikkusega annab wõrdlemata suur wäejuhataja austerlastele hoobi hoobi peale — Lodi, Arcole, Riwoli ja teistes lahingutes. Maailm imestas ja waenlane oli esialgu väga pahane; tema oli arwamisel, et Bonaparte wõitluswiisi (taktikat) tarwitab, mis tsiwiliseeritud sõjapidamises mitte ei olnud lubatud ja mis mitte wanast ajast peale sõjas pruugitaw ei olnud. Bonaparte ei küsinud selle järele, kui palju manööwer inimesohwrid tarwitab, kui ta aga sihile wiib; tema käskis oma suurtükkidega marssiwate kolonnide peale lasta ja mitte ainult nende wäeosade peale, mis lahinguwäljale üles olid seatud. Tema osawus, kõiki wõimalusi hästi ära hinnata, kiirus ja hoolimatus — need on omadused, mis tema wõitused esimeses joones seletawad.

Ühe ainsa aasta lühikesel kestusel oli ta wõidurikkalt Turiini ja Milaano wallanud, oli kõik kindlused, mis wastu panid, ära wõtnud, oli üle Weneetsia Triesti tunginud ja kõik mäeteed, mis Wieneri wiivad, oma kätte saanud. Tee keisrilinna oli nüüd waba.

Austria oli sunnitud nüüd rahuläbirääkimisi algama. Rahu tehti Alpi mägedes Campo Formio lossis aastal 1797. Keiser pidi sellega leppima, et Belgia Prantsusmaa külge liideti. Ta pidi edasi Lombardia ära andma, mille vastu Bonaparte, ilma mingist rahvusvahelisest õigusest hoolimata, seletas, et Weneetsia wabariik „enam edasi ei ela“. Tema andis selle, mitte tema päralt olewa, sõjas erapooletuks jäänud wabariigi wastutasuks Austriale! See on just niisamasugune tükk, nagu Poola rahvusvahelise õiguse wastane häwitamine! Niisama teatas ta, et Modeena hertsogiriiki, mis Austriaga ühes oli sõdinud, riigina enam olemas ei ole. See liideti Lombardiaga kokku „Cisalpia wabariigiks“, mis Prantsusmaaga lepingusse astus ja mille pealinnaks Milaano pidi olema. Nüüd kuulutas Bonaparte Lombardia ja Modeena elanikkudele, et tema nad türannidest olla wabastanud. Ise itaallane, tahtwat ta — nii laskis ta tähendada — Itaaliale wabadust ja suurust muretseda. Tõepoolest kutsus ta sellega tõsiselt Itaaliat ühendada tahtwa isamaalsuse ärkama, mis, kord ärganud, enne ei kustunud, kui terve Itaalia ühendamine teostatud oli. See ühendamine ise jõudis küll alles paar inimeseiga pärast Napoleoni langemist lõpule.

Itaalia sõda oli terve rida katkestamata triumfisid, mis muidugi suure waewaga ja tarkusega saawutati. Napoleoni enese andmete järele oli ta Prantsusmaalt sõjakassa kaasa wõtnud, kus kõigest 2000 luidoori (see on ennesõjaaegse kursi järele umbes 32.000 Saksa riigimarka). Tema saatis aga kahe aasta jooksul mitmes summas umbes 50 miljonit sinna tagasi, peale selle suure hulga Itaalia kunstiteid ja muud sõjasaaki, peale wõidetud suurtükkide, sõiduriistu ja muud sellesarnast. Tema ei tunnud mitte ainult kunsti, wõitused saawutada, waid tema mõistis ka nende wõitudega reklaami teha. Nagu Cäsar, wõis ka tema ütelda: „Ma tuln, nägin ja wõitsin.“ Teda pidustati siis ka, kui ta Pariisi tagasi jõudis, rahwuskangelasena. Sest ajast on ka tema nimi kustumata tähtedega sõja ajaloesse kirjutatud. Tema auahnus hakkab nüüd omale suurejoonelisi eesmärke üles seadma. Tema tähendab ise kord oma Itaalia sõjakäigu kohta: 5. oktoober (rahwamässu mahasurumise päew Pariisis) ja Montenotte (koht Itaalias, kus ta esimese lahingu wõitis) ei äratanud weel mitte

mõtet, et ma haruldane inimene oleks. Aga Lodi lahingu järele ärkas minus esimest korda mõte, et mina suure poliitika ilma-teatril otsustawat osa wõiksid etendada.“

Et ta weel liig noor oli, et põhiseaduse järele oleks wõinud üheks wiiest maaisast direktoriaalwalitsuses saada, pidi ta lühikest aega Pariisis ilma tegewuseta mööda saatma. Aga ei kestnud kaua, kui ta Hommikumaa sõjawäe ülemjuhatajaks nimetati. Sõda Inglismaaga tõi enesega kaasa, et üks Hommikumaa sõjawägi moodustati, millega Inglismaale kallale taheti tungida tema kõige õrnemas kohas, Egiptuses ja Lewantes (Wäike-Aasias): wahest läheks korda, kui Inglismaa teelt kõrwale tõrjutaks, Prantsusmaale teed rikkasse Indiasse wabaks teha, kus üks Inglise ilmaturu tähtsam jõuallikas peitus. Nii nägime ka tänapäew, kuidas Inglismaa waenlased Türgimaa kaudu omale teed tahtsid awada rikkale Hommikumaale. Kewadel 1798 reisis Bonaparte sellele, teda iseäraliselt meelitawale sõjaplatsile. Lühikesel waheajal Pariisis olid temas teaduslised huwid ärrganud. Ta waliti Prantsuse instituudi (Teadusteakadeemia) liikmeks ja tema näitas warsti, et ta selle au wääriline oli, et tema ühes sõjaliste ettewalmistustega ka korraldas teaduslist saatkonda Egiptusesse.

IX.

Egiptuse õnnemäng, katse hoopi anda Inglise kaubanduslisele wägewusele.

1798. aasta kewadel sõitis wägew laewastik mitmest Lõuna-Prantsuse sadamast wälja. Temal oli peal 40.000 sõdurit ja suur õpetlaste staap, kes Hommikumaa looduswarasid uurima ja kasutama, niisama idamaade tundmata ajaloolisi warandusi läänemaadele ilmutama pidid. Mööda sõites wallatakse Malta saar, ja ilma et lord Nelsonil, Inglise laewastiku ülemjuhatajal Wahe meres, korda läheks Prantsuse laewastikku üles leida, jõuab see Egiptuse pealinna Aleksandria alla. Ka siin kõneles moodis Aleksander oma soldatitele sõnu, millega ta niihästi oma soldatid kui ka terve Euroopa waikiwasse ootamisesse pani.

„Esimene linn,“ ütles ta, „mis meie maale minnes Hommikumaal eest leiame, on Aleksander Suure asutatud, kui tema Egiptuse alla oli heitnud. Tema nime kuulsust kannab see linn edasi kõike maailma weel täna. Igal sammul puutume siin kokku suurte tegudega, mis wäärt on, et Prantsuse rahwas neid samal wiisil täide saadaks.“ Siis kinnitas ta oma wägedele, et nad korralikku distsipliini peaksid ja lugupidamist naisterahwaste wastu üles näitaksid. — Wiimane nõudmine oli Hommikumaal midagi erakorralist. „Rüüstamine teeb ainult wähesed rikkaks, teeb aga kõik autuks. Tema sulub meie abiallikad ja teeb meid nende juures wihatuks, keda meie ise oma huwides omale peame sõpradeks tegema.“ Nendes manitsustes — ja Napoleon oli küllalt mees, et oma sõnadele

maksrust muretseda — peitub jälle üks tema suure sõjaõnne saladustest. Kord ja distsipliin oli, nagu kord Gustav Adolphi juures, ka Napoleoni tugewus. Raudne distsipliin, aga ka õiglane teenistuse järele ülendamine igaühe kohta ühetasa, kui kõrges ka keegi seisaks, kes aga tublidust üles näitas — need olid Napoleoni põhimõtted.¹

Egiptus oli wormilikult Türki sultani ülemwalitsuse all Konstantinoopolis. Tõepoolest aga walitsesid seal mamelukid, ühe Aasia kolijarahwa järeletulijad. Egiptuses, kelle lödwaks jäänud elanikud neile mitte ei suutnud wastu panna, olid nad keskajal omale ise riigi loonud. Bonapartel olid kõik abinõud head, kui nad aga sihile wiisid. Nagu Aleksander omal ajal mitte ei põlanud Egiptuse jumalaid paluda, nii kuulutas ka iga positiiwse religiooni moodis salgaja häbemata julgusega üleskutses Egiptuse rahwale: „Kõige wägewamale Allahle on meelepärast olnud mamelukkide walitsusele ots teha.“

Suurte püramiidide warjus, nende üle 4000 aasta wanuste Egiptuse waaraode haudade juures, wõitis ta pealahingus mamelukid ära — kesk kõrwe liiwa, kõige suuremas suwises palawuses. Aga selle järele, kui ta wõitjana pidulikult Kaiirosse oli läinud, tabas teda seal hirmus Hiiobi sõnum: tema laewastik, mis Aleksandria lähedal, Abukiri juures ankrus, oli Nelsoni poolt häwitatud. Laewad olid kas põletatud wõi põhja lastud.

Napoleon ei olnud mees, keda õnnetus, olgu ta ka nii kuulmatu, nagu praegune, oleks suutnud maha rõhuda. Tema hakkas Egiptust organiseerima, ja nüüd selgus, et tema õpetlasi mitte ilma iseäraliku kawatsuseta kaasa ei wõtnud. Keemikud ja inse-nerid tegid oma kunstiga Niiluse wee joodawaks; ka hakati peale kaanali ehitusega, mis, mitme põlwe järele alles lõpetatud, täna Suetsi kaanali nime all üheks maailma tähtsamaks kaubateeks on. Juba wanal ajal oli see kaanal olemas olnud, aga aastatuhandete jooksul oli ta liiwanud ja peaaegu jäljeta kadunud. Nüüd leiti wana aja andmete järele kaanali tire jälle üles. Bonapartel oli tõelik nõu see kaanal uuesti ehitada lasta. Teised õpetlased kopeerisid ja kirjeldasid tähelepanemisewäärt wanaaegseid mälestusemärke siinamaale mitte loetawate hieroglüüfikirjadega. Üks

murdunud sambatükk, Egiptuse hieroglüüfidega ja Greeka kirjadega kaetud, mis Ülem-Egiptuses Rusette linna juures kantside ehituse tööde juures leiti, juhtis hieroglüüfikirjade lugemise kunstile. Bonaparte Egiptuse ekspeditsioonist saadik on olemas egiptoloogia-teadused: wõideti ajaloo uurimisele paar siamaale peaaegu tundmata aastatuhandet tagasi. Napoleon, kes ennast juba koolis ajaloost waimustas ja nüüd Prantsuse instituudi wäga lugupeetud liige oli, mõistis niisuguste kultuuritegude tähtsust hinnata. Tema soldatitel oli sellest vähem arusaamist. Kui mõni käik sisemaale ette wõeti, kus eeslid pakikandjateks tarwis oli kaasa wõtta, siis tegid soldatid alati tuntud nalja, hüüdes: „Eeslid ja õpetlased keskele!“ Woor asetati nimelt keskele, nii et sõjariistus mehed neid tarwiliselt suutsid kaitseda. Wahepeal aga saatsid tõepoolest õpetlased oma eeslitega enam korda kui Bonaparte sõjawägi. Puhtsõjalises suhtes lõppes nimelt ekspeditsioon tagajärjeta, kuna hieroglüüfimõistatuse seletus ajaloole kinkis terve siamaale tundmatu ajajärgu.

Prantsuse laewastiku häwitamine oli waheajal Bonaparte seisukorra Hommikumaal saatuslikuks muutnud. Türgimaa, kes siamaale asja peale oli loiult waadanud, kuulutas nüüd awalikult sõda. Üks Türki wägi sai küll liwalagendikkudel Egiptuse ja Palestiina wahel lüüa, seal, kus kord Iisraeli lapsed töötatud maale olla läbi rännanud. Bonaparte kawatses weel üht Aleksandri sõjakäiku India wastu ja mõtles Konstantinoopoli peale marssida ja Wenemaa wastu minna. Tema tungis Jaffast, Jeruusalemma sadamalinnast, mis ära wõeti, edasi. Siin näitas ennast temas hoolimata ükskõiksus selle kohta, kui inimese elusid tarwis oli ohwerdada. Inimeste elud olid temale paljalt tegurid mängus wõimu pärast. Temal ei olnud küllalt moonat, et kindluses wangiwõetud sõdurid ära toita. Oleks ta wangid wabaks lasknud, siis oleks ta waenlasele wäga tuntud jõusuurenduse muretsenud. Selle ärakaalumise tagajärjel laskis ta terve linnawäe mees mehe järele maha tappa. Siis läks ta läbi Palestiina lähema tugewa kindluse, St. Jean d'Acre'i (Akkon'i) wastu, mis kord ristisõitjate wiimne toetuspunkt pühal maal oli olnud. Siin tekkis wäe seas katk ja tuli moonapuudus ja ei olnud puid piiramistööks. Ta pidi tagasi

minema. Kuulmata kannatuste ja waewa järele jõudis ta Egiptusesse tagasi täiesti wäsinud ja kokkusulanud sõjasalgaga. Siin astus temale wastu wärske Türgi wägi, mis hiljuti mereteel siia oli jõudnud ja tema sõjasalgast kaks korda suurem oli. Loomulikult wõideti ta ära. Nüüd oli seisukord meeleheitlik. Napoleon aga waatas optimistina, kes ta oli, terve Egiptuse õnneküttimise kui lõpetatud wahejuhtumise peale ja otsustas koju pöörduda, et oma tulewikulootusi tähtsamatel poliitilistel wäljadel paremini walwe alla wõtta. Wäe jäätised usaldas ta kindral Kleberi hoolde, kes ennast auwäärilise järeletulijana esitas ja türklaste kaugelt kõwema wäe ära wõitis. Muidugi wõis ta sellega paratamata lõpukatastroofi ainult edasi lükata. Tema enese tappis ära aastal 1800 üks muhameedlane, kes selle teoga omale paradiisi arwas ära teeniwat.

Bonaparte oli waheajal wäheste saatjatega hulljulge sõidu üle Wahe mere ette wõtnud, kus teda Inglise ja Türgi laewad luurasid. Nagu ime läbi läks temal korda poolteise-kuulisel ristirästi sõidul weata Prantsuse randa maale tulla (1799. aasta hilissuwel). Siin wõeti tema, kes ümbritsetud oli uue aja ristiõitja aupaistusest ja Hommikumaa muinasloolisest särast, juubeliga wastu. Prantsusmaale oli ta alati uhkeid wõidusõnumeid saatnud. Ei tuntud sellepärast mitte täit tõtt ega seda hädaohtu, milles mahajäänud wäeosad olid. Keda neist mitte waenlane ei häwitanud, need langesid katku ja kliima ohwriteks.

Wabari

X.

Bonaparte wabariigi president („Esimene konsul“).

Oli aeg käes Napoleonil koju tulla. Inglismaa oli Wahe meres wõitjaks jäänud, oli Prantsuse lõunalaewastiku häwitanud ja tundis enese nüüd ka wõitjana. Inglise poliitika juhataja, suur riigimees William Pitt (noorem) julgustas hiljuti wõidetud ja alandawale rahule sunnitud keisrit Wiinis, niisama Wene tsaari ja Türgi sultani uueks sõjaliiduks kokku astuma eesmärgiga, Prantsuse wabariiki ükskord kukutada, ära-aetud kuningaperet tagasi tuua ja Prantsusmaad sundida Belgiat ja teisi allaheidetud maid jälle wälja andma. Liiduga ühinesid ka mõned wäikesed riigid, nagu Neapol, kelle kuninganna Prantsuse rewolutsiooniwalitsuse poolt hukatud kuninganna Marie Antoinette'i õde oli. Neapol oli koguni esimene, kes waenuliku tegewuse algas.

Prantsuse walitsusel, 5 direktoril, ei olnud korda läinud oma lugupidamist alal hoida, jah, isegi mitte natukenegi korda alal hoida. Mälestus jõuinimesest, kellena ennast kindral Bonaparte tol korral oli esitanud, kui direktorium loodi, ei olnud weel kustunud, waid ärkas uuesti elule, kui kauapuudunud mees jälle koju tuli. Iseäranis hakkas sõjawäes arwamine maad wõtma, et niisugustel rahututel aegadel riigi eesotsas seesugune mees peaks seisma. Rahulolematust maal oli üleüldine. Rahaasjandus oli korrast ära. Raha wäärtus langes ja walitsus jätkas endiselt hirmuwalitsuse süsteemi, kuna ta mittemeeldiwate isikute warandust konfiskeeris, walimisi seaduswastasteks tunnistas ja muid seaduse-

rikkumisi omale lubas. Seisukord oli säärane, et need, kes kuningawalitsust jälle jalule tahtsid seada, tuult oma purjedesse said, seda enam, et sõjariistade-õnn Prantsusmaa waenlaste poole hakkas pöörma. Hakati mõttega harjuma, tapetud kuninga wanemat wenda jälle troonil näha. See helewus oli mehele, nagu Bonaparte, kes wõimu püüdis, õige soodus. Nüüd tuli niihästi wabariiklasi kui ka kuninga poolehoidjaid ära kasutada. Suur osa poliitiliselt huwitatud isikuid tahtis hea meelega rewolutsiooni tõsiseid saawutusi tema wõrdlemisi laia wabadusega ja üheõiguslusega ära kasutada ja ei soowinud sugugi, et wana seisusline seltskond oma silmakirjalisusega ja eelarwamistega tagasi tuleks. Teiselt poolt igatseti aga üleüldist rahu ja korda ja kindlat kätt, kes riigitüüriil tugewasti juhtida mõistaks.

Bonaparte teadis seda ja otsustas oma suurest tutwusest rahwa seas kasu püüda. Direktoriaal-põhiseaduse järele jagunes riigiwõim kaheks, päris walitsuse, 5 direktori, ja rahwaesituse wahel. Wiimane jagunes kaheks koguks: iseäraliseks riigiks, kus oli „Wanade nõukogu“, ja teine kogu, „Wiiesaja nõukogu“. Need wõimukogude nimed olid wana aja wabariikidelt laenatud, kelle ajaloolist hiilgust rewolutsiooni-ajajärgul imestati ja järele aimata katsuti. Ühenduses wenna Lucien'iga, kes agarasti oli poliitikat hakanud ajama ja nüüd, wenna hiilguskiirtest ümbritsetud, „Wiiesaja nõukogu“ presidendiks oli tõusnud, lõi ta uue kawatsuse. Taheti ettekäände all, nagu oleks Pariisis uus rewolutsiooniline liikumine käimas, rahwaesitust St. Cloud'sse ümber paigutada (kus Napoleon oma sõjameestega seisukorra kindel peremees oli) ja, rahutusi pealinnas arwesse wõttes, wägede ülemjuhatus kindral Bonaparte kätte anda ning teda wolitada korda alal hoidma.

Napoleon pidas nüüd soldatitele ühe oma harilikudest kõnedest, mille läbi need kergesti waimustusesse sattusid; ta laskis uulitsanurkadele proklamatsioonid üles lüüa ja direktorid, kes mitte tingimata tema sõna ei kuulanud, wangi wõtta. Üks nendest, Sieyès, hoidis kohe Napoleoni poole ja oli temale tema rewolutsioonilise tegewuse juures abiks. Barras, tema wana heategija, pani oma ameti maha. Nüüd läks Napoleon oma grenadeeridega St. Cloud'sse, kus rahwaesitajad koos istusid. Soldatid seati enne

üles. Kindral läks saali ja nõudis otsust, mille järele ajutine wõim kolme isiku kätte pidi antama, kes korra jalule seaksid ja uue põhiseaduse wälja töötaksid, — moodne Rooma rewolutsionäärse triumwiraadi (kolmemehewalitsuse) kordamine „wabariigi korraspidamiseks“. Esiti tõusis suur lärm. Hüüti: „Maha diktaator“, ja Napoleon olla sellel kriitilisel silmapilgul imelikul wiisil walitsemise enese üle kaotanud. Kahtlemata oleks terve kawatsus nurja läinud, kui mitte tema wend, „Wiiesaja nõukogu“ president, oma enesewalitsust alal ei oleks hoidnud. See pidas soldatitele jõurikka kõne, manitses neid oma kindralit ja neid rahwasaadikuid kaitsta, kes „wabaduse kaitsja“ ümber kogunud, ja seletas lõpuks, kuna ta mõõga otsaga Napoleoni peale näitas: „Mina wannun, et mina selle sõjariistaga oma enese wenna läbi pistan, kui tema Prantsuse rahwa wabadust peaks puutama!“ Grenaderid marssisid nüüd koosolekusaali Murat' juhatusel, kes pärast Napoleoni õemeheks sai, ja opositsioonimehed katsusid endid läbi akende ja kõrwaluste kaudu päästa, nii hästi kui keegi sai (10. now. 1799). Nüüd otsustasid need, kes saali jäid ja salanõu heaks kiitsid, ajutise riigiwõimu kolmele „konsulile“ — jällegi wana aja wabariiklikud nimed ja mälestused — üle anda. Waliti Napoleon Bonaparte, Sieyès ja kolmas, nimega Ducos.

Oldi nüüd juba riigipöõretega nõnda harjunud, et sündmus lõpuks õige rahulikult mööda läks; oldi sellega koguni üsna rahul. Monarhia poolehoidjad hellatasid enestes koguni meeletut lootust, kindral Bonaparte saada oma ajutist wõimu — ta oli ju kõige pühalikumalt seletada lasknud, et see ainult ajutine olla — selleks tarwitama, et wäljamaal ikka alles oma trooni ootajat Louis XVIII-dat tagasi tuua. Selleks ei olnud wõidurikkal kindralil, iseenesest mõista, kõige wähematki himu. Tema ise oli oma seisukoha omale üleulatawaa anderikkusega ja julgete, otsustawate tegudega kätte wõitnud, ja tema käis sõjawäes järjekindlalt selle reegli järele, et auülendus ainult siis wõib järgneda, kui keegi sõjalist tublidust on üles näidanud. Ja sealjuures ei küsinud ta sündimise ega soowituste järele. Sandipoisil ja miljonäri pojalt olid ühesugused lootused lihtsast reamehest kõrgematele kohtadele sõjawäes ulatada. Muidugi eeldusega, et nad oma tublidust üles näitasid.

Esimeseks ülesandeks oli nüüd muidugi uus põhiseadus välja töötada, mis ajutise asemele pidi astuma. Eelnõu oli juba Sieyès'i poolt välja töötatud, ja Bonaparte jättis peaaegu tema hooleks terve selle töö, walwas aga hoolega selle üle, et kõik wõimu niidid ühe ainsa kätte kokku jooksid ja et terve ränk riigimasina wärk tugewasti tsentraliseeriti (keskkoondati). Wana omawalitsuse jätised, mida juba kuningawalitsuse ajal tugewasti oli piiratud, kaotati nüüd sootuks ära. Põhiseadus organiseeriti nagu sõjawäekorraldus. Mitte asjata ei olnud ju tema juhtiw jõud soldat. Riigis, kelle pea mõtelda ja töötada mõistis, wõis niisugune süsteem ju hea olla. Juhtus aga ebatubli ja nüri inimene etteotsa, siis pidi süsteem oma kõlbmatust awaldama, sest et iga algatus ülevalt pidi tulema. Uut põhiseadust ei pandud sõjawäe - mässulise St. Cloud' riigipöörde läbi laiali aetud ja ei ilmiski enam kokkukutsutud riigikogule enam ette. Napoleon laskis sellewastu suure rahwahääletuse ette wõtta. Nii pidi põhiseadus otsekohese rahwatahtmise läbi kinnituse leidma. Selle läbi awaldas ta oma kawatsust, rewolutsiooni põhimõtet austada, mis ütles: Rahwa tahtmine on kõige ülem wõim. Teiselt poolt oli temal ju wäga hästi teada, kui kaugele need wolitused ulatasid, mis temale niisuguse rahwahääletamisega kätte anti; ja tõepoolest waatas ta enese peale kui selle südame põhjas põlatud rahwamassi isanda, kui teenri peale. Paawst nimetab ennast teatawasti ka *servus servorum Dei* (Jumala sulaste sulane), aga tõepoolest peab ta ennast nende, jumaliku wõimuga warustatud walitsejaks. Nii oli lugu ka Napoleoni demokraatiaga. Mõnesaja walitud esitajaga oli muidugi raskem walmis saada, kui mõne miljoni kaaskodanikuga, kes sündsäl silmapilgul, mis suggestiooni läbi hästi oli ette walmistatud, oma hääle ära andis. Hääletamisel oli siis ka tagajärg, et umbes 3 miljonit tema poole hoidis ja ainult wäikene murdarwuke (umbes 1500) eitawalt hääletas. Pealtnäha oli põhiseadus suurepärane demokraatia wõit, tõsiasjaliselt oli see aga uus isewalitsus.

Põhiseadus andis nimelt kõige kõrgema wõimu „esimesele konsulile“, s. o. presidendile, kelle wõimupiirid kaugele laiemad olid kui kuninga omad. Temale abiks olid kaks nõuandjat

konsulit. Põhiseadus oli küll õige iseäralik. Ametnikka pidi walitsus nimetama 5000 kandidaadi hulgest, kes põliste elanikkude seast, kes vähemalt 21 aastat wanad, kaudse walimissüsteemi järele waliti; selle süsteemi järele walisid kümme walijat ühe walijamehe, need walijadmehed jälle teised walijadmehed, kuni ülewalmimetatud ametnikukandidaatide arwu juurde jõuti. Siin on weel selgesti tunda järelkaja konwendimatemaatika sirgejoonelise arwutamise wiisiga ebapraktilisest kuu jagamisest 10-päewastesse perioodidesse kuni praktiliste kümnendikmurdudeni ja meetrisüsteemi. Seadusi walmistas ette üks „riiginõukogu“, mille järele teine kogu, nime järele „tribunaat“, neid harutas, wastu wõttis wõi aga tagasi lükkas nad (aga ilma waidlusteta) üks teine seadusandlik kogu. Põhiseaduse järele walwamine oli kolmanda kogu, „Senati“ käes, kes ka walitsuse, kolm konsulit, walis ja nimelt iga kord 10 aasta peale (tagasiwalimine oli lubatud). See iseäralik põhiseadus, mis peaaegu mõne wanaaegse mõttetarga ideaalriigi mõtet meelde tuletab, aga mis ei wasta mingile ajaloolisele kogemusele ei Prantsusmaal ei mujal, ei olnud mitte Napoleoni töö. See oli teoretiseerija abt Sieyès'i mõttetöö saawutus. Bonaparte wõttis aga selle süsteemi wastu, kui ta enne ainult peatüki, mis riigipea küsimust käsitles, tublisti oli rewideerinud, selles mõttes, et esimene konsul õieti terve wõimu oma kätte sai. Selle järele oli temal pea ükskõik, mis teised paragraafid sisaldasid. Esimene konsul oli see, kes wiimase käena täitsa oma isikliku tahtmise põhjal seadused oma allkirjaga kinnitas, nemad tühjaks tunnistas, niisama ametnikka ja ohwitserisid ametisse nimetas ja ametist wabastas.

Kui põhiseadus walmis ja rahwahäaletusel kinnitatud oli, waliti esimesed kolm konsulit 10 aasta peale ära. Napoleon Bonaparte kirjutas jälle esimese konsulina ühe oma kuulsatest üleskutsetest. See käis järgmiselt:

„Kaaskodanikud! Rewolutsioon on jälle nende põhimõtete juurde tagasi pööranud, kust tema algas. Rewolutsioon on lõpulikult walminud.“

Jah, ta oli tõesti lõpule jõudnud, aga üsna teisel wiisil, kui seda enesele rewolutsiooni isad olid ette kujutanud. Rewo-

lutsioon oli tõesti ringi ära käinud ja oma lähtekohale tagasi jõudnud: oli jälle maksmas isewalitsus, sest esimene konsul oli kindlasti suwereensem kui suurem hulk selleaegseid monarhisid; waewalt wõiksime siin tsaari ja sultanit erandina nimetada, kes — wäliselt waadatud — wast weel rippumatud olid, kelle wõim aga tõepoolest siiski piiratud oli teatawatest traditsioonidest ja mõjudest, mida mitte ei tunnud Napoleoni wärskelt loodud konsulaat. Nüüd jäi ainult weel üks samm üle: oma amet eluaegseks ja päritawaks teha, s. o. monarhia ka wormilikult jälle uuesti jalule seada. Ja ka selle sammu tegi ta.

Bonaparte oli wabariiklasi suurepäraselt ninapidi wedanud. Temast kõneldi kui „kodanlisest kindralist“. Teda wõrreldi wana aja omakasuta patriootidega, Rooma wabariigi omadega, kes kõrgeid isamaalisi woorusi kõige suurema lihtsusega ja wähenõudlikkusega olid ühendanud. Konsulaadi esimesel ajal kõneldi weel nõnda, ja Napoleoni poliitilised sõbrad kuulusid rewolutsioonitegelaste kõige äärmisesse pahempoolsusse. Aga niipea kui ta tundis, et tema wõimul kindel alus oli, katsus ta oma ümbrusele ja oma ülesastumisele vähem radikaalset wärwi anda. Tema elas wanas kuninglikus lossis, ja warsti küllalt arenes seal tema awalikkudel ülesastumistel tänawatel ja platsidel niisugune tseremoniaalsus, nagu see ka wanades walitsejakodades wormilikum ei wõinud olla. Tõsi, Napoleon isiklikult ei hoolinud etikettist ja toimetas sagedasti ettekirjutatud kojakommetele otse wastu. Aga see ei takistanud, et arenemine ikka sinnapoole käis. Tema ise waatas waljult selle järele, et teised seda etiketti tähele paneksid, millest ta ise üle astus.

12 kristliku apostli asemele laskis esimene konsul oma töötuppa üles riputada 12 kuulsate ajalooliste meeste pilti, kes minewiku sidet esitasid. Õpetlik on näha, kes need mehed olid, kelle peale Napoleon teatawal wiisil nagu oma kodujumalate peale waatas. Need olid 7 suurt wana aja kuju, nimelt: *Aleksander Suur*, *Demosthenes* (Greeka wana aja kõige suurem poliitiline kõneleja), *Hannibal* (roomlaste kardetawam waenlane, wahest wana aja kõige hiilgawam geenius wäejuhatuses), *Scipio* (Hannibali wõitja), *Brutus* (Rooma wabariigi wiimane eestwõitleja, Cäsari

mõrtsukas), *Cäsar* (Rooma keisriwõimu päris rajaja), *Cicero* (Rooma kõige suurem kõnemees, seesama roomlastele, mis Demosthenes greeklastele). Nende kõrwal ainult 5 isikut uemast ajast, jällegi tõendus Napoleoni kangest wanailma austusest. Need mehed olid Prantsuse wäeülemad *Turenne* ja *Condé*, Ameerika wabaduswõitleja *Washington*, Preisi, aga Prantsuse kultuurikoolis haritud kuningas *Friedrich Suur*, wiimase Prantsuse rewolutsiooni esimene juht *Mirabeau*. Need olid siis mehed, keda Napoleon kõige enam austas ja kelles ta neid omadusi leidis, mis tema isiklikus ideaalis, mis temal waimusilma ees heljus, ühendada soowis. Nendes nimedes ei peitu mitte üksnes kokkuwõte maailma ajaloo- loost, nemad awaldawad meile ka Napoleoni ja tema aja ajaloo- lisi waateid ja annawad meile tema isiku hinnalise iseloomustuse.

Esimese konsuli lähem ülesanne oli, kui riigipööre ruttu toime oli saadetud, niisama ruttu sõjawäljadel tegewusesse astuda. Prantsuse kindral Moreau tungis wõidurikkalt Lõuna-Saksamaal edasi, aga Põhja-Itaalias, kus Napoleon weel alles hiljuti oma esimesi ajaloolisi loorberid saawutas, läks asi nüüdse Prantsuse ülemjuhataja Masséna all wähihäiku. Austerlased olid täies hoos üle Nizza Lõuna-Prantsusmaale sisse tungimas. Teid mööda, kus teda keegi ei oodanud, ruttas Bonaparte neile nüüd selja taha: Nädala jooksul läks ta wäega üle Alpide, üle St. Bernhardi jääta- nud mäeteede ja jälgis niowiisi tema poolt nii austatud Hannibali esimest wäeülemat, kes tõeliselt suure sõjawäega üle Alpide läks. Marengo juures tabas ta 14. juunil austerlasi ja saawutas otsus- tawa wõidu õigel ajal päralejõudnud abiwäe toetusel. Auster- lased pidid oma edasitungimise katkestama ja Ülem-Itaalia uuesti prantslastele jätma.

Detsembrikuul õnnestas ka Moreaul austerlasi põhja pool Alpisid otsustawalt lüüa ja 1801. aasta algul tehti Prant- susmaal rahu Luneville'i linnas Lotringis, umbes neilsamul tingi- mustel, kui Campo Formios. Põhja-Itaaliast pidi Austria uuesti loobuma, niisama Belgiast, ja kõik maa lääne pool Reini jõge, mis enne Saksa riigi päralt oli olnud, tunnistati nüüd nimelt Prantsuse omanduseks. Rheini jõgi tunnistati nüüd piiriks Saksamaa ja Prantsusmaa wahel. Seda rahu terwitati Prantsusmaal loomulikult

rõõmuhõiskamisega; tema laiendas riigi piirisid ja tunnistas hiilgawalt wabariigi elujõudu, mida Euroopa kuningad olid lootnud häwitada. Esimese konsuli kuulsus tõusis kõrgemale kui iial enne. Üleüldises rõõmutujus kadusid hääled, kes uue isewalitseja eest tahtsid hoiatada. Triumf oli täielik, kui ka kõik teised riigid otsustasid rahu teha. Wene keiser Paul, kes waimuhaige ja sagedasti oma ümbrusele kardetaw oli, tapeti märtsikuus 1801 ära. Tema poeg ja järeltulija Aleksander I tegi pärast aasta jooksul Prantsusmaaga rahu. Peale seda, kui ka wäiksemad riigid olid rahu teinud, jäi Inglismaa „hiilgawas üksilduses“ (*splendid isolation*) mehe wastu, kes juba Euroopa mannermaa diktaatoriks oli saanud. Ajawaks wedruks leppimata wõitluses, mida Inglismaa pidas, oli ennenimetatud Pitt, kes, hoolimata kuulmata ohwritest ja kaswawast opositsioonist, sõda tahtis edasi pidada, kõige pealt selleks, et Prantsusmaalt Belgiat ära kiskuda, kes Prantsuse omandusena Inglise walitsusele suureks hädaohuks oli. Aga wiimaks läks wastasrindlus ja igatsus, sõja hirmsatest koormustest pääseda, nii tugewaks, et Pitt pidi lahkuma ja uus rahupoliitika wõidule pääsis. Märtsikuul 1802 tegi ka kõige leppimatum Prantsusmaa waenlane rahu. Rahu tehti Põhja-Prantsusmaal Amiens'i linnas. Inglismaa ei kaotanud selles ilmasõjas tükkigi maad, sai koguni juurde, nimelt Trinidadi saare (põhja pool Lõuna-Ameerikast), mis ta hollandlastelt oli ära wõtnud, aga oma seatud sõjaeesmärkidest ei suutnud ta ühtegi teostada. Belgia jäi Prantsuse omanduseks. Prantsusmaa tuli wägewast heitlemisest wälja suurendatud lugupidamisega ja rikkaliku maasaagiga — Inglise liitlaste arwel.

Maade allaheitja kuulsusega kaetult tuli esimene konsul Pariisi tagasi, et nüüd riigi sisemist korraldust käsile wõtta. Raskemad küsimustest olid usulised ja majanduslised.

Rewolutsioon oli — nagu juba öeldud — kiriku warandused riigile wõtnud ja kõik kristlikud seadlused muutnud, kristliku ajaarwamise, pühapäewa-puhkuse jne. ära kaotanud, ja wabariigi wäed olid Itaalia sõja ajal Rooma llnna ära wõtnud, paawsti minema kihutanud (Pius VI, kes Prantsuse wangis suri) ja kirikuriigi „Rooma wabariigiks“ muutnud. Kõik see tähendas suurt

katoliku kiriku teotust; kirikul oli aga weel küllalt wõimu inimeste üle, mis ennast mitte karistamata kõrwaldada ei lasknud. Kristlik jumalateenistus oli küll warsti jälle wabaks antud, aga wahekord kirikuga jäi enne kui pärast segaseks. Esimene konsul otsustas nüüd järsult usu kokkuleppe teostada, mille kaudu ta oma wõimu arwas kõige mõjuwamalt kindlustada. Juba enne Amiensi rahu oli paawstiga poliitiline rahu tehtud ja kirikuriik jälle tunnustatud. Oma wenna Joosepi kaudu laskis Napoleon nüüd uue paawsti Pius VII-ga põhjalikka läbirääkimisi pidada. Juba 1799 oli paawsti-meelsetel korda läinud kirikuriiki jälle tagasi wõita ja Rooma wabariiki kukutada. Prantsuse sõjariistad, mis mujal tegewuses olid, ei saanud seda wabariiki enam kaitsta. Läbirääkimised lõppesid nüüd nõndanimetatud konkordaadiga 15. juulil 1801. Paawst seletas selles lepingus, et tema uue korraga osalt rahul on; kiriku warandust ei nõutud mitte enam täiel mõõdul tagasi. Teiselt poolt aga kohustas ennast Prantsuse riik rewolutsiooni poolt kaitstud usuwabaduse põhimõttest lahkuma, katoliku kirikut kui teatawat riigikirikut tunnustama ja warandust kaitsma. Piiskopid pidid, nagu teisedki riigiametnikud, esimese konsuli poolt nimetatama, aga paawstile jäi nende kinnitamise õigus. Paawsti ülemwalitsus Prantsuse kiriku üle tunnistati igas tükis, kuna esimene wabariiklik kirikuseadus seisukohale asus, et preestrid ainult kodustele ametiasutustele pidid alluma ja demokraatlikkude põhimõtete järele rahwa poolt tulid walida. Nüüd määrati nimelt, et preestrid, nagu see ristirahwa juures juba wanast ajast wiisiks olnud, piiskoppide poolt ametisse pandi. Selle määruse wastu ei olnud esimesel konsulil midagi, sest tema oli see, kes tõelikult piiskopid ametisse seadis, ja sedawiisi jooksid wiimasel otsal ka kirikukorralduse niidid tema kätte kokku. Wiimaks pandi ka jälle kristlik ajaarwamine uuesti maksma (tegelikult alles aastal 1806).

Teine suur küsimus, majandusline, lahendus kergemalt kui ükski muu. Seal mõjusid kasuliku rahu tagajärjed, mille kaitse all kauplemine ja tööstus õitsma läksid, omast kohast. Belgia allahetmine ei olnud wähesese wäärtusega. Antwerpen oli juba sel ajal üks maailma kauplemise pea-toetuspunkt.

Waldkond, milles kõik wana maha oli lõhutatud, aga uut mitte ehitatud, oli õigusline olukord. Wanad seisuslised ja klassilised kohtud olid kaotatud. Demokraatlik kohtusüsteem oli küll selle asemele maksma pandud, aga unustatud oli üsna uut seaduskogu selle kodanlise üheõigusluse alusel üles ehitada. Rewolutsiooni-aegsed õigusteadlased olid Rooma õiguse peale tugedes ja moodsaid ideesid ära kasutades kaua selle töö kallal waewa näinud, mis Sisyp hose tööks ähwardas kujuneda. Ka siin on Bonaparte tähtsat korda saatnud. Kogu ulatawaid tööjõude määrati ametisse, käsuga, töö ruttu lõpule wiia. Komisjon täitis käsku ja 4 kuu järele pani ta walmis eelnõu ette. Esimene konsul otsustas selge, terawa mõistusega punktid, milles õpetlaste arwamised lahku läksid ja ühendusele ei jõutud, ja aastal 1804 pandi suur seadusetöö maksma, mis harilikult *Code Napoleon'i* (Napoleoni seadustiku) nime kannab ja weel tänapäewani oma olulistes osades maksew on. See seadus on ka mitmel muul maal seadusandluse eeskujuks saanud. See on korra ja selguse meistritöö. Õppeolud korraldati sellesama militaristliku kindla käega.

Kõigil tähtsatel aladel ilmutasid end niisama silmapaistwalt uue regendi geniaalsed walitsemisanded, niisama ka tema püüdmine, kõike wõimu oma kätte koondada. Napoleon Bonaparte kaldus kahtlemata ideaalile, mida „walgustatud despoot“ sõna õiges tähenduses wäljendab — kusjuures mõlemad sõnad rõhutada tulewad, iseäranis wiimane.

Tema walitsushimu tuli iseäranis selles nähtawale, et tema soowis oma 10-aastast konsulaati eluaja peale pikendada — julge samm awalikult tunnustatud monarhia poole. Senat oli selle ettepaneku, mis üks tema truu hääletoru juba kord, Amiens'i rahu juubeli all teinud, tagasi lükanud, aga Napoleon laskis asja jälle kord ühekordse rahwahäletusega rahwal enesel ära otsustada. 2. augustil hääletas rahwas ei ning ja'ga küsimuse ära: Kas peab Napoleon Bonaparte eluaegseks esimeseks konsuliks walitama? Anti ära 3.568.885 jaatawat häält ja 8374 eitawat. Selle pea-proowi järele oma populariteedi suhtes ruttas ta wiimseid takistusi kaotama, mis tema ainuwalitsuse tegewust weel takistasid. Tema laskis omale muu seas ka weel õiguse anda ise omale järeltulijat

määrata ja hakkas ka väliselt kuninga wiisi üles astuma. Tema sünnipäewa hakati kui üldist rahwuslist püha pühitsema (esimest korda 15. augustil 1802) ja tema aastane palk, millest hakatuses arwati, et seda 500.000 frangi suuruses wabariigi kõrgemale ametnikule ulataks, kaswas lõpuks 6 miljonini.

Sel ajal wiibis Pariisis Rootsi diplomaat ja kindral G. M. Armfelt, tüübiline „*Ancien regime*’i“ esitaja, 1792 Stokholmis tapetud kuninga Gustaw III armualune. Tema kirjeldab ühes kirjas, aastast 1802, oma muljeid, mis ta esimesest konsulist saanud. Seal loeme:

„Tema kuju on wäikene, tema pilk pehme, tema ümberkäimise-wiis weidi järsk. On näha, et tema peast suured plaanid läbi käiwad, ja et tema wähe hoolib represantatsiooni (esituse) wälistest wormidest, ehk need küll suurepärased on ja kaugelt üle käiwad sellest, mida me suurema jao meieaegsete kuningakodade juures näha saame“ „Eile olin ma Bonaparte lauale kutsutud. Seal oli palju inimesi; meie ei istunud mitte enne kella 7 lauda, aga terwe söömaaeg ei kestnud üle kolmweerand tunni. Niipea kui tema kõht täis on, ja see sünnib ruttu, tõuseb ta laua äärest üles. Sööginõud on ilusad ja teenrid hästi dresseeritud. Lõunalaua järele peeti mingit *Cour*’i sarnast, mis kaunis kaua kestis. Tema käis lauawõõraste seas ringi ja kõneles pea igaihega. Tema proua istub suures leentoolis, ei tõuse kellegi ees üles, ja kergitab end wäheke isikute ees, kellel iseäranis suur tähtsus on.“¹⁾

Rahwa suur hulk oli esimest konsulit tema tubliduse ja tööjõu pärast imestanud, aga tema ikka rohkem ilmsiks tulew püue ainuwalitsusele pidi lõppude lõpuks rahulolematust wälja kutsuma. Et maapaos olew kuninga perekond ja aristokraatlikud elemendid pahased olid, on iseenesest mõistetaw. Nemad olid seda enam ärritatud, et monarhia õieti tagasi oli toodud, aga ilma nendeta. Aga põhimõttekindlad wabariiklased ei olnud wähem pahased. Radikaalne kindral, kelles weel hiljuti nähti suurt demokraati, rahwatahtmise omakasuta teenrit, türannide piitsutajat, ilmutas end

1) Wördle El of Tegnér: Gustaw Mauritz Armfelt II, lhk. 431—432.

äkisti kodaniku mantli alt kõige kardetawamat laadi türannina. Mitte ilma põhjuse, et tema rahwa asja ära oli annud. Juba 1801. aasta jõuluõhtul tikuti awalikul uulitsal nõndanimetatud põrgumasinaga tema elu kallale. Ainult juhuse läbi läks kuri nõu nurja. Kaks kindralit Pichegru ja Moreau kawatsesid kolm aastat pärast seda uut atentaati, et uut walitsust kukutada. Ja et kuningriiklased, kui küll teistel põhjustel, sedasama tahtsid, siis töötati teatawal wiisil koos. Aga esimene konsul oli walwel ja mõistis toredasti ennast hästi organiseeritud salapolitseiga ümbritseda. Salanõu tuli awalikuks. Pichegru wõttis ise oma elu, Moreau pidi warsti peale seda wäljamaale põgenema.

Korsiklise weidi primitiivse werise kättemaksu moraaliga, mis Napoleonile teatawal wiisil sündimisest päritud, haaras ta endiste kuninga sugulaste seast esimese, kes temale kättesaadaw oli; see oli noor, salawandeseltsist täitsa eemal seisew ja süüta Enghieni hertsog. Toore hoolimatusega, mis Napoleonile omane, kui tal üks kindel siht silmade ees oli, astus ta rahwuswahelistest õigusmäärustest üle ja laskis noore printsii wõõra riigi pinnal (Baadenis) Prantsuse soldatite poolt kinni wõtta, kõige suurema rutuga Prantsuse piirikindlusesse tassida ja mõne tunni pärast peale üleüldist ja wäga ülekohtust ülekuulamist ilma jututa maha lasta (20. märtsil 1804). Napoleon ei olnud mitte ainult korsiklane, waid ta oli ka hirmuwalitsus-aegsete poliitikameeste juures koolis käinud.

Hirmukisa käis kõigist Euroopa walitsejate kodadest läbi selle mõrtsukatöö awalikuks saamise puhul. Noor Rootsi kuningas Gustaw IV Adolf, kes, niisama kui ta isa, rewolutsiooni ja Napoleoni wastu wihane oli, wiibis just sel korral külalisena oma abikaasa sugulaste juures Baadenis. Tema oli nii wihane, et ta üsna ära unustas, missugusesse hädaohtu ta riigi, nagu seda Rootsimaa oli, selle läbi kukutas, et ta sellel raskel ajal suurt poliitilist osa tahtis etendada, ja nii otsustas ta plaani teostada, mis tema isal juba oli olnud, ja rewolutsioonilise Prantsusmaa wastu sõdima hakata. Juba Gustaw III ümber olid Prantsuse emigrandid keerelnud ja temal oli nähtawalt julge nõu algatust anda ja, wõib olla, ka etteotsa astuda prantsuswastasele koalitsioonile, mille

sihiks oli seal wana korda jalule seada. Gustaw IV Adolf ei olnud mitte pärinud oma isa tarkust, küll aga tema julguse ja iseteadwuse. Meie näeme pärast, missugused saatuslikud tagajärjed sellest asjaolust temale enesele ja tema maale sigisid.

Halastamata mõrtsukatöö, mis Enghieni hertsogi kallal toime pandi, kiirendas uue sõja lahtipuhkemist Prantsusmaa vastu. Inglismaa, Prantsusmaa leppimatum waenlane, ei tahtnud püsiwast rahust midagi teada. Juba 1803. aasta kewadel oli ta temale uuesti sõja kuulutanud, aga kestis tükk aega, enne kui ta mannermaa riigid nükaugale sai wiia, et need uue werise õnnekatse ette wõtsid. Kuna igal pool kõige suurem meelepaha Enghieni hertsogi kurbmängu üle walitses, oskas Inglismaa seda meeoleu osawasti ära kasutada, ja tõesti astusid sügisel 1804 Wenemaa ja Austria temaga liitu. Pea ühines nendega ka Rootsimaa. Ei oleks mitte õige tõendada, nagu oleks noore kuninga wiha Bonaparte vastu ainsaks põhjuseks olnud, mis sellele sammule sundis. Aga on wõimalik ja koguni tõenäollik, et Rootsimaa ilma selle isikliku mõjuta erapooletuks oleks jäänud. Peab muidugi tunnistama, et Inglismaa Rootsi poliitika peale suurt surwet awaldas oma elawa kaubanduslise läbikäimisega ja sellega, et temal wõim käes oli kõige tarwilikumate elamisainete sissewedu Rootsi katkestada. Sõjakuulutamise põhjuseks Inglismaal oli Bonaparte katse, kesk rahuaega India wetesse üht Prantsuse sõjalaewastikku saata, kellel halwasti warjatud ülesanne oli, Inglismaalt tema Aasia rikkuse- ja jõuallikat ära kiskuda. See oli sama eesmärk, mis omal ajal waenulikuks ettewõtteks Egiptuse vastu põhjust oli annud. Aga ka see katse läks nurja Inglismaa terawal walwelolekul ja tema tugewamate merejõudude tõttu.

Bonaparte asus nüüd weel julgemale ettewõttele, et oma kardetawamat wastast purustada. Tema kawatses suure jõuga üle Inglise kaanali tungida ja Londoni kallale minna. Suur sõjaleer koondati aastal 1804 Boulogne'i linna sadamas, mis just Inglise ranna vastu on. Enam kui 80.000 meest, tol korral õige suur wägi, oli sinna kogutud. Palawikusarnase kiirusega ehitati laewastikku, milles mitte vähem kui 2000 suuremat ja vähemat

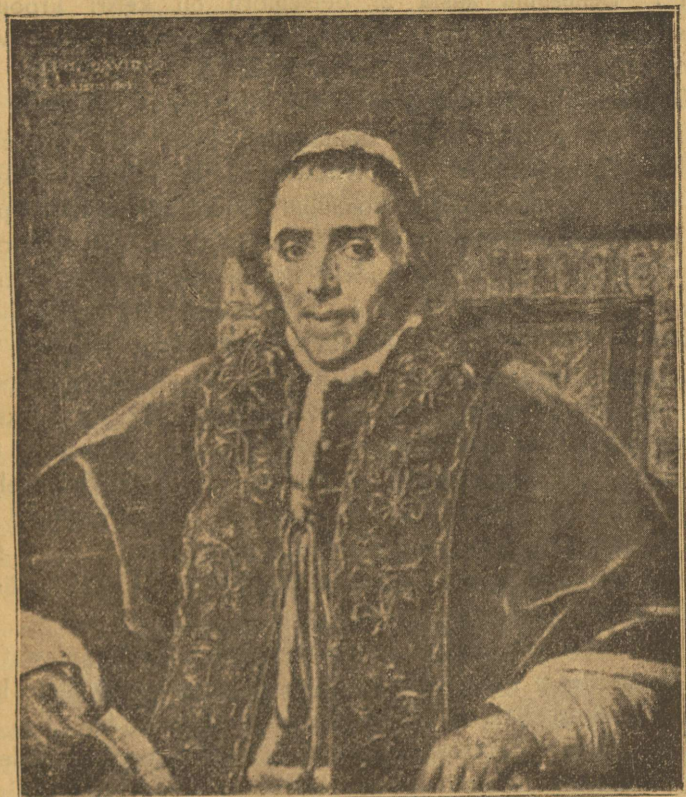
laewa pidi olema (iseäranis palju wiimast sorti laewu), kellel üles-
andeks oli lõpuks kuni 200.000 sõjameest üle mere wiia. Ilm
waatles hinge-kinnipidawa imestusega neid suuri ettevalmistusi.
Inglismaa pidi, kui seda hädaohtu enesest tahtis ära hoida, omale
iga hinna eest wägewaid liitlasi otsima, kes selja tagant Prantsus-
maale oleksid kallale tunginud ja julget waenlast sundinud Inglis-
maa wastu koondatud wägesid teisel ära tarwitama. Mörtsukatöö,
mis Enghieni hertsogi kallal toime pandi, kergendas seda ülesannet
Inglismaale, nagu me juba ülemal nägime, ja näitas, et see
Napoleoni poolt suur poliitiline ebaõnnestanud wõte oli.

„Keiser Napoleon“, Euroopa mannermaa diktaator.

Üks inimeseelu enam wõi vähem, ei tähendanud Napoleonil teatawasti mitte palju. Aga oma wiikamises wanade kuninga-sugukondade wastu ja oma Korsika were kättemaksu moraalis ei olnud ta niisuguste mõjudega mitte rehkendanud, mis see mõrtsukatöö elule kutsus; teine rehnung, mis ta üles seadis, oli aga õige. Nagu juba öeldud, olid teda monarhistlikud rahwaosad, vähemalt passiivselt, direktoriumi põhiseaduse kukutamisel ja konsulaadi sisseseadmisel toetanud. Oli küllalt inimesi, kes sellest haruldasest mehest ennast tüssata olid lasknud tema pealtnäha omakasuta meeleolu läbi ja uskusi, et kui Bonaparte oma ülesande täide saatnud, tema siis walitsusest tagasi astub. Need, kes nendest kuningatrooni püstiseadmist igatsesid, sundisid ise ennast uskuma — ja on wäga wõimalik, et kawal poliitiline mängija juttudele, mis nendes ringkondades liikusid, ise hoogu andis, — et kindral Bonaparte, selle järele kui korra riigis on jälule seadnud, oma tugewa käega maapaolise trooni-igatseja Louis XVIII nime all jälle isade troonile aitab.

Kui aga Napoleon tundis, et ta kindlas sadulas istub, ei tahtnud ta oma kuningriiklikke aitajaid kuskil enam tarwitada, ja Bourboni printsi kallal toimepandud mõrtsukatööl oli kindlasti eesmärgiks, kõik emigrantide ilusad lootused korruga häwitada, ja ta tahtis prantslastes ettekujutust äratada, nagu oleks kuninga perekond tema elu kallale kippumisest osa wõtnud, mis wiimaseid

rahwale weel wastikumaks pidi tegema. Wäga osawasti tarwitas esimene konsul seda rahwa meeleolu ja laskis terve rea palwekirju sisse anda, mis pealtnäha järsku igalt poolt tulid. Need palwekirjad nõudsid, et Prantsusmaa päritawaks monarhiaks muudetaks,

Paawst Pius VII.

eesotsas Napoleon, isamaa päästja, mees, kes mitte sündimise läbi, waid oma teenuste läbi kõrgele tõusnud, kui esimene kroonikandja. Senat, kes targa mõjumisega walimiste peale ja walimisüsteemi enese läbi esimese konsuli sõnakuulelikuks teenriks oli muutunud, wõttis riigiõiguslise algatuse enese peale. Tema pani

ette, põhiseadusi — konsulaat-põhiseaduse väikeste muudatustega — sedawiisi muuta, et tulewikus riigi eesotsas seisaks päritaw keisriwõim. Esimene konsul mängis esiotsa väga osawasti kahtleja rolli, siis aga löi ta nõusse, ja 18. mail 1804. a. otsustas senat, et Bonaparte ametlik aunimi tulewikus pidi olema „prantslaste keiser“. Sellesama aasta 2. detsembril oli keisri kroonimine wanas Notre-Dame kirikus. Paawst laskis ennast selle ilma wõimu poolest niipalju alandada, et tema Napoleoni palwe peale nagu mingisugune kojawaimulik Roomast Pariisi tuli ja pidulikust tsere-mooniast osa wõttis. Aga alandamine läks weel suuremaks. Napoleoni ülemeelikuse ja iseteadwuse tõttu ei lubatud temale tema üllatuseks siiamaaelsele konsulile krooni mitte pähe panna. Seda tegi Napoleon nimelt ise. Paawst pidi sellega rahul olema, et ta külalisena hiilgawast pidust osa wõttis ja oma õnnistust andis, rewolutsioonipoja pead ja käsi pühitsetud õliga salwides. On wististi huwitaw palwet, mis ta sealjuures tegi, lugeda:

„Jumal, Sa Kõigewägewam, kes Sa Asaeli Siiria walitsejaks panid, kes Sa Jehu kuningaks seadsid Iisraeli üle, Sina, kes Sa mõlemile neile oma tahtmist prohwet Elia suu läbi olid teada annud, Sina, kes Sa niisama kuninglikku õli prohwet Saamueli käre läbi Sauli ja Taaweti pähe lasksid walada, laota Sa nüüd minu käte läbi oma armuwarandused ja oma heated oma teenri Napoleoni peale, keda meie, meie isiklikust kõlbmatusest hoolimata, täna Sinu nimel keisriks pühitseme.“

Jehu on tõesti tabaw ja osaw wõrdlus, mille terawat otsa Napoleon mitte ei märganud, sest et ta piibliloos vähem kodus oli kui ilmlikus ajaloos. Kui 11 aastat warem üks ilus noor naisterahwas toredatel tseremooniatel neitsi Maria asemele sellesama kiriku pea-altarile tõsteti ja selles elawas sümboolis mõistuse-jumalannat austati, siis käis terwest katoliku kirikust ehmatuse-kisa läbi selle jumalateotuse üle. Tuletati Johannese Ilmutamise raamatut meelde, kõneldi Kristuse wastasest, metsikust püha paiga hirmsast roojastamisest. Aga tõepoolest oli see, mis nüüd paawsti isiklikul kaasabil toime pandi, tõsiselt wõetud, vähemalt niisamasugune jumalateotus: werine jakobiinlane kui „Jumala sulane“, kui püha salwitu! Madam Josephine Bonaparte, endine

madam Beauharnais, tohtis seisusekõrgendusest osa wõtta. Napoleon ise pani temale kuldse krooni pähe. Enne seda oli ta enese temaga kiriklikult laulatada lasknud, sest et ta enne temaga ainult kodanlikes abielus oli elanud. Selle kirikliku laulatuse oli nimelt paawst oma ilmutamise eeltingimuseks teinud. See oli ainukene järeleandmine, mis temale selles temale nii alandawas komöödias tehti.

Suur ajaloo draama oli peaaegu jandiks muutumas. Pariisi elanikud olid ju alati walmis kõigele, mis wähesegi kunstiga näitelawale seati, käsi plaksutama ja „elagu!“ karjuma. Nii mõistusejumalanna austamise puhul wanas Jumalaema katedraalis, nii ka püha isa õnnistamise korral sellesama altari ees ja sellesama mehe õnnistamisel, keda teised selsamal ajal elawaks Kristuse wastaseks pidasid ja kes tõepoolest usust enam ei hoolinud, kui seda just tema wõimule tarwis läks. Napoleon ei pihtinud iial, ei käinud ilmaski pühal õhtusöömajal ja oli religiooniliselt täitsa ükskõikne.

Selle peale, kui Napoleon nüüd monarhismiwastased rewolutsiooni-ideed oli jumalaga jätnud, tarwitas ta juhust, et omale weel üht krooni pähe panna, ja nimelt krooni, millel üsna iseäralik historiline tähendus oli. Ühel ilusal päewal esines nimelt „Cisalpiini Wabariigi riiginõukogu kõige alandlikuma ettepanekuga, et see Itaalia osa, kuhu suurem jagu Põhja-Itaaliast kuulus, Prantusmaaga ühendataks „Itaalia kuningriigi“ nime all. Niisugune ettepanek näitab, missuguse raudse käega Napoleon oma liitlaste ja oma kaitsealuste üle walitses ja kui hoolega ta selle eest muretses, et nende juures ikka üks heatahtlik riiginõukogu walitses. Kujutatagu enesele ainult ette, et näituseks Poolamaa Wene keisrile oleks ette pannud Poolamaad tsaaririigiga ühendada. Napoleon ei lasknud alandlikku Itaalia riiginõukogu mitte asjata paluda. Ühinemine pandi ruttu toime, Napoleon reisis kewadel 1805 Milaanosse ja pani — ka seal ise oma käega — 26. mail suurepärases doomkirikus, Itaalia Gootika imetöös, omale wana kuulsa Langobardi raudkrooni pähe, mida kord enne peaaegu niisamasugustel oludel Frangi kuningas Karl Suur oli kannud. Asekuningaks jättis ta sinna oma wõõraspoja, Josephine poja esimesest abielust, Eugène Beauharnais’.

Uue monarhia jaluleseadmist saatsid arwurikkad uued korraldused, õiguse pärast uuesti jalule seatud endised sisseseaded, mis rewolutsioon omal ajal oli häwitanud. Rewolutsioon oli wana aadli tema eesõigustega häwitanud ja kõikide kodanikkude üheõigusluse wälja kuulutanud. Keisrina seadis Napoleon sisse uue aadli suurte kingitustega ja hiilgawate aunimedega, ehk küll ilma aadli wanade eesõigusteta, milles asjas rewolutsioon kõigiks aegadeks puhta töö oli teinud. Aukõrgendusi said nüüd niisugused mehed, kes oma enese tubliduse läbi enesele tee ülespoole olid tasandanud; see on õige, aga nii oli muidugi ka wana aadli esiisade juures lugu olnud. Napoleoni uuel aadlil oli niipalju paremust, et ta uus oli ja sellepärast oma auwäärsust ja tublidust wõis näidata. Napoleonile oli, nagu kõigile monarhidele, aadliseisusesse ülendamine ainult abinõuks inimesi oma külge kõiata, ja temale, kes ise mitte päritud troonil ei istunud, peale selle weel abinõuks, oma ebakindlat seisukorda sellega kindlamaks teha, et tema teiste seisukorra oma enese seisukorrast rippuwaks tegi. Wanal monarhial olid mitmed auüendused olemas, mis aga sellepärast põlguse alla olid sattunud, et neid tujude järgi jagati, iseäranis kojarahwale ja ilalakkujatele. Napoleon oli juba esimese konsulina ordenite andmise jälle sisse seadnud, kuna ta „auleegioni“ asutas, mille märgid niisugustele inimestele anti, kellel silmapaistwaid teenuseid oli Prantsuse rahwa heaks sellel ehk teisel alal, kõige pealt sõjawäes, aga ka teaduse- ja kunstipõllul, ülepea waimlise ja ainelise kultuuri alal. Napoleon waatas waljult selle järele, et keegi teenusteta isik aumärke ega kõrgendusi ei saanud, ja teatawa astmeni on tema põhimõttest tänapäewani kinni peetud. Sellest tuleb, et Prantsusmaal ordenite saamine weel tänapäew õige kõrges lugupidamises seisab, kuna teised wabariigid, nagu Helweetsia ja Ühisriigid, ordeniolu ei tunne. Siinjuures peab meeles pidama, et Prantsusmaal lapsi juba aegsasti wäliste aumärkidega harjutatakse ja et prantslased sellepärast niisuguseid aumärke üsna teisiti hindawad, kui paljud teised rahwad.

Sõjawäes seadis Napoleon rewolutsiooni läbi ärakaotatud marssalli-aunime jälle sisse. 14 tema kõige paremat kindralit ja sõjaseltsimeest said selle auastme osaliseks, nende seas Murat, Masséna, Augereau, Bernadotte, Marmont, Lannes ja Ney.

Nüüd olid aga sündmused päewakorral, mis tähtsamad olid kui tseremooniad. Inglise koalitsioon walmis lõpule. Uus raudring piiras jälle wägewa wõimupoliitikuse ümber. Nüüd oli temal jälle walida, kas wõita wõi kaduda, ja mõlemil juhtumistel Prantsusmaad kaasa kiskuda: kas ilmawalitseja kõrgusesse wõi aga alla poliitilisse tähtsusetusse.

Et Austria teda ähwardas, siis pidi ta Inglismaale peale tungimise mõttest loobuma. Sest isegi siis, kui maaleminek oleks õnnestunud, oleksid Austria ja teised wäed Ida-Prantsusmaale sisse tunginud. Tema muutis ruttu oma plaanid ja ruttas nüüd rasketel kiirmarssidel ja imestamiswäärilisel kiirusel, milles nii sagedasti tema sõjakunsti saladus peitus, septembrikuul 1805 ida poole. Austria kindral Mack, kes wana sõjakunsti reeglite järele manõwreeris, sai täitsa ootamata üllatust maitsta ja pidi enda oma wäega, kellelt sõjariistad ära wõeti, Ulmi linna juures 18. oktoobril 1805 wangi andma. Napoleon jatkas oma wõidukäiku. Waenulised wäed põgenewad tema kui wanakurja enese ees, wõi saawad lüüa. 14. nowembril läheb rewolutsioonikeiser kõige selle toredusega, mis tema lõunamaalase loomusele omase näitemängu - armastuse ja rahwainstinktide äratamise spekulatsioonile wastas ja mida ta oskas toime panna, wanasse legitiimsesse keisrilinna Wiini sisse.

Aga 3 päewa pärast sai ta hirmsa sõnume, et Prantsuse laewastik Gibraltari lähedal Trafalgeri juures hukka on saanud. Tema wana waenlane Egiptuse sõjakäigust, admiral lord Nelson, oli hiilgawa wõidu Prantsuse laewastiku üle saanud, mille küll eluga pidi maksma. Tema langes oma admiralilaewa suurmasti juures Prantsuse kuulist tabatuna. Säärase teenuse, nagu kord Gustav Adolf Lützeni lahinguwäljal oma rahwale oli korda saatnud, tegi ka nüüd Nelson oma rahwale: tema tõstis oma rahwa wastu lugupidamist ja tema wõimu. Trafalgeri lahing kindlustas Inglise tulewikku merewalitsemises. Nelson oli see, kes Abukiri juures Napoleoni plaani, Inglismaad kallaletungimisega Hommikumaal purustada, tühja ajas. Nelson oli see, kes Napoleoni lootused Prantsusmaa merejõu peale lõpulikult häwitas.

Seisukord oli muret-ärataw. Napoleon oli sügawal waenlase maal; ta oli küll wõitja hiilgawate wõitude tagajärjel, aga ümber piiratud luurajatest waenlastest, ja tema abiallikad olid laewastiku kaotuse järele tublisti kokku kuiwanud. Ettewaatlikult oli ta oma tagasimineku tee Prantsusmaale sellega kindlustanud, et ta poole oma wäest niisuguste kohtade peale ära jaotas, kus wast tagasimineku teed ähwardada oleks wõidud. Aga see jõudude jaotus oli teisest küljest jälle kardetaw. Kõige parem asi, mis ta nüüd wõis teha, oli katse, rahuloldawat rahu teha. Ta laskis keerdteedel järele kuulata, kas Aleksander rahu ei tahaks teha. Ta sai aga eitawa wastuse. Nüüd ei jäänud temal muud üle, kui õnnekatset julgeda. Austerlitz juures pörkasid wäed 2. detsembril kokku. See kuulus wõitlus on kolmekeisri-lahinguks nimetatud, sest et siin mõlemad wanad keiserriikide walitsejad, keiser Franz ja tsaar Aleksander, Prantsuse isewalitsejale, keiser Napoleonile, isiklikult wastu astusid. Napoleon pühitses selle werise lahinguga oma kroonimise aastapäewa Notre-Dame kirikus. Kui juba Austerlitz lahing nende wäliste olude tõttu iseäralise huwituse wõidab, siis weel enam selle hiilgawa sõjakunsti läbi, mis Napoleon siin esile tõi. Keegi ei wõinud siin Prantsuse sõjariistade wõitu ette näha, sest Napoleon oma 65.000 mehega Wene ja Austria wägede wastu, keda rohkem kui 90.000 meest loeti, oli arwuliselt suures wähemuses. See arwuline wahekord oli Napoleoni sundinud rahuläbirääkimisi ette panema ja oli tema wastastele julguse annud ettepaneku uhkelt tagasi lükata. Napoleon saawutas Austerlitz juures otsustawa wõidu. Ta wõlgnes selle wõidu esimeses joones oma harilikule kiirele manöwreerimisele. Keiser Franz ja tsaar pidid oma häwitatud ja täiesti laiali aetud wägedega põgenema. Selle werise lahingu poliitiline mõju oli wäga suur. Siia juurde tuli weel mõju, mis lühikest aega enne seda Napoleoni katkestamata wõidukäik Wiinis oli esile kutsunud. Rahuläbirääkimised, millest enne lahingut kuulda ei tahetud, algasid nüüd, 4 päewa peale lahingut, uuesti ja nimelt keiser Franzil soowil. Tema tuli isiklikult Napoleoni sõjakorterisse ja palus rahu. Napoleon elas ühes weskis. „Majesteet,“ ütles Prantsuse keiser kerge pilkega, „ma wõtan Teid wastu ainsas palees, mis mul tarwitada on.“

Tõepoolest oleks temal sel korral suurem osa Euroopa paleesid tarwitada olnud. Siin määrati nüüd rahutingimused kindlaks, ja teisel jõulupühal 1805 tehti Pressburgis lõpulik rahu, mille määruste järele Austria Napoleonile ära andis terve põhjapoolse Adria mere rannast, kus itaallased elasid, nimelt Weneetsia, Istria ja Dalmaatsia. Baierile, keda Napoleon omale kohustada tahtis, pidi Austria Tirooli ära andma. Baieri sai sellel puhul kuningriigiks, niisama Württemberg. Napoleoni plaan sihtis sinnapoole, nagu tema terve Saksa poliitika, Saksa würstisid ja suguharusid sellega riidu ajada, et ta väiksemaid riike suurendas, neid oma poole püüdis ja ärgitas wastolusse astuma keisri ja rahvusliselt mõtlejate Saksa riikide vastu. Preisimaa, mis üks inimeseiga waremini, Friedrich Suure ajal, Saksamaa kõige elujõulisem riik oli olnud, etendas sellel Saksa rahwale nii hädaohtlikul ajal üsna wiletsat ja kahemõttelist osa. Selleaegne kuningas Friedrich Wilhelm III oli nõrk ja kõhkleja. Preisimaal oldi suure kuurwürsti ajast peale harjunud walgustatud despotismiga, mis ainult niikaua tagajärjerikas on, kui eesotsas seisab tubli despoot, mis aga suurt hädaohtu toob, kui see inimene mitte oma seisukohale ei wasta. Seesugune juhtumine oli just nüüd. Preisi kuningas tundis muidugi hädaohtu, mis pealetungimisest Saksamaale wõis tõusta. Tema oli sellepärast tsaar Aleksandriga lepingu teinud ja lubanud liitlasi mitte wäheha kui 150.000 mehega toetada, kui Napoleon mitte kuni 15. detsembrini Saksa riigi pinda oma wägedest ei puhasta. See toetus oleks kahtlemata otsustawa tähendusega olnud, sest Preisi soldatitel oli weel palju järel sellest tublidusest, mis neid Friedrich Suure ajal kõige paremateks sõduriteks maailmas tegi. Aga selle asemel, et sellest lepingust kinni pidada, laskis Preisimaa ennast awatleda Austerlitz lahingu järele Napoleoniga salalepingusse astuma. See leping tehti just 15. detsembril 1805 ja nimelt keiserlikus Schönbrunni lossis Wiini ligidal, kus Napoleon tol ajal walitses. Preisile lubati selle äraandmise eest oma endiste lepinglaste vastu palgaks terve Hannover. Ta pidi küll mõned wäikesed maa-alad Prantsusmaale ja Baierile jätma.

Nii ei olnud Napoleon 1805. aasta lõpul mitte üksi prantslaste keiser, waid tema oli wanas Saksa keiserlinnas käskijaks

täiesti alandatud Saksamaa rahwastele ja maadele, kelle wõimetud würstid rikka wõtja laualt raasukeksi kerjasid. Mis rewolutsioonilisel Prantsusmaal enne ka ütelda wõis olla hoolimata „kaaskodaniku Bonaparte“ wastu, nüüd waikisid kõik laitjad hääled üleüldises uhkuses Prantsuse wägewa wõimu üle Euroopas ja aastasadade unistuste teostamises. Mis ei Franz I, ei Richelieu, ei Louis XIV weristes sõdades terweis ajajärkudes ei wõinud kätte saada, selle oli mõne aastaga korda saatnud oma jõuga tumedusest üleskerkinud geniaalne riigimees ja wäejuhataja. Saksamaa oli iseensega riis ja purustatud ja Prantsusmaa ilma wõistluseta esimene walitsew riik Euroopa mannermaal. Küll ei lasknud Nelsoni wari Prantsuse laewastiku häwitamise mõtet mitte ununeda ja suurendatud hädaoht, mis Inglismaa poolt wahest karta oli, waewas nii mõndagi murelikku iseloomu, aga suur hulk kuulis ainult wõidupasunate häält, mis Prantsusmaa hiilgawa wäeülema ümber helises.

Saksa riik aga warises Napoleoni riigikunsti läbi täitsa waremetesse. Tema käis selle juures täitsa Rooma maailma allahaitja juhtsõna järele: „Jaota ja walitse!“ Preisimaa äraandmine tegi kõik edaspidised mõtted Saksa riigiüksuse kohta wõimatuks. Wäliselt wajutati pitsat suurtele uuendustele ja murrangutele, mis olid sündinud, sellega alla, et keiser Franz 6. augustil 1806 pidulikult wana Saksa-„Rooma“ keisrikrooni maha pani. Austria sai sellest silmapilgust Saksa riigist lahutatuks, kelle kroonil enam kandjat ei olnud. Franz ja tema järeltulijad nimetasid end siitsaadik Austria keisriks. Alles 1871. a. seati jälle Saksa keiserriik jalule Preisimaa eestwõttel, aga ilma Austriata. Wõitlus, mis moodis Saksamaa wiimases ilmasõjas (1914—1918) pidas, on niisama, nagu wõitlus 1870—1871, uus lüli aastasadasid kestwate, maailma ajalooliste wõitluste ahelikus prantslaste ja sakslaste wahel, mis wõimu ja mõju ümber Euroopa mannermaal keerlewad; teiselt poolt on see ilmasõda weel kõrgemal mõõdul selle wõitluse jatkamine, mis Napoleon Inglismaaga ilmalawaltsuse pärast pidas. Wahe on selles, et Prantsusmaa seekord kõige tugewam mannermaa riik oli, kuna enne wiimast ilmasõda Saksamaa seda osa etendas ja ühes Austria-Ungariga mannermaa wõimutraditsiooni omale nõudis.

Napoleon kandis uuesti sepiitsetud Prantsuse ja wana lango-
bardiide raudkrooni; Saksa keisrikrooni ei olnud ta küll mitte
omale pähe pannud, aga tõepoolest walitses ta ka Saksamaa üle.
Et ta Saksa würste ja rahwaid, niipalju kui ta neid nende maade
suurendamisega oma huwide külge oli köitnud, wõiks paremini
organiseerida, moodustas ta 20. juulil 1806 n. n. Reini liidu. Holland,
mis enne „Bataawia wabariigiks“ oli muudetud (bataawlased olid
selle maa muistsed elanikud olnud), pidi jälle uue muutusega
leppima. See tehti nüüd jälle Napoleoni kuningriigiks, kelle kunin-
gaks Napoleoni noorem wend Louis sai.

Preisimaa ja tema uue liitlase wahel aga sündis warsti kokku-
põrkamine. Napoleon, keda kesk tema wõitused ikka mitte üksi
wõitmata, waid ka wõidurikas Inglismaa ähwardas, katsus sellest
kardetawast wastasest sellega lahti saada, et ta temale rahutege-
mise puhul Hannoverit pakkus (Hannover oli Inglise kuningakoja
isamaa), sedasama Hannoverit, mis ta Schönbrunni lepingus Preisi-
maale jättis. Tema põlgamine tema arwamise järele sügawale
alla wajunud Friedrich Suure maa wastu ei tunnud mingit piiri,
ja kui tal walida oli, missugune waenlane temal kardetawam oleks,
kas Preisimaa wõi Inglismaa, ei kahelnud ta silmapilkugi. Kui
see pettemäng augustikuus Berliinis tuttawaks sai, awaldas see
aimamata mõju. Muidu nii nõrk Friedrich Wilhelm III sattus selle
truudusemurdmise pärast ääretusse wihasse. Peale selle ärritasid
teda wastupanekule tema kindla tahtejõuga ja rahwa poolt wäga
armastatud abikaasa Louise ja riigimehed, kes nüüd Preisimaa
uuestisündimise kallal töötasid.

Sõjawägi mobiliseeriti weel augustikuul ja see põrkas warsti
Napoleoni wõiduga-harjunud wägedega kokku. Preislased wõideti
kesk oktoobrikuud 1806 Jeena ja Auerstädti juures otsustawalt.
Jeena juures olid mõlemad wäed umbes ühetugewused arwu poolest,
aga Auerstädti juures oli Napoleonil waewalt 30.000 meest, kuna
löödud preislattel mitte alla 50.000 mehe käsutada oli. Kui seda
tähele panna, et siin sõduritega tegemist oli, keda kõige paremini
õpetatud soldatiteks ilmas peeti, siis ei ole mitte kerge sellest
wõidust aru saada. Osalt seletab seda kahtlemata selle nõiawõimu
moraalne mõju, mis wõidurikka Napoleoni nimest wälja läks. Ka

ei wõinud Preisi wäejuhatuse Prantsuse omaga tubliduse ja kogemuse suhtes kuidagi wõistelda. Aga kõige pealt otsustas selle lahingu asjaolu, et preislased, niisama nagu austerlased, mitte ei olnud suutnud seda moodsat tehnikat omandada, mis Napoleoni tugewuseks oli. Preislastel oli weel endine Friedrich Suure roodude ülesseade, kuna prantslased rewolutsioonisõdades lugu pidama olid õppinud küttide ahelikude paremust, ja see pealegi seal, kus suurtükiwäe eriteadlane Napoleon sõjawäge juhatas, kergete ja raskete suurtükkidega paremini warustatud oli, mis siis harilikult pea-wastupaneku murdsid ja järeletormajatele pataljoonidele teed tasandasid. Napoleoni triumf Saksamaa üle täienes ikka enam. Juba ennemini imestasid rahwad selle wägewa wäejuhataja üle, keda ükski wägi takistada ei suutnud wana Saksa riigi keisrilinna wallata ja kelle wastu ka paljukiidetud Friedrich Suure soldati õppus ei aidanud. Aga nüüd näitas, nagu oleksid preislased oma pea täitsa kaotanud. Saab aru ülinärwilise Rootsi kuninga Gustaw IV Adolphi mõttest, et see pimedusewürst ise on, kes inimese näol maa seest on wälja tulnud. Kindel on, et sõjawäed ja walitsusasutused koledas hirmus oma kohused unustasid. Auerstädti kaotuse järele andis alla Preisimaal üks kindlus teise järele ilma mingi wastupanekuta. Aeti wärawad pärani ja põgeneti. Weidi imestanult ja täis põlgust selle wäri-seja rahwa wastu, kelle sisemisest hingest ta aru ei saanud, wõttis Napoleon wastu rikka sõjasaagi ja tugewad kindlused Spandau, Magdeburgi, Stettiini ja teised tähtsad kohad ja läks 28. oktoobril säärase toredusega, nagu enne Wiini, nüüd ka Preisi pealinna Berliini sisse, mis sel ajal weel õige lihtne linn oli.

Preisi kuninga perekond põgenes riigi idaosasse, Königsberki ja Meemelisse. Wene abiga katsuti meeletult wastupanekut, mis koguni terawalt eraldas sellest peata põgenemisest lääne pool. Aga midagi ei aidanud see hirmsa waenlase wastu. Friedlandi lahingus 14. juunil 1807 wõitis Napoleon uuesti. Preisimaa pidi waenlase armu peale lootes alla andma ja 3 nädalat peale seda tehti rahu Tilsitis (Wene piiri ligidal). Preisimaa pidi kõik oma maad lääne pool Elbe jõge ära andma ja temalt rööwiti enam kui pool tema endisest maomandusest. Maosale, mis Preisimaa idas pidi ära

Tilsitis : Napoleon, tsaar Aleksander, kuninganna Luise ja Preisi kuningas Friedrich Wilhelm III.

andma ja mis enne Poola päralt oli olnud, andis Napoleon „Warsawi hertsogiriigi“ nime. Tema seletas sealjuures, et ta Poolamaa jälle jalule tahab aidata. Warssawi hertsogiriigi regendiks sai Saksi kuurwürst, kes Napoleoniga lepingus oli ja natukene aega enne seda enese kuningaks oli nimetanud. Preisimaa läänepoolsetest osadest, nende seas ka Hannover, moodustati üsna uus „Westfaali kuningriik“, mille krooni sai Napoleoni kõige noorem wend Jerôme.

Tilsiti rahust wõttis ka Wenemaa osa. Napoleonil oli Wene abi tarwis, sest ta nägi, et wõimatu oli pikapeale mõlemaid wägewaid mere- ja mannermaa riikisid ühel hoobil oma waenlasteks jätta. Ühega nendest riikidest pidi ta kokku leppima, et teist purustada wõida. Ja Inglismaa oli leppimatu. Wenemaa sai sellepärast, oma kaotustest sõjawäljal hoolimata, wäga austawa rahu osaliseks. Peale mõne muu tingimuse pidi ta küll Napoleoniga lepingu tegema Inglismaa wastu ja ka Inglise kaupade boikotteerimise oma peale wõtma. See boikott oli üks Napoleoni pea-sõjariist selle saareriigi wastu, kes muidu oma merejõududega ilmwõitmatu oli. Warsti aga ilmus, et need tingimused raskemad olid, kui mingisuguste maaosade andmine Wenemaa mõõtmata suurtest maadest. Sellest ei saanud 1807 küll õieti aru ei tsaar, ei ka Napoleon. Peale selle olla Napoleoni ja Aleksandri wahel Tilsitis weel üks salaleping tehtud, mille järele, olude peale waadates, Napoleon ise wõi aga tema mõjualune Daanimaa pidi tsaari kawatsetud pealetungimisel Rootsimaa wastu toetama. Rootsimaa pidi, nagu ennem Poolamaa, wabade riikide seast kaduma ja sedawiisi jagatama, et Wenemaa saaks Soome ja Põhja-Rootsi, Daanimaa aga lõunapoolse Rootsi omale. Napoleon oli juba ennem mitmel korral näidanud, kui wähe ta rahwaste tahtmisest ja arwamisest ja kõrgema õigluse tähelepanemisest hoolis. Temal olid rahwad ja maad ainult malendid poliitilises malemängus. Mis aga Rootsisse puutub, siis oli tal muidugi põhjust pahane olla, sest selleaegne Rootsi kuningas Gustaw IV Adolf oli, nagu juba enne tähendatud, tõsise kirega liidust Napoleoni wastu osa wõtnud, kui ka wäikese tagajärjega. See oli selle õnnetu kuninga kurblooline saatus, et ta ise — enam kui waja oli — mõistmata tegude

läbi seisukorda raskendas. Teda oli tõepoolest kutsunud Tilsiti rahust osa võtma. Oleks ta selle kutse vastu võtnud, siis ei oleks tema wist mitte Soomemaad ega oma Rootsi krooni kaotanud. Aga Gustaw Adolf seletas, tema olla pühaliku tütuse annud, ilmiski seadusewastase usurpaatoriga (wõimuomandajaga), jumalakartmata salamõrtsukaga, nagu „herra Bonaparte“ — nõnda nimetas ta teda harilikult —, kes Enghieni hertsogi mõrtsukas oli, rahu teha. Peab küll juurde lisama, et temal reaalsed ja tähtsad põhjused olemas olid nõnda talitada. Suur hädaoht ähwardas Rootsimaad, nagu juba enim tähendatud, Inglismaaga wastamisi minna. Seda murrangut Inglismaaga oleks aga Napoleon tingimata rahutegemise puhul nõudnud. Rootsimaad ei oleks siis mitte õiget rahu saawutanud ja mitte erapooletuks wõinud jääda, waid ta oleks sõjas ainult lepinglased wahetanud.

XII.

Kaubandussõda Inglismaaga : Euroopat sunnitakse Inglise laewu ja kaupasid boikotteerima.

Inglise walitsus oli pühalikult kuulutanud, et tema Napoleoni kui usurpaatori peale waatab, kes Euroopa wabadusele hädaohtlik on. Tema kutsus kõiki rahwaid üles Euroopa rahurikkuja wastu üles tõusma ja tema kõrwal rahu kestmise ja rahwaste wabaduse eest wõitlema. Napoleon wastas sellega, et ta Berliinist ühe kaubanduspoliitilise sõjakuulutuse wälja saatis, nõndanimetatud mannermaa-sulgemise (1806). Tema kuulutas selle dekreediga Suurbritannia ja lirimaa blokaadi alla ja keelas igasuguse kaubanduslise sideme mannermaariikide ja Briti saareriigi wahel. Inglise kaubad wõeti arresti alla ja igasugune kauplemine nendega keelati ära. Inglise sadamatest tulewad laewad ei tohtinud mannermaa sadamatesse mitte sisse sõita. Kõik Inglise keeli kirjutatud kirjad wõeti postkontorites ära, iga inglane, kes Prantsusmaal ehk temast rippuwates maades leiti, pandi wangi jne. See oli uus sõjapidamiswiis, wereta, aga sellepärast mitte wähem mõjuw — muidugi ühe eeldusega, nimelt kui drakoonilist käsku ka tõesti täideti. See abinõu wastas ilmlikus ajaloos metoodile, millega usulikus ajajärgus paawstid wastuhakkajaid kuningaid ja rahwaid karistasid. Nad andsid wälja „interdikti“, see tähendab : kuulutasid wälja üleüldise preestristreigi : interdikti alla pandud maadel wõeti elanikkudelt õigus ära, ennast ristida, wõi aga kiriklikkude kommete

järele laulatada wõi matta lasta. Mannermaa sulgemine oli Napoleoni ilmlikuks muutunud interdikt Inglismaa üle.

Elu ja surma peale peetud wõitlus Inglismaa vastu wõis ainult kahel wiisil Napoleoni kasuks lõppeda: kas läks temal korda sõjawäge üle mere wiia ja Londonit piirata, wõi aga ta pidi Briti saared kõigest ilmast ära lõikama ja neid niiviisi näljaga ähwardama. Esimest abinõu ei saanud tarwitada sest ajast, kui Nelson Prantsuse laewastiku oli häwitanud, ja isegi siis, kui see laewastik weel alles oleks olnud, oleks säärane ettewõte väga raske olnud, sest et Inglise merejõud kahtlemata kaugelt tugewam oli. Napoleon katsus õnne sellepärast ülemalnimetatud mannermaa-sulgemise süsteemiga, Inglismaad kõigest sisse- ja wäljaweost ära lõigata ja oma enese saadusi nendesse maadesse saata. Skandinaawia rahwastele oli see süsteem väga kahjulik, ja see asjaolu sundis küll Rootsi-maad kõige pealt Inglise poole lööma, kuna ka Norras soow ikka elawamaks läks Daani ülemwalitsust maha raputada: Daanimaa seisis nimelt Napoleoni mõju all (inglased pommitasid septembrikuul 1807 Kopenhagenit ja wõtsid terve Daani laewastiku ära). Ka Wenemaale tõi mannermaa sulgemine kahju. Wenemaale tarwitas Inglise koloniaalkaupu ja wedas ise oma tooresaineid wälja Inglismaale wõi aga Inglismaa kaudu mujale. Põnewus tõusis ruttu kõrgemale tipule. See oli heitlus elu ja surma peale Napoleoni ja Inglismaa wahel. Mannermaa-riigid pidid Napoleoni käsku täitma ja mannermaa-sulgemise eeskirja tähele panema. Aga nad tegid seda nurisedes, ja tekkis hoogus salakauba wedu. Koloniaalkaupade seas, mida Inglismaa Euroopale muretses, oli ka kohwi, juba tol korral armastatud maitseaine, mida palju salakaubana sisse weeti, kust aga saadi. Kord tabas Napoleon ühe oma ametniku just kohwi põletamise pealt. „Mis ma näen?“ ütles ta ja waatas walgult mehele otsa. „Teil on ju keelatud kaup?“ „On küll, majesteet,“ wastas küsitaw Prantsuse osawusega, „aga ma olen praegu hakanud seda ära põletama.“

XIII.

Hispaania nuhtlemine.

Kaks iseenesest väikest, aga oma mereäärse seisukoha tõttu tähtsat riiki seisis weel Inglise pool ja awasid oma sadamad Inglise kaubandusele. Üks riik oli Portugal oma suure kaubalinna Lissaboniga, teine Rootsimaa, kus Gustaw Adolf Napoleonile kindlasti wastu seisis ja mitte järele ei annud. Napoleon okupeeris Prantsuse wäega Portugali ja kuulutas, et Portugali Braganza kuningasugu „mitte enam ei walitse“. Kuningakoja liikmed olid Brasiiliasse põgenenud. Hispaania, kes tol korral Prantsusmaa liitlane oli, aga sõjalistest ettewõtetest weel mitte osa ei olnud wõtnud, sattus selle läbi raskesse seisukorda. Hispaanias olid täiesti andeta ja teguwõimeta kuningas Karl IV all ägedad parteiwõitlused lahti puhkenud. See pidi wiimaks rahwaelewuse rõhule järele andma ja enese (oma poja Ferdinand VII) kasuks troonist lahti ütlemä. Aga Napoleon, kellel kergem oli talitada tahtewõimetu isaga, sundis sõjariistus wõimuga ja ähwardustega Ferdinandi tagasi astuma. Karl IV astus jälle troonile, aga ainult selleks, et ta Napoleoniga häbistawa lepingu tegi, mille läbi ta maa ja rahwa isiklikult ära saherdas. Iga aasta makstawa summa, 7¹/₂ miljoni frangi, eest kohustas ta ennast walitsusest tagasi astuma ja Hispaania kõigi ta kõrwaliste maadega Napoleonile andma. See leping tehti 5. mail 1808. Sellesama aasta 6. juunil andis Napoleon selle oma kõige uuema krooni oma kõige

wanemale wennale Joosepile, kes siamaale (1806—1808) Neapoli kuningas oli olnud. Neapoli troon kingiti siis väga tublile wä-ülemale Joachim Murat'le, kes abielus oli Napoleoni õe Karolinaga ja niiwiisi hiilgawa tee kelnerist kuningaks läbi oli käinud.

Nüüd kandis Napoleon ise Prantsusmaa ja Põhja-Itaalia krooni, kuna tema wennad Joosep, Louis ja Jerôme oma wenna armust kuningad olid Hispaanias, Hollandis ja uuestiloodud Saksa Westfaali riigis ja tema õemes walitses Lõuna-Itaalias. 1805. aastani imestati üleüldiselt wägewat wõimupoliitikut, kes oma enese jõu läbi Euroopa kõige wägewamaks walitsejaks oli tõusnud. See austus maksis tema tublidusele ja teenusele, ja nähti rahul olles, et Napoleon ka oma abilisi sellesama õige põhimõtte järele ülendas ja neile tasu andis, nagu rahwa usu järele jumalik õiglus seda ise nende kallal oleks toime pannud. Aga oma õnne tipul ei jõudnud ta oma kuulmata kordaminekuid mitte enam targa mõõdukusega kanda. Kui ta rahwastega ja maadega ikka hoolimatamalt hakkas sahkerdama ja kõige pealt ümbertõugatud troonidele, mida rahwad jõuetute türannide wihkamises ise olid aidanud ümber tõugata, uusi troonisid üles seadis ja nendele niisama teowõimetuid türanne upitas (sest tema wennad ja õemehed, wähemalt esimesed, ei suutnud, niisama kui wana reshüimi monarhid, oma tubliduse tõenduseks muud põhjust ette tuua, kui seda, et nad sugulased olid), siis leekis suurte hulkade õigustunne üles ja wihkamine türannide wastu hakkas wihkamiseks ülemtüranni wastu muutuma, kelle iket rahwad kandsid häda sunnil, aga ei mitte enam wabatahtlikul austustundel. Ja see, kes mitte ei wäsinud seda hõõguwat wiha sütitamast, oli Inglismaa. Hispaanlased ei hinnanud oma wana teowõimetut kuningat küll mitte kõrgelt, aga Napoleoni katse läbi, nende maa sisemistesse asjadesse segada, neile üht täitsa wõõrast Korsika õnnekütti peale sundida, kelle trooni-õiguseks ainult see oli, et ta Napoleoni sugulane oli, tundsid nad ennast sügawalt haawatud olewat. Hispaanias möllas kodusõda edasi ja kujunes aegamööda rahwusliseks sõjaks wõõra usurpaatori (wõimuomandaja) wastu. Inglased toetasid seda liikumist tugewasti ja kihutasid kohe alguses prantslased Portugalist wälja. Joosep Bonaparte walitsus ei kestnud ka kaua; juba enne kui inglased Portugali

tungisid, oli ta Madridist põgenenud. Hispaania ja Portugal olid Napoleoni võimule kadunud, ja ainus asi, mis ta oma wahelesegamisega Pürenei poolsaarel oli võitnud, oli see, et ta rahwa, kes enne temale sõbralik oli, oma kõige vihasemaks waenlaseks oli muutnud. See oli seisukord, milles seda rohkem hädaohtu peitus, et Hispaania Prantsuse naaber oli ja Euroopa sekeldustes prantslastele mitmetpidi raskusi wõis teha.

XIV.

Napoleon laseb Erfurdis Saksamaa würstide ja luuletajate poolt enesele auawaldusi ilmutada.

Odatawate üldeuroopaliste sekelduste pärast, mis tulema pidid ja lõpuks ka tulid, oli Napoleonil tarwilik vähemalt teiste Euroopa mannermaa riikidega, kelle seast Wenemaa kõige tugewam, hästi läbi saada. Et Euroopa küsimuste üle läbi rääkida, pandi toime suurvürstide koosolek wäikeses, looduse poolest ilusas kohas olewas Erfurdi linnas, kus kord usupuhastaja Martin Luther osa oma noorpõlwest mööda oli saatnud. Ilmaski ei esitatud ilmale Napoleoni wägewust nii imponeeriwalt, kui just siin: teda ümbritses sõnakuulelik kuningate salk, teiste seas Wene tsaar, Baieri, Würtembergi ja Saksi kuningad, Napoleoni wend, uuestiloodud Westfaali riigi kuningas ja suur arw teisi wäiksemaid Saksamaa würstisid ja printsisid. Napoleoni wiibimine Erfurdis tuletab weidi meele Gustaw II Adolphi wiibimist Mainzis aastal 1632. Mõlema walitseja ümber keerlesid Saksamaa würstid ja Euroopa diplomaadid. Ka lõbustustest ei olnud puudu. Selle aja kõige kuulsam näitleja, Talma, oli Erfurti kutsutud ja wõis Voltaire'i draamasid „saalitäie kuningate“ ees mängida. Aga kõigist würstlikkudest suurustest ulatas kaugele üle mees, kellele Napoleon neil Erfurdi päewil audientsi andis ja kellele ta ennast oma kõige paremast ja armastuswäärilisemast küljest näitas. See oli Goethe, Saksamaa kõige suurem luuletaja. Goethe tasus suurele ilma wõitjale

tema sõprust õiglase imestusega. Napoleon ei olnud asjata keisri Augustuse ja Karl Suure ajalugu lugenud. Tema kui ka Augustuse riigitarkusest käis ikka läbi püüdmine, kunsti ja teadust edendada ja kirjanduslikka suuri mehi austada. Muidugi ei sündinud see mitte ainult puhtasjalikust austamisest nende vastu, vaid ka weidi muust ärakaalumisest: need kunsti ja kirjanduse mehed olid ka väga kasulikud selle mõju läbi, mis neil oma kaas-aeglaste peale oli, ja selle läbi, et nad walitseja nime tulewatele põlwedele kuulutasid. Wähem tuttaw, kui Goethe audients, tohiks wast olla Napoleoni kokkupuutumine Wielandiga. Jutuajamist Wielandiga on seda enam wäärt meelde tuletada, et see heledat walgust mitmetpidi Napoleoni isiku peale heidab. Wieland, tol korral juba üsna wana mees, oli üks iseloomulikumatest pärastise walgustusaja lipukandjatest: naljakas, satiiriline, kahkleja, üks Saksa Voltaire, kui ka mitte sarnase tähtsusega. See oli ühel õhtul peale „Cäsari surma“ etendust hertsoglikus teatris Erfurdis. Napoleon, kellele wana herra oma sametise unimütsiga ja pilkliku naerujumega moka ümber silma oli puutunud, sai kuulda, kes see mees on, ja soowis temaga juttu ajada. Jutuajamine, mille Wieland pärast üles kirjutas, keerles esiti näidendi sisu ümber. Napoleon wäitis, et Cäsar oleks ajaloo kõige suuremaks geeniuseks olla wõinud, „kui ta mitte üht üsna arusaamata ja andeksandmata wiga ei oleks teinud“. Wieland tegi küsiwa näo. „Jah,“ kõneles Napoleon edasi, „Cäsar tundis neid inimesi, kes tema elu püüdsid, ja teadis, mis neil ees oli. See oli suur wiga tema poolt, et ta nendest mitte ette ei jõudnud ja neid kahjutaks ei teinud.“ Jutt läks nüüd üle ülepea wana, antiik-aja peale. Napoleon awaldas oma suurt lugupidamist roomlaste vastu, nende sõjakunsti ja ilmawalitsemise poliitika kohta. Aga greeklastest ei pidanud ta suurt asja. „Need lõpmata tülitsemised paari wäikese wabariigi wahel ja kõige tühisemate asjade pärast . . . ei, roomlased, neil oli pilku suurejooneluse kohta ja sellepärast saawutasid nad ka midagi nii suurt.“ Wieland katsus nüüd Greeka kultuuri kaitseda ja tuletas ainust nii kõrgel seiswat Greeka kunsti ja kirjandust meelde. Aga Napoleon katkestas tema kaitsekõne. Homerose kangelaste laule tunnistas Napoleon wäärtuslikkudeks, aga ka

nemad ei ulatada Kelti Ossiani kõrguseni. (Ossiani laulud olid alles hiljuti minewikü unustusrüpest päewawalgele toodud ja just seekord õige moodis. Sellepärast pani ka Bernadotte oma pojale Oskar nimeks, sest Ossiani lauludes kandis üks isik seda nime.) Sellega jõudsid jutuajajad kesk poeesia ja esteetika sisse. Napoleon awaldas wähe lugupidamist rokoko-aja pehme waimu wastu. Ainult see meeldis temale, et seal sagedasti tugewat paatost leidus. Wieland tähendab oma üleskirjutuses, et tema tähelepaneku järele Napoleonil see puudub, mis sakslased „Gemüt“ nimetawad. „Kui ta ka minu wastu wäga sõbralik ja armastuswääriline (lahke) oli, siis tuli tema minule ometi nii ette, nagu oleks ta pronksi walatud olnud.“ See otsus on õige huwitaw. See on wäärt, et teda wõrrelda ütelsega, mis Napoleoni nooremas eas tema kohta ütles Korsika rahwuslaste juht Paoli: „See mees on samast puust lõigatud, millest olid wana antiikilma kangelased.“

Jutuajamine Wielandiga läks usuküsimuse peale üle. Wieland, kes waimlises suhtes Voltaire'i aja mees oli, awaldas oma otsekohest imestust selle kohta, et Napoleon usuküsimuse lahendamises Prantsusmaal wanade olude juurde tagasi oli läinud ja mitte juhust ei tarwitanud reformatsiooniks, „mis oleks põhjenenud enam meie aja filosoofilise mõtlemise peal.“ Mees, kes konkordaadikokkuleppe oli loonud, wastas selle peale wäga iseloomulikult: „Ja, mu armas Wieland, religioon ei ole mitte filosoofide tarwis tehtud, need ei usu ei minu sisse ega minu poolt tehtud kultuse sisse. Rahwas, kelle jaoks ta tehtud, wajab imesid, et nende sisse uskuda; mida enam neid, seda parem.“ Edaspidisel jutuwoolul laskis Napoleon oma täielikku skeptitsismust (uskumatust) läbi paista ja awaldas kahtlust selle kohta, kas Kristus ülepea ajalooline isik on olnud. Selle peale wastas Wieland, kes ise suur skeptikus oli, aga kellel wäga tugewasti wäljaarenenud ajalooline waade oli: „Siis wõib ju just niisama Julius Cäsari ajaloolise olemasolu ja tulewikus ka Teie majesteedi oma juures kahelda.“ Napoleon oli sellel õhtul iseäranis heas tujus. Jutuajamine kestis poolteist tundi. Mõni päew peale seda sai Wieland „kutse, tema majesteedi hommikueinel kaasa olla“. Peenikeselt pilkeline kirjeldus, mis Wieland sellest hommikueine-audientsist järele on jätnud, awaldab

õige weidrat muljet. Estoas tuli paar tundi kutses ülestähendatud ajast kauem oodata, ja „kutsutud“ seltskond oli sotsiaalselt väga lahkuminewaist ollustest moodustatud. Muu seas oli ootajate seas ka kaks hertsoginnat. Kui Napoleonil wiimaks aega oli, tahtsid wiis wõi kuus isikut korruga tema juurde sisse astuda ja pealt waadata, kuidas keiser hommikueinet sööb. Tema sõi niisuguse isuga ja kiirusega, et Wieland selle kohta ütleb: „Ahnemalt ei wõi keegi löwi, kes kolm päewa on nälginud, oma hommikueinet alla kugistada.“ Rutuliste kahwli wõtete ja klaasist lonksuwõt- miste waheajal tõukas maailmawalitseja oma „külalistele“ mõne rutulise tähtsuseta küsimise ette. Siis lubati neil minna. Oli aga mulje, nagu oleks Napoleon sealjuures hoopis teiste asjade peale mõtelnud, kui jutuajamise ainete peale.

Napoleonil oli ka tõesti põhjust mõtetega natuke laiali olla. Hispaaniast olid rahutustäratawad teated tulnud, ja siin Erfurdis oli, hoolimata väga osawalt etendatud hiilgusest ja toredusest, õieti Wene tsaar enam see, kes poliitilist programmi dikteeris, kui Napoleon. Sinna juure tuli, et isegi Pariisis poliitilisi sala- sebitsusi korrutati. Siin töötas hiljuti ametist lahtilastud wälis- minister Talleyrand salajas Napoleoni kukutamise plaani kallal. Sosistati igasugust kraami, isegi Murat'st, kui Napoleoni järeltulijast.

XV.

Jälle Hispaaniasse.

Erfurdi würstide koosolekul uuendati leping Wenemaa ja Prantsusmaa wahel. Napoleon arwas, et ta sellega Kesk-Euroopas tarwilikku kindlustust on wõitnud, et isiklikult juhatada wõida kardetawaid ettewõtteid Hispaanias. Enam kui 200.000 mehega wõitis ta kaugelt wäiksearwulisemad Hispaania wäed, läks pidulikult, hariliku toredusega ja suurte sõnadega Hispaania uuestisündimise üle detsembrikuus Madridi sisse, kus äraaetud kuningas Joosep jälle troonile aidati. Tema proklamatsioon Hispaania rahwale käis järgmiselt:

„Hispaanlased! Mina ei tule Teie juurde mitte türannina, waid wabastajana. Mina olen inkwisiitsioonikõhtud ära kaotanud, kelle wastu aja waim ja Euroopa hääl juba ammu on protesteerinud. Preestrid peawad oma palwetoimetusi tegema ja meid usuteele juhtima, aga waimulikkudel ei ole mingit õigust ilmlikku õigust mõista. Mina olen edasi feodaalpõhimõtted kaotanud. Nüüdsest peale wõib igaüks, kes tahab, wõõrastemajasid, pagariärisid, weskid, kalastamise-ettewõtteid asutada. Lühidalt öeldud: walitseb täielik tööstuswabadus. Rahwa ühe wäikese eesõiguslise osa omakasu, rikkus ja ülemealikus on seniajani sellele tööharule rohkem kahju teinud kui Hispaania põlewa päikese hõõguw palawus. On ainult üks Jumal, ja on ka ainult üks õigus. Kõik iseäraliste seisuste ja klasside eesõigused põhjewad ülemealikuse ja ülekohtu peal ja käiwad rahwa õiguste wastu. Praegu elaw põlw saab wahest teisel

arwamisel olema, aga see tuleb kirgedest, mis sealjuures arwesse tulewad wõtta. Teie järeltulijad saawad mind kui teie riigi uut rajajat õnnistama. Nemad saawad päewa, millal mina teie keskele astusin, ajalooliste mälestuspäewade liiki arwama, sest sellest päewast peale algab Hispaania rahwa õnn.“

Oli küllalt Prantsuse soldatid ja wahest ka Hispaania uulitsa-publikumi, kes siinjuures „elagu keiser“ hüüdsid. Aga Hispaania rahwas oma suuremas osas waikis ja waikiwas kibeduses läks ta käsi rusikasse. Wabadusest, mida kuulutati, ei olnud mitte palju näha, küll aga nähti uue walitsuse püssitikke. Rahwa seas laotati munkade ja preestrite algatusel, kes sellel luieni katoliiklikul maal rahwajuhtidena nii suurt osa etendasid ja kes ennast Prantsuse „Kristuse wastase“ proklamatsioonist esimeses joones haawatud tundsid olewat, üht rahwuslist katekismust laiali, millest järgmine, sellest raamatust wälja wõetud pala iseäranis iseloomulik on:

„Mu laps, missuguse rahwa liige sa oled?

Wastus: Jumala armu läbi olen ma hispaanlane.

Kes on küll Hispaania rahwa waenlane?

Wastus: Prantsuse keiser.

Mitu loomust on prantslaste keisril?

Wastus: Kaks loomust, üks inimlik, teine kuratlik.

Kes on prantslased?

Wastus: Ennemini kristlased, nüüd ketserid.

Kas on patt, prantslast ära tappa?

Wastus: Ei, isa, mõnda neist ketserilistest koertest maha lüüa on heategu ja wäärt, et Jumal seda heaga tasuks.

Missugust nuhtlust teenib see hispaanlane, kes oma kohust mitte ei täida?

Wastus: Surma ja äraandja häbi.“

Wäliselt walitses rahu, mis muidugi ainult niikaua kestis, kui Napoleoni sõjariistad seda alal hoidsid. Aga tema majesteedil „on alati rutt“, ja tõepoolest pidi ta kiirelt talitama, sest et igal pool, kuhu tema wägew sõjariistus käsi mitte ei ulatanud ja tema hoopii mitte ei kardetud, hakkas nurin waljemaks minema.

„Mispärast möllawad rahwad?“ küsib wana Heebrea salmide laulja. Seda oleks Napoleon ka neil päewil pidanud küsima. Ei olnud küll õieti seda küsimist tarwiski, sest tema tundis paremini kui keegi teine põhjust nurisemiseks. Sellepärast pidi ta süstikuna risti ja põigiti üle terve mannermaa lendama, kui ta oma nii ruttu kokkulaotud ilmahoonet tahtis koos pidada. Aga tema aeg ei tunnud weel mitte neid läbikäimise-abinõusid, mis meil täna käepärast on, ja ühendus Madridi, Pariisi, Wiini ja Moskwa wahel ei olnud selleaegsetel teedel hea, isegi mitte ratsahobusel, weel vähem wankril.

XVI.

„Wägew kosilane on mõök.“ Napoleon kosib omale keisri tütre naiseks.

Wenemaa oli esialgu rahul. Temal oli oma sõjaga Rootsi-maa vastu tegemist ja oli nüüdsama Soomemaa alla heitnud, mille Wenemaa külge liitumisega Napoleon Erfurdis lõpulikult oli rahul olnud. Napoleoni nüüdsetest waenlastest oli peale alati walwel olewa Inglismaa alandatud Austria keiser ikkagi kõige kardetawam. Aga hoolimata kibedusest, mis Wiini waldaja vastu walitses, ei olnud austerlased sõjakunsti poolest Napoleonilt midagi õppinud. Nende sõjalised ettewalmistused käisid ikkagi pikalt ja Napoleon, kes 1809. aasta algusel Hispaaniast ära tuli, ruttas Pariisi, kus uued wäed maa seest wälja tambiti ja hädalised abinõud uute sõjawarustuste muretsemiseks rutuliste, kuigi mitte alati üsna seadusliste otsuste waral toime pandi. Kewadel oli ta enam kui 100.000 mehega Lõuna-Saksamaal, ja nüüd alustas ta uut wõidukäiku Wiini vastu.

Peale wõitu Austria peawägede ülemjuhataja ertshertsog Karli üle Eckmühli juures, Regensburgi ligidal, läks ta ühel ilusal maikuu päewal 1809 teist korda triumfaatorina Wiini sisse, ja asus, nagu enne seda, Schönbrunni lossi korterisse. Wastupanek käis küll weel edasi, seekord teine pool Donau jõe, ja Napoleoni wäed kaotasid koguni lahingu — esimene kord tema juhatuse all —, kui ta Asperni juures üle Donau katsus minna. Aga kaotus leidis mõne nädala pärast, sellesama aasta juulikuul, hiilgawa

wõidu läbi Wagrami juures tasu. Nüüd pidi Austria kolmat korda õige alandawal wiisil rahu paluma. Rahu tehti 1809. a. 14. oktoobril Wiinis. Austria kaotas Salzburgi ja mõne maa-ala Inni jõe ääres, peale selle Triesti ja teatawad osad Galiitsias, Kroaatsias ja Dalmaatsias. Ärawõetud maadest sai läänepoolse osa Baieri oma lepingutruuduse ja teenuste eest Napoleoni kasuks.

Aga kõige suurem alandus seisis esiwanema-uhkel Habsburgi keisrikojal weel ees. Peale kõigi nende juba nimetatud suurte maaosade äraandmise pidi keiser Franz lõpuks ka oma tütre ära andma. Korsika adwokaadi poeg palus nimelt kõige siniwerelisema printsessi, ertshertsoginna Marie Louise kätt. „Wägew kosilane on mõök,“ kirjutas toleaeagne luuletaja Tegnér, Frithiofi saaga looja, ühes oma laulus. Suure õnnerüüti abieluline ühendus kõige toredama legitimistliku walitsejamajaga sai tõsiasjaks. Aga Josefine? küsib wahest lugeja. Kas ta ära suri, wõi mis sündis temaga? Mitmekõitelised kirjatööd on tema üle kirjutatud. Siin saagu märkusest, et tema suurtel wõidupühadel ikka weel keisrinana üles astus, aga ta ise ja terve keisrikoda teadis, et Napoleoni otsus, ennast temast lahutada lasta, paindumata oli, ja keegi ei wõinud ennast petta lasta tema mure ja meeleheite kohta tema wälispidise rahuga ja lahke olekuga. Lahutamist põhjendati sellega, et see tarwilik oli Napoleoni monarhia edasikestmise eest hoolitseda, millega Prantsusmaa hea käekäik kõige ligemas ühenduses olla. Josefine oli ju nüüd wiljatu... Pea-asi oli muidugi, et Napoleonil nüüd neid teeneid enam tarwis ei olnud, mis tema oma wõrdlemisi tähtsuseta kindrali ajajärgul madam Josefine Beauharnais'le wõlgnes. Josefine oli oma töö teinud ja wõis nüüd minna. Weidi ärilise loogikaga mõtles Napoleon, tema olla ometi oma abikaasa teenused sellega, et ta tema keisrinnaks tõstis ja tema kõige hiilgawamatesse majanduslistesse oludesse jättis, milledes ta ka weel pärast lahutust wõis elada, ju küllalt hästi ära tasunud. Waadatakse abielu kui äri peale, siis ei ole selle wastu ju midagi öelda. Et õnnetuse mõõtu täis teha — sest õnnetuseks pidas Josefine seda sündmust — pidi tema ise wormilises palwekirjas lahutuse ettepaneku tegema. Oli seesama komöödia, ainult weel kuulmata halastamatam kui seekord, kus senat palus, et esimene

konsul keisri aunime wastu wõtaks, ehk kui Cisalpia riiginõukogu palus, et Põhja-Itaalia Prantsuse keisririigiga ühendataks. Wõiks huwitaw olla sõnu korrata, mis lahkujale abikaasale suhu pandi. Tema pidi järgnewa seletuse ette lugema:

„Oma kõrge ja auwäärilise abikaasa loaga seletan seega, et mina mitte enam ihusugu peale loota ei wõi, mis ometi tema poliitika ja Prantsuse huwides tarwilik on, ja et ma sellepärast walmis olen temale kõige suuremat armastuse- ja allaheitmisetõendust andma, mis küll ilmas ei iialgi enne ei ole sündinud.“

Enne kui ta wiimaseid sõnu ära oli jõudnud lugeda, waldas teda niisugune härdustunne, et ta paberilehe maha laskis langeda ja luksudes nutma hakkas. Dokumendi edasilugemise wõttis oma peale üks kojakawaleer. Järgmised sõnad olid:

„Kõik wõlgnen ma tema armule. Tema käe läbi sain ma krooni ja kõrges seisuses, millesse ma selle läbi tõusin, on mulle Prantsuse rahwa poolt ainult poolehoidmise- ja armastusetõendusi osaks saanud. Tänutundmises selle tõsiasja eest annan ma nüüd oma nõusoleku abielu lahutamiseks, mis paistab Prantsuse õnneteel takistuseks olewat, sest et ma midu tema maale seda rõõmu osaks ei lase saada, ühel päewal selle suure mehe järeltulija poolt walitsetud saada, keda jumalik ettenägemine selleks on määranud, et rewolutsiooni weriseid haawu parandada ja trooni, altarit ja korda jälle uuesti jalule seada. Abielu lahutamine ei muuda midagi minu südame tundmustest, sest keiser leiab minu juurest alati muutmata sõprust. Ma tean, kui wäga tema selle sammu all kannatab, millele teda sunnib poliitika ja rahwa kõige tähtsam huwi. Aga meie mõlemad olemè uhked selle ohwri peale, mis meie sellega isamaale toome.“ Korsiklase ja Lääne-India kreoolinaisterahwa Prantsuse „isamaa“!

Need õõnsad kõnekäänud tõendawad, niisama nagu Napoleoni lugemata-arwulised proklamatsioonid, kui wäga tolle aja inimesed fraaside wõimule allusid. Neid sõnu oleks wõimatu olnud kõnelda, kui mitte ei oleks wõidud oletada, et nad vähemalt suure osa üleüldsuse peale mõju saawad awaldama.

Sellega oli Josefine mængust wäljas. Aga kas saaksid paawst ja kirik abielu lahutamise asjas seisukohta wõtma, mis ju katoliku

kirikuseaduse poolt lubamatu on, pealegi kui nii läbipaistwalt nõrgad põhjused selleks olemas on, kui kõne all olewal juhtumisel? Aga ka selle kunsttükiga saadi walmis. Paawsti järele ei küsinud lihtsalt keegi, ja Prantsuse preestrid rahuldati sellega, et tõendati, et laulatuse juures wormiwiga juhtunud ja sellepärast abielu Napoleoni ja Josefine Beauharnais' wahel kiriklikkudel põhjustel mittemakswaks tulla tunnistada. Napoleoni wahekord paawstiga oli sel ajal parajasti niisugune, et paawsti arwamist tõesti täbar oli pärida. Rooma kirikuriik oli nimelt hilja aja eest (1809) Prantsuse keisririigi külge liidetud ja Pius VII wangi wõetud.

Hiilgawate pidustustega pühitseti Pariisis 2. aprillil 1810 Napoleoni laulatust 18-aastase Austria ertshertsoginna Marie Louisega ja 20. märtsil 1811 tuli sündmus, mis ettewõetud sammu õigust pidi kinnitama: sündis poeg, kellel mitte, nagu tema isal, krooni ei tulnud ära teenida, — juba ristimise juures nimetati tema „Rooma kuningaks“, — kes aga, jällegi wastolus isaga, palja tühja aunimega pidi leppima ja oma rõõmuta elus ilmaski troonile ei pääsnud. Aga sellel silmapilgul ei olnud Napoleoni jõud, puhtwäliselt waadeldes, mitte ainult oma kõrguse tipule jõudnud, waid ta wõis ka oma trooni tulewikku kindlustatuks pidada. Sõda äiaga pidi ju wõimatu asi olema: Napoleoni langesmine oleks ju tütre ja tütrepoja kaasa kiskunud. Ja wägew Wene tsaar oli lepitatud, ta oli igatsetud Soomemaa kätte saanud ja wõis uhkelt ja rahul olles oma walitsust rahuwurstina jätkata. Saksamaa würstid küürutasid mehe ees, kes Saksamaad nii sügawasti oli alandanud, kui ei keegi teine. Seesama maksis ka endisest waenlasest Rootsimaast, kui järeleandmata Gustav Adolf 1809 troonilt oli tõugatud. Hollandit walitses Napoleoni oma wend. Hispaania oli praegusel silmapilgul wõidetud; õieti kääris see maa küll ja rahu ei wõinud seal mitte täitsa kindlaks usaldada. Üle jäi weel leppimatu Inglismaa. Aga mannermaa sulgemisega wõidi ta ometi lõpuks ära näljutada. Nii lootis Napoleon, wõi tegi vähemalt nii, nagu oleks ta seda lootnud.

Tema terawa pilgu eest ei wõinud ometi kaks pea-hädaohtu mitte warjule jääda: esiteks mannermaa sulgemise ebakindlusloode ja vähemalt tema mitte rutuline mõju, ja teiseks Hispaania ähwardaw

mäss. Oleks ta weel selgemalt näinud, siis oleks ta weel teist ähwardawat rahwatõusu märganud: nimelt Preisimaal, kus enam kui poole riigipinna kaotus, Napoleoni Berliini tulek ja tema kajaolu Berliinis ja palju muud weel niisuguse pahameele oli tekitanud, mis terve rahwa üles raputas. Kas pidi Friedrich Suure elutöö asjata olnud olema? Luuletajad, nagu Arndt ja Kleist, riigimehed ja ohwitserid, nagu Stein ja Gneisenau, algasid sihikindlat propagandat, millel otstarbeks oli sõjawäe olu moodsaks uuendada ja rahwast niisugusel wiisil organiseerida, kuidas seda ilmaski enne ei olnud sündinud.

XVII.

Lõpu algus.

Kuuesajatuhande hukatus Wenemaal 1812.

Kaubaboikott Inglismaa vastu mõjus Prantsuse tööstuse peale õige elustawalt ja ka teistes maades kutsus ta niisuguse tööstustõusu ellu, nagu seda ennem, kus Inglismaalt palju kaupasad mannermaale weeti, mitte wõimalik ei olnud. Nüüd oldi sunnitud neid kaupasad wõi aga midagi nende sarnast ise walmistama. Inglismaa aga ei tunnud õieti päris kaupade puudust mitte nii wäga, sest Napoleonil ei olnud laewastikku ja ta ei wõinud Inglise läbikäimist tema asumaadega teistes ilmajagudes ja õitseleminewate Ühisriikidega mitte takistada. Aga Inglismaa kaotas kaunis palju raha. Tema kaotas tähtsa osa oma kaubatarwitajatest Euroopas. Sellepärast oli mannermaa-sulu kaotamine ometigi eluküsimuseks Briti riigile. Napoleoni wõimule oli aga selle süsteemi alalhoidmine täie terawusega hädapäraline tarwidus, sest see oli, nagu me nägime, ainukene mõjuw sõjariist, et Inglismaad rahutegemisele sundida.

Nüüd oli aga olukord niisugune, et see mõnel maal, nagu Hollandil, Rootsil ja Wenemaal, nii hästi kui wõimatu oli, Inglismaa boikotti kestwalt läbi wiia. Ja kus see paberil läbi wiidud oli, seal tekkis suure ulatusega salakaubawedu. Hollandis walitses sel korral Napoleoni oma wend, kellel walida oli, kas wenna wõimukäsu järele käia wõi aga awalikult nähtawate Hollandi kasude järele talitada, ja kes selgesti kaldus wiimast teed paratamata

walima. Et aga Napoleon oma boikotipoliitikas Inglismaa vastu mingit järeleandmist ei tunnud, siis oli Louis Bonaparte sunnitud Hollandi krooni maha panema. Napoleon kuulutas selle peale Hollandi, „maa, mille Prantsuse jõgede muda moodustanud“, Prantsusmaa külge liitunuks; nii oli Holland siis Prantsuse keisririigi osa. Napoleoni otsekohene wõimupiir ulatas nii Hollandi rannast Põhja merelt kuni Roomani lõunas ja Dalmaatsia mägedeni idas. Peale selle walitsesid suuremas osas Euroopa riikides tema wasallid ja liitlased. Rootsimaal waliti Napoleoni wõimujõu ja tema kõigist ülekäiwa sõjakunsti mulje all troonipärijaks üks tema sõjawendadest, marshall Bernadotte, lootuses, et niisuguse wäejuhataja ja organisaatori tegewuse tõttu Soomemaad tagasi wõita. Aga kui asi juba sinnamaale jõudis, keeldus Bernadotte Inglismaa vastu talitamast. Mis wiimaks Wene tsaarisse puutus, siis oli see sunnitud mannermaa-sulu, niikaugele kui see Wenemaasse puutus, lõpetama (1810. a. lõpul). Inglismaa oli nimelt tähtis Wene saaduste ostja, mida mannermaa-sulu kestusel kuhugi mujale ei saadud müüa.

Napoleonil ei jäänud nüüd muud midagi üle, kui Wenemaad sõjariistadega sundida. See oli wõitlus kahel frondil ja nimelt korraga kahe Euroopa kõige suurema riigi vastu, Inglismaa vastu läänes ja Wenemaa vastu idas. Selle juures ähwardas teda alaline hädaoht, et ka teised rahwad, kes ainult nurisedes sõna kuulsid, esimest juhtumist tarwitama saaksid, et iket maha raputada, niipea kui aga wägewa walitseja wõim peaks wankuma lööma. See oli seisukord, mis suurt õnnemängijat ta kõrgel, aga wankuwal alusel sundis wiimast närwi pingutama ja mis maailma hinge-kinnipidawasse ootusesse pani, kuidas see ainukene omapärane waatemäng küll saaks lõppema.

Et Wenemaad oma vastu lugupidamisele sundida, ja weel enam, et seda hiiglariiki otsustawas lahingus lüüa, oli kuulmata suurt ettewalmistust ja warustust waja. Hariliku energiaga pani ka Napoleon need ettewalmistused toime. Aga tema leidis nüüd eest wastuseismist, nagu seda ennem ainult üksikutel erandilistel kordadel juhtus. Ka see oli tunnismärgiks, et tema saatuse tund ikka ligines. Soldatid, kes enne röömuhõiskel tema wõidurikaste

lippude alla olid kogunud ja marseljeesi, rewolutsioonihümnuse helidel läbi terve Euroopa olid marssinud, et „türannised hävitada ja rahwaid wabastada“, hakkasid nüüd juba werest ja kuulsusest tüdinema, ja uued nekrutid ei lasknud endid enam nii nõus olles lippude alla kutsuda, nagu enne. Neid tuli wägisi tuua ja nagu tapaloomi surmale wiia; paljud põgenesid. Ei olnud enam endist waimu, Napoleoni kuulsusest hakkasid juba isegi Prantsusmaal lehed langema. Aga tema tugewas käes oli ju weel wõimu-abinõusid. Temal oli liitlasi, kes tema näpunäitel temale wägesid pidid saatma. 1812. aasta juunikuul oli temal juba wõimalik mitte wähem kui 600.000 mehega Wenemaa kallale minna. See oli küll kõige suurem armee, mis maailm rahwaste rändamise ajast saadik oli näinud. Hiilgaw oli tema ilmawalitsuse demonstratsioon, mis Napoleon nüüd näitelawale seadis, kui need kirjult kokkuseatud kõige suuremad uue aja sõjalaste hulgad uuele rahwasterändamisele Slaawi idasse asusid. Seal ei olnud sugugi prantslased üksi, kuigi need wäe tüwe moodustasid. Kõigest tema poolt allaheidetud maailmast oli Napoleon rahwad wälja komandeerinud: sakslased, austerlased, itaallased, hollandlased, shweitslased, poolakad, dalmaatslased, kroaadid ja isegi portugaal- lased täitsid tema wäe lõpmata roodusid.

Kui sel korral rootslased endid tagasi hoidsid osa wõtmast sellest Napoleoni poolt kawatsetud lõpuarwe pidamisest Moskwa ilmaga, siis ei tulnud see sugugi Rootsi rahwa tahtmise puudusest. Rootsimaal soowiti üleüldiselt kaasaminekut. Taheti Wenemaa wastu minnes kuulsale Napoleonile wäärtuslist toetust anda ja sealjuures kolme aasta eest kaotatud Soomemaad tagasi wõita. Kui Napoleoni endine sõjawend, selleaegne Rootsi troonipärija ja tõeliselt juba Rootsi poliitika juhtija, selle asemel nõndanimetatud Abo (Turu) perekonna-lepinguga 1812. aastal tsaar Aleksandriga lepingusse astus ja sellega Napoleoni waenlaste poole üle läks ja nõndawiisi lootus kaduma läks Soomemaad kord tagasi saada, talitas ta sellega suurema osa rootslaste tahtmise wastu ja kaotas palju oma populariteedist, mis temal ta endistel aastatel oli. Ei tulnud seekord mitte walida sõda wõi rahu, waid tuli otsustada, missugusel poolel sõdima hakata. Et Karl Johann (nii nimetas

end Bernadotte oma uues seisuses ja ametis) Prantsusmaad ja Euroopa suurt poliitikat läbi ja läbi tundis, aimas ta, et Napoleon warem wõi hiljem langema peab, ja tema pidas — nagu paljud rootslased sel ajal — ühendust Norraga tähtsamaks kui Soome uuesti allaheitmist.

Suure traagilise ilmdraama wiimane järk oli waheajal alganud. „*La grande armée*“, suur sõjawägi, rekordarmee, tungib mitmeid teid kaudu Wenemaa piiridele. Napoleon oli ennem oma waenlasi peajaslikult oma kiirete manöõwritega löönud. Seekord ei olnud wõimalik hoopi nii ruttu anda, sest et kaugused määratu suured olid. Aga hoop pidi selle eest kuulmata suurte wäehulkade hoojõu tõttu raske olema — see oli tema rehnung. Wene piirist mindi üle, ilma et tõsist wastupanekut oleks leitud. Napoleoni kawatsus oli nüüd Moskwat, tsaaririigi wana pealinna, nii ruttu wallata, kui wähegi wõimalik, ja ta arwas, et ta selle linna wõtmise järele rahu niisama wõib ette kirjutada, kui kord Wiinis ja Berliinis. Aga Wenemaa on hiiglamaa ja ta wõib oma pinnast suuremad osad ohwerdada, ilma et tema elusoon oleks läbi lõigatud. Tsaari kõige paremad liitlased olid halwad, põhjatud Wene teed, millel weowoorid ja suurtükid kinni jäid, niisama ka pärast kuulmata wali talw, mis ennast selles mannermaa kliimas niuwiisi tunda andis, nagu selleks mitte ei olnud ette walmistatud pehmema taewakaare alused lõunamaalased kui ka mitte Napoleon. Wenelased taganesid alatasa eest ära ja käsitasid sedasama taktikat, mida nad kord Napoleoni eelkäija, Karl XII wastu olid tarwitanud. Näis hakatuses nõnda wälja, et see alatine taganemine Napoleoni kordaminekuks tuli lugeda, aga kuna wenelased taganesid, wiisid nad kõik tagawarad enesega kaasa, ja mida rutuga mitte ei jõutud warjata, häwitasid nad ära, et järeltulewat waenlast ära näljutada. Halastamata põletati oma enese linnad ja külad maha, et Napoleoni wägedel ühtegi katust pea peal ei oleks, nii et nad walju talwe ohwriks pidid langema. Ja see halastamata kare ettekawatsus näitas, et see üle iga lootuse õige oli. Lõpmatud hulgad häwinesid nälja, külma ja haiguste kätte, paljusid oli tarwis teele maha jätta, et wõimalust mööda warustuswoorisid kaitsta.

7. septembril seisis Napoleon ainult veel 120.000 mehega 5 kilomeetrit igatsetud eesmärgist Moskwast. Siin, Borodino juures, andsid wenelased wana löögipealiku ja joomakangelase Kutusowi juhatusel prantslastele lahingu, mis suurte kaotustega Napoleonile kalliks wõiduks kujunes. Sellesama 14-dal wõis ta lõpuks wanasse tsaarlinna sisse marssida. Ta oli tõesti sihile jõudnud, aga misugune linnaminek! Hiilgus, mis teda ja ta wägesid Wiini triumfparaadidel ümbritses, oli kadunud. Hiilgawast sõjawäest oli veel ainult riismetena 90.000 meest üle jäänud; needki sõdurid olid wäsinud ja nälginud. Lootus rüüstamise ja rikka saagi peale suures linnas oli mehi wiimastel nädalatel püsti hoidnud. Aga kohe peale linnajõudmist hakkas suur linn igast äärest põlema. Wenelased olid, niipalju kui see wõimalik, kõik söögikraami linnast ära wiinud, siis olid nad ise põgenenud, olid aga wiimaseks terwituseks salaseltslaste poolt tule leekima pannud ja kustutamiseabinõud purustanud, et kõik, mis linnas veel leida oli — miks ka mitte Napoleoni sõdurid! — häwitada. Läks niiwiisi ka korda hulka haawatuid ja haigeid prantslasi surma saata. Tulekahjud hakkasid üsna hilja õhtul, majad olid suurelt osalt puust ja suur linn põles 6 päewa järgemööda. Napoleoni soldatitel läks wiimaks korda linnast umbes neljandikku päästa. Et tsaar enesest midagi kuulda ei lasknud ja mitte rahuettepanekut ei teinud, siis pakkus Napoleon ise nüüd rahu, aga ta pidi Moskwa waretetes enam kui kuu aega wastust ootama. Nüüd oli selge, et tsaar tahtis aega wõita. Sealjuures lõppesid toiduained otsa, ja Napoleon pidi otsustama tagasi minna. Ja nüüd tuli wenelaste wiimane ja hirmsam abimees, suur talwekülml, mis sel aastal nii kange oli, kui seda inimesed enam ei mäletanud näinud olewat. Läbi lume ja jää, läbi põlenud ja laastatud maa pidid igapäew enam ja enam kokkusulawad „suure armee“ salgad edasi ronima.

Beresina jõe ääres puuduti nowembri lõpul Wene wäega kokku, kelle silma all, alalise kuuliwihma all, sillad üle jõe tehti. Suurem osa wäge läks siin hukka, ainult 8000 pääsis weata üle jõe.

Aga just niisama, nagu kord Karl XII Poltawa lahingu järele oma öele mõned üleolewad read oli kirjutanud „wäikesest

affäärist“, mis temal waenlasega juhtunud, millel aga mingit suuremat tähtsust ei olewat, nii saatis ka Napoleon nüüd Beresina katastroofi järele sõjateate lendu põnewa ootusega ilmale, milles ta kõige hirksamast lüüasaamist wäikese wahejuhtumisena püüdis kujutada. Kuulutus lõppes sõnadega: „Keisri majesteedi terwis on parem kui iialgi enne.“ Sõjawäe seisukord oli pahem. 600.000 noorest ja eluwõimsast mehest, kes mõni kuu warem ilma imestama panid, jõudsid, niipalju kui rehkendada saab, kõige rohkem 3000 kodumaale tagasi, nendestki paljud halatsemise-wäärilised warjukujud. Teised magasid Wenemaa lagendikkudel igawest und.

Selle suurejoonelise Wenemaale pealetungimise lõppu pidasid põrutatud rahwad Jumala kohtuks. Ülemeelik, kes aastate kaupa Lääne-Euroopa sõjawõimuliste meeste paremat osa surmale oli ohwerdanud ja sõpru ja waenlasi raudse kontsaga sõtkunud, oli nüüd oma paraja osa leidnud. Nõidus, mis Napoleoni nime ümbritses, oli murtud. Tema õnn oli mäest alla minemas, ja rahwaste poollämmastatud nurin muutus tuhandehääliseks karjumiseks: „Maha türann!“ Nii hüüdsid nüüd needsamad meele-muutlikud hulgad just niisama waljult ja fanatiseeritult, kui nad enne olid hüüdnud: „Elagu keiser!“

Mit Mann und Ross und Wagen
hat sie der Herr geschlagen¹⁾,

see salm sai lendsõnaks. See on ühelt lendlehel wõetud, mida tol korral Saksamaal laiali laotati, et Napoleoni õnnetust uudisena teatada.

Katastroofi otsekohene tagajärg oli, et ebatruud liitlased temast lahku löid. Preisimaa tegi esiotsa Wenemaaga erirahu, 1813. aasta algul astus ta oma endise waenlasega koguni lepingusse. Preisimaa kõikumine neil ilmasõja aastatel — ei olnud esimene kord, kus ta end kõikuwana näitas — ei olnud sugugi auwäärilisem kui Itaalia ülewälpidamine meie ajal, keda sarnase truudusemurdmise pärast tänase Preisimaa wastu nii karedalt hukka mõisteti.

1) Mehed ja hobused ja wankrid on Issand puruks löönud. Ü. p.

XVIII.

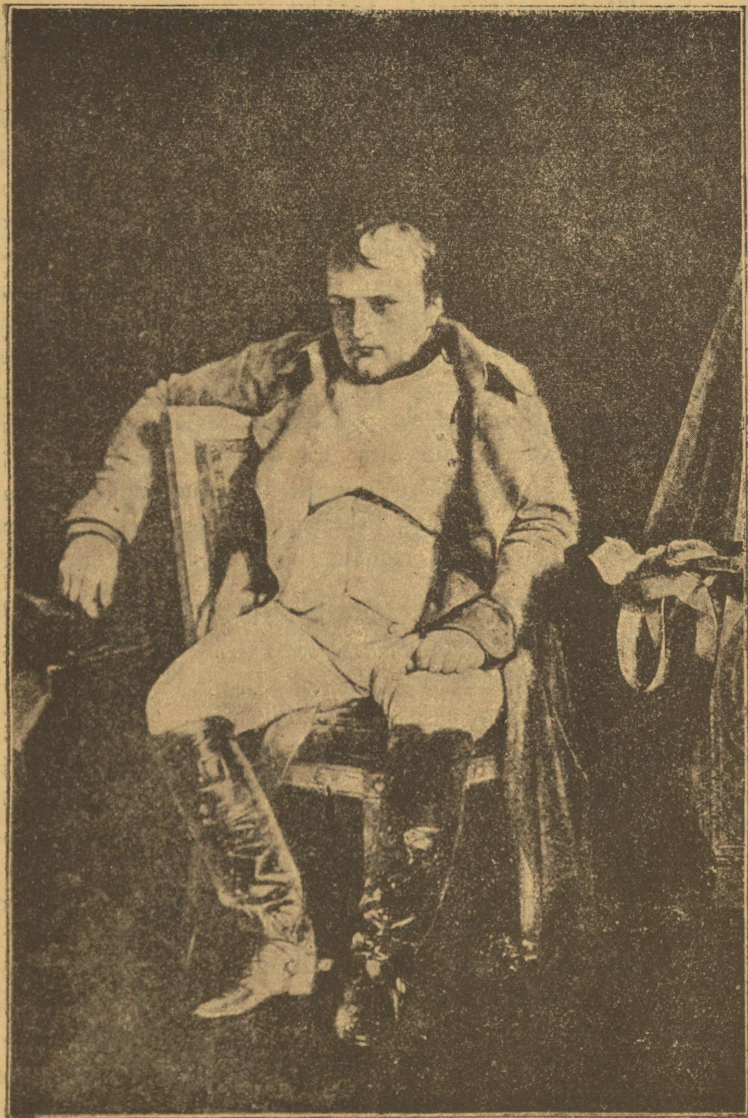
Wägewa langemine. „Rahwaste lahing“.

Napoleon oli detsembri algul 1812 oma wäe juurest lahkunud ja 14-päewase teekonna järele Pariisi jõudnud, kus ta palawikusarnase kiirusega Prantsuse pinnalt uusi leegione wälja tampis. Weel üks kord kuulis rahwas sõna, rahwas, kes nüüd õige põhjaliku läbiwaatuse ette pidi wõtma, et lahingujumalale uusi ohwrid oma noorte poegade seast wõiks tuua. Weel enam kui eelwiimasel korral põgenes noorimehi, kuid siiski wõis Napoleon kewadel 1813 uue 600.000-lise wäe sõjawäljale wiia. Wahe oli muidugi selles, et praegune meeskond suurelt osalt puudulikult oli wälja õpetatud. Nüüd oli Napoleonil muidugi ülesandeks, endist lepinglast Preisimaad, niipea kui wõimalik, karistawa käega tabada; sest leiaksid preislased aega ennast põhjalikult organiseerida ja warustada, siis pidi ta õigusega kartma, et abielu Austria keisri tütreaga ometi äiapapat mitte keelda ei suuda poliitikale ohwerdamast tüdrit, ja kõige pealt pealesunnitud wäimeest. Wõis kindlasti oletada, et Austria keiser siis raudrõnga külge liitub, millesse ta waenlased nüüd suurema energiaga, kui iial enne, kardetawat löwi kinni pigistada tahtsid. Preisimaa ja Wenemaa olid omale nüüd, asjast eemalseisjatele üsna ootamata, uue liitlase leidnud. Bernadotte nimelt, Napoleoni endine marshall, astus ülemalnimetatud Abo (Turu) lepingu järele ühe Rootsi korpusega lahinguwäljale. Seda suurem rutt oli nüüd

Napoleonil, kes märkas, et wõidujumalanna kõige ilma poolt maha-jäetule selga hakkas pöörma.

Mõne imekspanemise-wäärilise kiirmarsi järele seisis ta mai-kuul 1813 Põhja-Saksamaal ja Grossgörscheni juures, mitte kaugel Lützenist, Gustav II Adolphi endisest wõitluswäljast, läks temal 2. mail korda lahingut wõita, niisama 21. mail Bautzeni juures. Mõlemal korral olid tal aga õige rasked kaotused. Tal oli nüüd umbes 300.000 meest. Teine pool osa wäest oli teistele sõjawäl-jadele ära jaotatud, osalt seljataguse tee lahtihoidmiseks, osalt oli see wägi alles õppusel, et pärast toetuseks pärale jõuda. Ta kartused Austria suhtes tihenesid warsti tõsiasjaks. Austerlased liginesid feldmarshall Schwarzenbergi juhatusel läbi Böömimaa ikka ligemale ja ühinesid waenuliku rõngaga, mis igast küljest kõwenes, et lõpulikus ümberhaaramise-lahingus teda hiiglajõuga häwitada.

Preisilased seisis Blücheri juhatusel all Sileesias. Teine Preisi wägi Bülowi juhatusel seisis Berliini ligidal. Brandenburgi maal opereerisid kroonprints Karl Johanni (Bernadotte) juhatusel Rootsi wäed ja mõned Saksa salgad. Napoleoni ülesandeks oli nüüd waen-lasi takistada nende wägede ühinemises. Grossbeereni juures sai 23. augustil juba waheajal üks tema alamjuhataja (Oudinot) lüüa, teine (Vandamme) 30. augustil Culmi juures, kolmas (Ney) 6. sep-tembril Dennewitzi juures, kuna Napoleon ise küll 27. augustil Dresdeni juures wõitis. Wõidurikkad Preisi wäed, niisama roots-lased ja wenelased („põhja-armee“) marssisid nüüd Leipzigi peale, mille läheduses Napoleon seisis. Ka austerlased liginesid kiir-marssides ja Napoleonil oli walida, kas otsustawat lahingut lüüa selle waenlaste terve aheliku wastu, mille lõpp teadmata oli, wõi aga rutuliselt taganeda. Taganedes oleks ta wahest oma wäe päästa wõinud, aga lootuses oma suurtükiwäe ja lahinguõnne peale julges ta suure lahingu õnnemängu katsuda, ja nii läks käima kuulus Leipzigi rahwastelahing. Oli peaaegu seesama ajalooline Breitenfeldi lahinguwäli, kus kord Gustav Adolf ja pärast Tors-tenson kaks kõige suuremat Rootsi wõitu 30-aastases sõjas olid saawutanud. Lahing kestis 3 päewa ja maksis kuulmata palju inimesteohwrid. Juba esimesel päewal, 16. oktoobril 1813,

Napoleon Fontainebleaus 13. märtsil 1814.

wõitsid preislased ja põhja-armee, ja sellepärast pakkus Napoleon rahu. See lükati aga tagasi ja koledat weresauna jätkati, kuna Napoleon kolmandal päeval oma wäe riismetega metsikult põgenedes Reini poole pidi ruttama. Sakslased tõendawad, et kui tagaajamine mitte nii aeglane ei oleks olnud, Napoleon siis täieliku allaandmise saatusest mitte ei oleks pääsnud. Nemad arwawad, et teda sama saatus oleks tabanud, mis tema wennapojale Napoleon III-le osaks sai 2. septembril 1870 Sedani juures. Tõenäolisem on küll, et Napoleon oma hariliku terawa pilguga taganemise kiiruse oma tagaajajate marsikiirusele wastawalt korraldas. Kui ta nüüd, teist korda sügawalt alandatud ja löödud, Pariisi nowembrikuul tagasi jõudis, tormas üks õnnetussõnum teise järgi tema peale: tema oma wennad ja õemees Murat Neapolis järgnesid Bernadottele ja lahkusid temast. Saksa Reini-liidu würstid ütlesid temale üles truuduse ja sõnakuulmise, ja mis kõige pahem: prantslaste eneste kannatus katkes. Ainult 60.000 meest saadi kokku Prantsusmaa kaitsmiseks terve Euroopa wastu. Harwa on Rooma luuletaja sõna tabawamalt täide läinud:

*Donec eris felix, multos numerabis amicos,
tempora si fuerint nubila, solus eris.*

Wiibid sa õnne paistuses, ei puudu sul sõpru,
läheb pilwe su täht, oled warsti üks.

Sakslased, wenelased ja austerlased tungisid üle Reini jõe Prantsuse piiridesse. Karl Johann seletas küll, et ta oma endisele kodumaa pinnale ei lähe, ja pööris Reini äärest tagasi, et kawatsetud tegewust Norra wastu alata.

Napoleon näitas õnnetuses weel imestamiswäärt wastupanemisjõudu ja suurust. Ühes lahingus teise järele wõitis ta järeltungiwaid wastaseid: preislased Blücheri all ei kaotanud Prantsuse pinnal mitte wähem kui 3 lahingut 1814. aasta algul. Aga ometi oli see weel ainult wõitlus au eest, mille lõpu kohta enam kahtlust ei olnud. Napoleon katsus ikka paksemalt pealetungijatele wägedele selja taha minna, aga asjata. Cäsari waim oli weel elaw, aga Cäsari õnn oli kadunud. 13. märtsil läksid wõõrad wäed, oma walitsejatega eesotsas, Pariisi sisse. Neil meeleheitlikkudel tundidel

jätsid tema maha ka mõned ta oma wäe osad nende marshallide all, kes kord tema kuulsusest olid osa saanud ja Euroopa lahinguwäljadel teda olid saatnud. Kõigilt poolt nõuti, et ta enese troonist lahti ütleks. Napoleon seletas nüüd, et ta troonist lahti ütleb oma poja kasuks. Senikaua aga, kui poeg täisealiseks saab, pidi Prantsusmaal eestkostjate walitsus, keisrinnaga eesotsas, loodama. Wõidurikkad monarhid lükkasid selle ettepaneku tagasi ja nõudsid tingimata lahtiütlemist ka Napoleoni järeltulijate kohta. Mingil muul tingimusel ei tahtnud nad Prantsusmaaga rahu teha. Rewolutsiooni poolt äraetud kuninga perekond pidi jälle tagasi kutsutama ja tapetud kuninga Louis XVI wanem wend pidi troonile astuma. Napoleon pidi wiimaks järele andma ja selle nõudmise wastu wõtma. Tema lõpulik troonist lahti ütlemise kiri käib järgmiselt:

„Et liitlased on seletanud, et ainult keiser Napoleon takistuseks on Euroopa rahu uuesti jaluleseadmisel, teatab keiser seega, et tema, truu oma wandele, mis ta Prantsuse rahwale annud, ennast kõigist oma nõudmistest, Prantsuse ja Itaalia kroonide suhtes, lahti ütleb, niihästi iseenele kui ka pärijate nimel. Prantsusmaa eest on ta walmis iga ohwrit tooma, ka oma elu.“

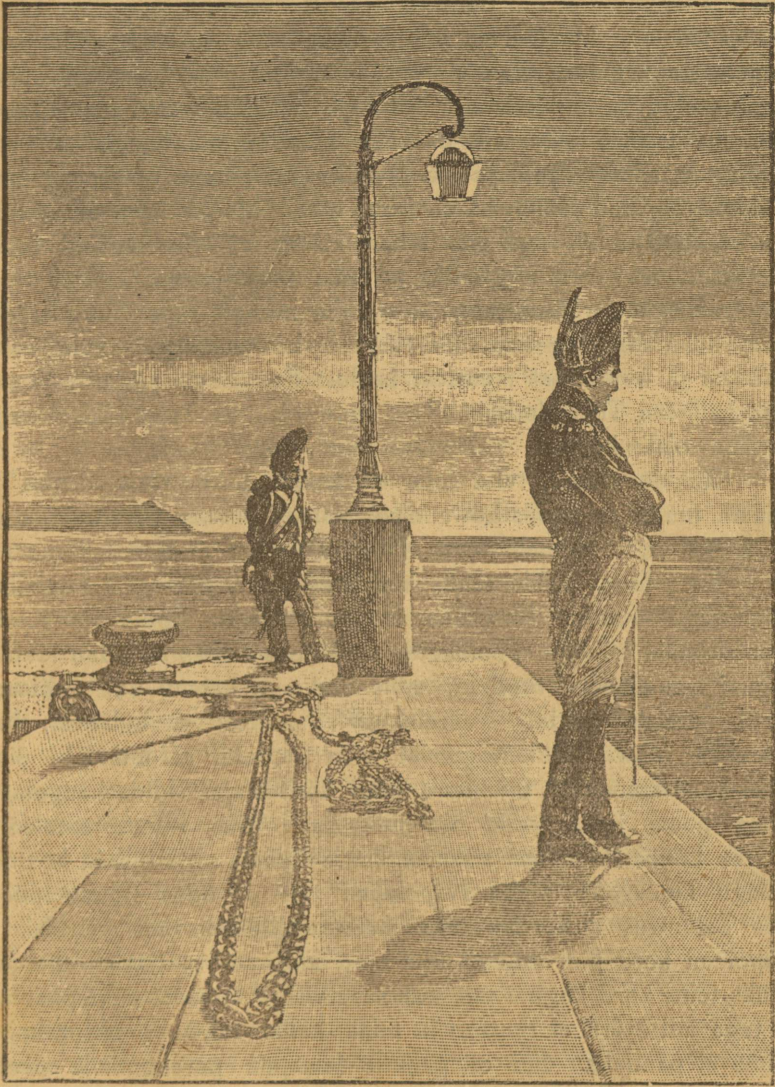
XIX.

Napoleon Elba saarel.

Nüüd tõusis küsimine, kuidas Napoleoni isikuga toimetada. Kõige leppimatamad wastased tahtsid teda uuele kuningale Louis XVIII-le välja anda, et tema üle kohut mõista Enghieni printsi tapmise ja paljude muude poliitiliste pattude pärast; lõpp oleks niisugusel korral kindlasti olnud püssikuul wõi tapakirwes (giljotiin). Teised aga, nende seas Wene tsaar ja Napoleoni äi keiser Franz, tahtsid tema elu puutumata jätta ja tema wastu isiklikku lugupidamist üles näidata. Nende ärakaalumiste tagajärjeks oli wiimati otsus, temale, endisele itaallasele, elu wiimase poole tarwis anda wäike Itaalia päralt olew Elba saar iseisewa riigikesena, temale ka keisri aunimi jätta ja talle ülespidamiseks iga aasta õige rikkalik summa maksta. Mees, kes nii paljude Itaalia wäikeste riikidega lühikese protsessi oli teinud ja oma suguwendade juures ühinemisemõtet oli elustanud, pidi nüüd lõppude lõpuks ise tibitillukeseks Itaalia würstikeseks muutuma.

20. aprillil 1814 reisis Napoleon Fontainebleau lossist ära Elba saarele. Teda saatsid üks Austria, üks Preisi, üks Wene ja üks Inglise komissar ühinenud riikide esitajatena. Tema wiimane awalik toimetus Prantsusmaal oli järgmine kõne, mis ta lossi hoowi ülesseatud ihukaardiwäele pidas:

„Minu wana kaardiwäe soldatid! Ma pean Teid nüüd jumalaga jätma. Ma tänan Teid selle truuduse ja wahwuse eest,

Napoleon Elba saarel.

mis teie minule 20 aastat otsa ühise töö juures olete üles näidanud. Üks osa armeest ei ole oma kohut mitte täitnud, aga Teie olete truuks jäänud. Ma oleksin küll, oleks seda nõutud, sõda weel kolm aastat wõinud edasi pidada, oleksin ennast Loire'i jõe taha kindlustanud ja suurema osa rahwaga wõinud wastu panna, aga meie ilus isamaa oleks siis õudseks kõrweks muutunud. Mul oli sellepärast silmas Prantsusmaa õnn, kui ma ennem otsustasin oma isiklikud õigused ja huwid ohwriks tuua. Ma oleksin oma elule otsa wõinud teha, aga ma tahan elada, et teie tegusid järeltulewale ilmale üles kirjutada, ja oma üksilduses saan ma weel kõige selle üle rõõmustama, mis Prantsusmaa oma kuulsusrikka nime auks saab tegema. Ma tahaksin hea meelega igäuht neist truudest ja wahwatest meestest kaelustada. Seda aga ei wõi ma. Aga kallistan Teie kindralit, Teie lippusid, mis Teie hädaohu- ja auwäljal olete kannud. Mäletage mind, elage hästi!

Kõikide silmad tulid selle waatepildi juures pisaraid täis ja wanad, tuules ja tormis kõwenenud alamad piirasid oma kukutatud keisri ümber, et mõnele tema riideotsale suud anda.

Reisil lõuna poole saatis keisrit esimestel päewadel ratsa-ihukaitsewägi. Rahwa ülespidamine tema wastu Põhja- ja Kesk-Prantsusmaal oli õige poolehoidew. Mõnes kohas awaldati temale koguni truu-alamlisi tundeid, mille eest aga katsuti uue walitsuse käsul kõrwale hoida. Suurematest linnadest ja küladest, kus suuremat rahwa kokkukogumist wõis oodata, sõideti läbi õige tähelepanu-äratamata, mõnikord isegi öösisel ajal. Mida kaugemale lõuna poole jõuti, seda waenulisemaks läks rahwa meeleolu. Suures Lõuna-Prantsuse sisemaa linnas Lyonis oli hüüdeid kuulda: „Elagu kuningas! Maha Napoleon!“ — ja edasi lõuna poole läks kalduwus ähwardawateks meeleawaldusteks nii suureks, et Napoleon kord pidi mundri ühe oma wäljamaa saatjaga wahetama ja üks teine kord koguni uue walitsuse walge kokardi pähe panema, et teda mitte ära ei tuntaks ja tema kallal rahwa omawoli-kohut toime ei pandaks. See oli paljude leinajate perekondade meelepaha, hulkade Euroopa lahinguwäljadel langenute weri, mis kättemaksu järele karjus. „Maha türann!“ „Maha hulkade tapja!“ „Maha inimesesööja!“ mõirgas metsik inimesteparw, kelle seas

sagedasti palju wihastlökendawaid naisterahwaid leidus. Lyoni ja Valence'i wahel puutus Napoleon kokku marshall Augereau'ga, selle ohwitseriga, kes tol korral, kui Napoleon esimest korda Itaalias ülemjuhatajaks nimetati (1796), ennast oma kõrwalejätmise pärast kõige rohkem tundis haawatud olewat, kellele aga Napoleon pärast igasugust auawaldust osaks laskis saada, kelle ta pärast isegi Prantsuse marshalliks nimetas. Üks pealtnägija kirjeldab kokkupuutumist järgmiste sõnadega: „Augereau oli silmatorkawalt wilu ja ei näidanud temale mitte iseäralist lugupidamist. Jumalaga jättes laskis ta koguni oma mittelugupidamist keisri wastu awalikult paista.“ Lõuna pool kaswasid meeleawaldused troonilt-tõugatud walitseja wastu ikka suuremaks. Aga hüüdsõnade järele arwatud (nagu „Elagu kuningas!“ „Elagu meie wabastajad!“ „Elagu liitlased!“ „Maha türann ja petis!“), mis kuuldawale tulid, paistis asi nii, et siin ja seal need meeleawaldused uue walitsuse poolt olid algatuse saanud. Rahwa meeleolu oli siin lõunas küll seesuguste katsete jaoks õige tänulik. Saint-Canat' juures wõeti Napoleoni wanker kiwisajuga wastu, ja rahwahulk nõudis waljusti Napoleoni wäljaandmist „otsekohe rahwakohtu-mõistmise“ kätte. Aga wiimaks läks korda sadamalinna Frejasse jõuda, kus Napoleon sealsamas wõõrastemajas lõunat wõttis, kus ta korteris oli oma tagasitulekul Egiptusest. Ühel Inglise laewal wiidi ta siis üle mere Elba saarele. 28. aprillil sõitis laew merele ja 1. mail heideti ankur wälja Calvi sadamas Korsika saarel. Nii sai Napoleon weel kord, wiimast korda, oma kodusaart näha. 3. mail jõuti wiimaks Elba saarele, Portoferraajo sadamasse.

4. mail läks Napoleon suurtükipaukude terwitusel maale ja wõttis oma wäikese riigi walitsemise oma kätte. Juuresolijad kirjeldawad tema wastuwõtmist wäikeses lihtsas linnakeses umbes nii, nagu talupulma maal külas. Peeti wäikeses kohalikus kirikus pidujumalateenistust. Kohalikka ametiasutusi esitati Elba saare majesteedile. Napoleon tegi lahke näo ja pidas ennast umbkaudu niisama ülewalt, nagu tema keisriks kroonimise puhul Notre-Dame kirikus. Siis wõttis ta ratsa ringsõidu ette ümber saare, et ennast tutwustada uue elukohaga. Maja, mis temale elamiseks määratud, oli väga lihtne ja waene. Tema esimeseks mureks oli, oma resi-

dentsi paremini sisse seada, mööblid muretseda ja muud selle-sarnast. Talle sai ka rõõm osaks, et teda tema ema vaatamas käis; ka õde Paolina käis tal külas tema wiibimise puhul Elba saarel, aga tema abikaasa väikese pojaga arwas paremaks eemale jääda.

Napoleon seisis veel kõige paremas mehe-eas ja tema tege-wusiha ei kannatanud seisu. Kawatsus, millest ta oma kaardiwäele kõneles, tema noorusunistus kirjanikukuulsusest jäi esiotsa küll veel kõrwale. Ta tahtis esiotsa oma väikest wüstriiki organiseerida a ta tegi seda siin väikesel määdul niisama osawasti, kui enne suures joones. Ta ehtas kindlustusi, õpetas oma soldatid (umbes 1000 meest) ja seadis saarel mäetööstuse käima. Muu seas kaewati rauaärtsi. Ja terawa pilguga jälgis ta poliitilisi sündmusi Euroopas.

Wüstrid ja riigimehed astusid just parajasti Wiinis kokku, et Euroopa uue korralduse üle Napoleoni kukutamise järele nõu pidada. Juhtiwad isikud tahtsid oluliselt kõik umbes niisama-sugusesse korda jätta, nagu see oli olnud enne rewolutsiooni. Napoleoni uuesti moodustatud riigid pidid kaduma. Tema wennad ja sugulased taheti minema kihutada ja endised wüstride pere-konnad pidid jälle tagasi tulema jne. Aga siin käisid huwid sagedasti üksteisele risti wastu. Need Saksa wüstrid, kelle riigi pinda Napoleon oli laiendanud, nagu Baieri, ei tahtnud midugi mitte uuesti wõidetud maade ärawõtmisest teadagi. Prantsusmaa ei olnud rahul, et teda tema wanade piirideni taheti kitsendada jne. Need hõõrumised, niisama kaswaw rahulolematu Louis XVIII walitsusega kui ka see asjaolu, et rahutegemise järele Prantsus-maale tagasi tulid sõjawangid, wanad Napoleoni weteraanid, kes oma suure ülemjuhataja kuulsust laiali laotasid, kes walitsewa korra wastu ikka waenulisemaks muutusid, — kõik see tuli salakuulajate kaudu peagi maalt väljasaadetu kõrwu.

Ja warsti walmis temas julge plaan, uut õnnemängu ette wõtta ja äkitselt tagasi minna, et oma nime wõimu ja oma tugewa isiku peale toetudes walitsust jälle oma kätte kiskuda. Sellele ettewõttele sundisid teda mitmed asjaolud: Uus Prantsuse kuningas ei maksnud temale lubatud elu-ülespidamise summasid ja töö-pooldest olid plaanid teoksil Napoleoni isikut Elbal oma wõimu alla wõtta ja teda kuhugi kaugemale ja kindlamasse kohta ära saata.

XX.

„Kotkas ärkab“. Sada päewa. Waterloo.

Täielikus saladuses läks ta, väikese soldatihulga saatel, 1815. a. weebruari lõpul Elbast minema. Imelikul wiisil pääsis ta, niisama kui oma tagasitulekul Egiptusest, väga walwsate liitlaste käest, kes tema järele luuramiseks iseäralise laewa Elba wete ligidal merel pidasid. Sellelt laewalt nähti teda koguni ja wahetati üksteisega harilikka meremeeste terwitusi, aga walwelaewal ei tõusnud mingisuguseid kahtlusi. 1. märtsil läks Napoleon maale Juani lahes, väikese Antibes'i linna lähedal. Grenoble linna ligidal Lõuna-Prantsusmaal pörkas ta kokku sõjariistus jõuga, kellel selleaegse Prantsuse walitsuse poolt käsk oli temaga kui waenlasega ümber käia ja teda surnult wõi elawalt Pariisi tuua. Napoleon, nagu ikka, silmapilgu-inimene, waatab hädaohule silma, astub ruttu ette, näitab käega oma rinna peale ja hüüab: „Siin ma olen. Kes teist oma keisri peale lasta tahab, sellel on seks wabadus.“ Wäesalga juht andis tõepoolest käsu tuld anda, aga soldatid waldasid wanad mälestused ja kirjeldamata silmapilgulewus, nad andsid püssidega au ja hõiskasid tuhandehääliselt: „Elagu keiser!“ Lähemal silmapilgul ühinesid nad Napoleoni väikese kaardiwäega. Julge plaan läks õnneks. Märk oli antud, ja igalt poolt woolasid wanad weteraanid ja noored soldatid koju-tulija lippude alla. 14 päewa järele seisis ta suurte wägede eesotsas Pariisi ees. Louis XVIII pistis üle pea-kaela põgenema, ja 20. märtsil läks Napoleon jälle pidulikult Pariisi, Tuileries' lossi sisse.

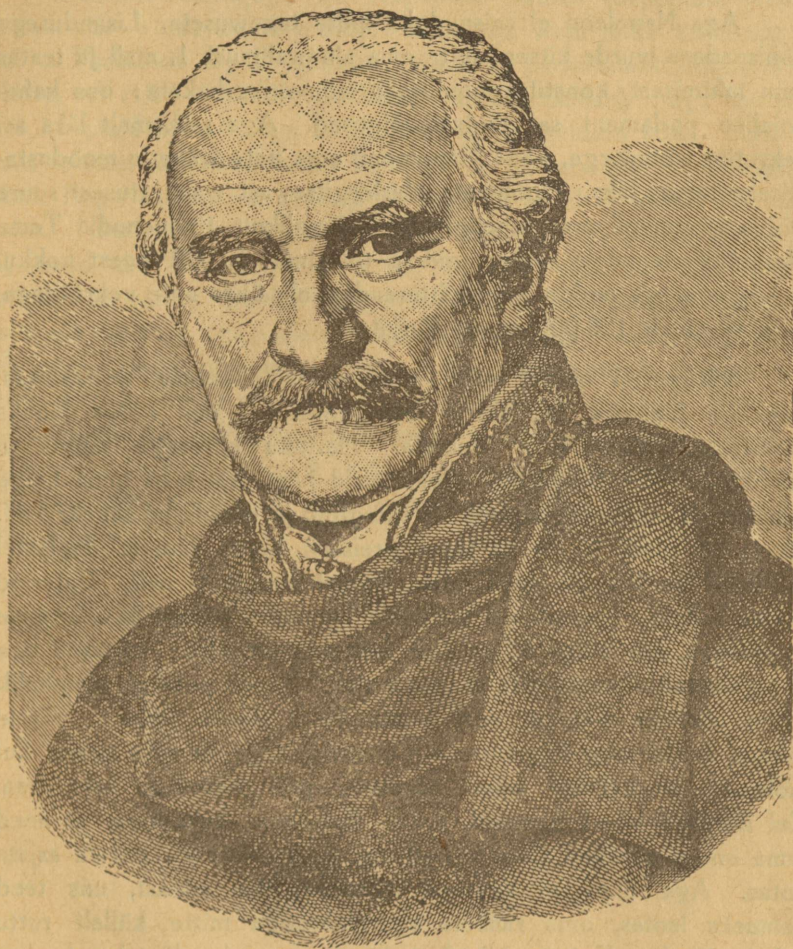
Wäga lõbus on waadelda toleaeegse walitsuse häälekandja lehe „*Le Moniteur*’i“ ülewälpidamist neil 14 põnewal päewal. Esimene teade Napoleoni maaletulekust anti edasi kõige sügawama põlgtusega ja kõige kõrgema meelepahaga: „Inimesesöödik on oma koopast wälja tulnud“ wõi umbes nii kõlas wähewalitud teate worm. Nädal hiljemini wõis lehes juba palju mõõdukamas toonis lugeda: „Bonaparte tungib Lõuna-Prantsusmaal edasi.“ Weel mõni päew edasi käib teade: „Napoleon ligineb Pariisile.“ Ja wiimaks, 15 päewa järgi: „Keisri Majesteet tuleb homme pealinna sisse.“ See on tabaw ja õpetlik näitus kõigiks aegadeks ajakirjanduse kohta, kes põhjusemõtteid taga ei aja, waid mõistab ajaga kaasa sammuda!

Niikaugele oli nüüd kõik hea ja korras. Aga kui küll Prantsusmaa tagasitulnud keisri rõõmuga oli wastu wõtnud, siis oli asjal Euroopa muis osades natukene teistsugune nägu. Teade, et Napoleon tagasi on tulnud, lendas tuule kiirusega üle terwe maailma. Üleüldine mulje oli esialgu küll lausa imestus, mis õnneliku plaani täidminek ja tugew isik alati äratawad. Suurepäraselt on Esaias Tegnér, kelle peale geeniusse ilmutused ja jõud wägewasti mõjusid, seda sündmust luules ülendanud oma laulus „Ärganud kotkas“. Tema kirjeldab kotkast, kes wigaseks lastud tiiwaga ranna kaljurahnu otsa oli kinni seotud. Weel suurem kui tema imestus Napoleoni wastu, oli küll tema põlgtus nende „waeste kuradite“ wastu „troonil“, kuidas ta legitiiimseid würistisid nimetas, kes nüüd Euroopa waranduse üleskirjutamist suure krahhi (pankroti) järele toime panid.

Euroopat te lõhksite ahnelt nii,
Et lendas nii mõnigi hilp,
Käis rumal küll lori teil, sõna, silp,
Et walge on ronk ja et priius te kilp.
Nii sõnu igawest siluti.

Kuid nüüd, te wiletsad, aeg on käes,
Nüüd näitke, mis wõite, teil' tuleb palk:
Teokotkas ilmub, kui pilwist wälk,
Ilm mühab ta tiiwust, hirmul te salk,
Ta küüned haarawad kaugele wäes.

Würstid ja ministrid pidid nüüd Wiini kongressil oma tülitsemised maade ja kroonide pärast ruttu lõpetama. Kõik huwi

Blücher, üks Napoleoni võitjatest Waterloo juures.

oli ühise hädaohu poole pöördud. 30. märtsil kuulutati kojutunud keiser linnupriiks ja ruttu moodustati tema vastu uus koalitsioon (ühendus) pea kõigi Euroopa suuremate riikide poolt.

Terwe miljon sõjamehi mitmest riigist pandi maailma rahurikkuja wastu uuesti liikuma.

Aga Napoleon ei seisnud ka mitte tegewuseta. Lisandusega põhiseaduse juurde kitsendas ta oma ainuwalitsust 1. mail ja teatas oma tahtmisest, konstitutsiooniliseks monarhiks hakata: uus kahekojaline parlament sai tähtsad õigused. Aga raskemalt läks asi nekrutite wõtmisega, keda Napoleonil oma uute wägede moodustamiseks tarwis läks. Hoolimata ülesleegitsewast waimustusest suure wõitja wastu, oli maa ometigi sõjast lõpulikult tüdinenud. Tema üleskutse wanadele weteraanidele tõi ainult 60.000 meest kokku, ja kõigega, mis muidu weel kättesaadaw oli, ühes uute nekrutitega, wõis ta ainult 130.000 meest korjata.

Niisugustel oludel seisis tema ainus pääsmine wõimaluses, waenlase hulkasid ükshaawal lüüa, enne kui neil korda läheks kawatsetud hiiglawäeks ühineda. Hariliku kiirusega tungis ta juunikuul 1815 Belgiasse. Seal seisid juba mõlemad tema kõige wihasemad wastased: inglased Wellingtoni ja preislased Blücheri all. 15. ja 16. juunil löi ta ka tõesti preislasi Ligny juures. Inglastel ei läinud korda neile appi tulla. 18-dal tungis ta neile Waterloo juures kallale. Prantslased wõitlesid ägedama wihaga ja niisuguse waprusega, mis kõige kõrgemast kiitusest üle käis. Inglased aga ei taganenud mitte jalatäit, ei annud alla. Nende peaaegu üleinimlik sitkus otsustas lahingu, sest wastu õhtut jõudis Blücher pärale löödud Preisi wägede puutumata tagawaradega, ja selle peale, kui mõlemad waenulikud wäed ühinesid, pidi Napoleon taganema. Kui Blücheri wäed liginesid, arwas Napoleon hakatuses, et need tema enese abiwäed Grouchy all on, keda ta terwe päewa asjata ootas. Aga need ei suutnud wihmase ilma pärast, mis teed pehmeks leotas, oma raskete suurtükkidega mitte küllalt ruttu kohale jõuda. Kui ta kibedast tõest aru sai, oli tal selge, et lahing oli kaotatud. Tema truud kaardiwägi laskis enese pea wiimase meheni maha lasta wõi maha raiuda. Tõendatakse — teade ei ole küll kindlasti tõendatud — et kaardiwäe juhataja Cambronne olewat, kui waenlane temale ette pani, alla anda, uhkete sõnadega wastanud: „Kaardiwägi sureb, aga ei anna mitte

alla.“ Kas need sõnad tõesti öeldi või mitte, tõsiasi aga on, et kaardiwägi mitte alla ei annud.

Waterloo lahinguga oli Napoleoni saatus tõepoolest juba otsustatud. Tema ise ei arwanud oma asja weel mitte kadunuks. Kui ta Pariisi oli tagasi jõudnud, nõudis ta parlamendilt diktaatori wõimu, et ruttu, kõikide jõuallikate ärakasutamisel, nagu enne, uusi hoopisid anda. Aga ei kuuldud enam wõidetu sõna. Parlament seletas, et tema wõim kestew on, ja tarwitas ähwardawat tooni. Nagu aasta enne seda, jätsid teda ka nüüd ta wanad sõbrad maha. Nõuti temalt, et ta ära peab minema. Ei jäänud temale siis muud nõu üle, kui teist korda troonilt lahkuda. 22. juunil kuulutas ta enese troonist lahti, seekord oma poja heaks. Ajutise walitsuse eesotsas, mis parlament moodustas, seisis Fouché, Napoleni hiilguseaja osaw politseiminister. Selle poole pööris Napoleon nüüd, kui ta enese troonist oli lahti ütelnud, palwega, temale, kui harilikule kindralile, kohuseks teha Pariisi pealetormajate waenlaste wastu kaitsta. Temale anti aga alandaw wastus: „Kaduge wiibimata siit, muidu ei jõua meie Teie isikliku julgeoleku eest mitte wastutada.“

XXI.

„Themistokles“.

Wäheste truuksjäänud ohwitseride saatel läks Napoleon nüüd Prantsuse läänerannale ja jõudis 3. juulil Rocheforti. Nagu nii mõnelgi teisel, kellel Euroopas midagi enam ei olnud peale hakata, tahtis ka tema Ameerikasse välja rännata. Ei tea, kuidas Ameerika saatus oleks kujunenud, kui see organisaatoriline jõugeenius oma plaani oleks saanud täide saata?

Aga tema igawesed waenlased inglased olid walwsad. Endiste ettewaamatuste läbi hoiatatud, otsisid nad nüüd iga laewa hoolega läbi, mis kuidagi kahtlust äratas, et Napoleon tema peal wõiks olla. Wiimaks otsustas ta enese wabatahtlikult inglaste wõimu alla anda. Et ta raskustest aru sai, mis tema põgenemist takistasid, ja et tal ainult walida jäi kas ennast tagasi tülles Prantsuse kuninga¹⁾ kätte anda wõi inglaste kätte wangi sattuda, siis arwas ta õieti, et ta Prantsuse kuninga käest waewalt eluga pääseb, aga kui ta ennast wabatahtlikult inglaste kätte annab, siis vähemalt oma isiku päästab ja ehk kindlustab.

Tema läks Inglise sõjalaewale „Bellerophon'ile“ ja kirjutas sealte Inglise prints-regendile järgmised read, mis tema stiili kui ka tema kustumata huwi wana aja suurte kujude wastu kinnitab ja iseloomustab:

1) Louis XVIII oli 8. juulil Pariisi tagasi tulnud.

„Teie Kuninglik Kõrgus! Mina olen parteidele, mis minu maa killustawad, ja suurriikide waenlusele ohwriks langenud. Minu poliitiline teekäik on lõpetatud. Kui teine Themistokles¹⁾ tulen ja palun Inglise rahwalt warjukohta. Ma annan ennast Inglise seaduste kaitse alla. Seda kaitset palun ma Teie kuninglikult kõrguselt, keda ma oma wägewamaks ja wisamaks, aga ka oma ausameelelisemaks waenlaseks loen.

Napoleon.“

Wõib Inglismaa wägewusest ja wisadusest ütelda, mis tahes, mis aga tema suuremeelsusse puutub, siis oli Napoleon oma arwe walesti teinud. Ta wõis alles mitu nädalat pärast 7. aug. „Bellerophonilt“ lahkuda. Ta wiidi siis teisele laewale „Northumberlandile“, et sellega St. Helena saarele wiidud saada. See otsus anti talle 30. juulil teada. See teade sundis Napoleoni järgmisele terawale protestile:

„Mina protesteerin sellega pühalikult Jumala ja inimeste ees minu kallal toimepandud wägiwallateo wastu, selle minu isikliku wabaduse rikkumise wastu. Mina läksin wabatahtlikult „Bellerophoni“ laele; mina olen Inglismaa külaline, aga ei mitte tema wang. Ma tegin seda laewa komandandi kutsel, kes mulle tõendas, et tal oma walitsuse poolt käsk on mind wastu wõtta ja, kui ma seda soowin, mind ja minu saatkonda Inglismaale wiia. Ma läksin heas usus, et ennast Inglise kaitse alla anda. Kui walitsus „Bellerophoni“ komandandile käsu on annud mind ja minu saatjaid selleks wastu wõtta, et mind löksu meelitada, siis on ta autult talitanud ja oma lippu määrinud. Kui see talituswiis lõpuni peaks läbi wiidama, siis oleksid inglased iseennast tulewikus õigusest ilma jätnud, oma aususega, oma seadustega ja oma isikliku wabadusega kiidelda. Briti au häwineks „Bellerophoni“ walskusega. Mina appelleerin ajaloo otsuse poole. See saab järgmiselt käima: Waenlane, kes kaua Inglise rahwa wastu oli wõidelnud, otsis õnne-

1) Themistokles, suur ateenlane, kes Persia kuninga Xerxese Salamise lahingus aastal 480 enne Kr. wõitis ja sellega Ateena suuruse oli põhjendanud, pidi pärast parteitülide pärast Ateenast lahkuma ja otsis pärast Persia kuninga riigis peidukohta.

tuses Inglise seaduste alt kaitset. Missugust suuremat tõendust oma lugupidamisest ja usaldusest võis ta Inglismaale veel anda? Aga kuidas wastati Inglismaalt selle kõrgemeelsuse peale? Terwitati waenlast silmakirjalise käega, ja kui ta heas usalduses pakutud käe tahtis vastu võtta, võeti ta wangi ja ohwerdati teda.

*Napoleon.*⁶

„Bellerophoni“ lael.“

Aga Inglismaa küsis niisama wähe tema wõrdluse järele wana ajaloolise kangelasega, nagu ta tema tähendusest tulewiku otsuse kohta hoolis. 7. augustil pidi Napoleon oma protestist hoolimata laewale „Northumberlandile“ asuma, mis päew peale seda St. Helena saare poole hakkas purjetama. Umbes 70-päewase teekonna järele maabus ta 16. oktoobril tühjale kaljusaarele, kus teda siis kestwalt wahi all peeti. Kardetaw löwi oli puuri pandud ja teda walwati hoolsamalt kui endises hoiukohas. Inglismaa ja Euroopa würstid võisid kergemalt hingata.

XXII.

Napoleon St. Helena saarel. Tema surm.

Wastuwõtmine kaugel ja wäHEMEELDIWAL saarel oli õige kurb. Ei kostnud ühtegi hüüdu: „Elagu keiser!“ Wae-walt, et mingisugusest rahwakogumisest kõnet wõis olla. Saarel elas inimesi wäga hõredalt ja õõmaja, kuhu esimesel õhtul magama mindi, oli päris waene. Akende ees ei olnud ei kardinaid ega luuke, ei leidunud laua peal lõna, woodid olid kõwad. Aegamööda läks asi küll paremaks. Üks suurem maja ülewal kõrgel kiltmaal, kust pilk kaugele merele ulatas, seati wangistatud walitseja jaoks korda. 10. detsembril wõis ta sinna elama asuda. Siin olid tal wähemalt rahuloldawad eluruumid, ja koguni ühe puust supeluswanni olid nad talle ta suureks rõõmuks teha lasknud. Ta oli wõinud omale 11-liikmelise saatkonna ligi wõtta, ja nii wõidi, niisama kui Elbal, wäikene kojaelu moodustada. Oma perekonnast pidi ta muidugi lahus elama. Ei tema abikaasa, ei poeg, ei ema ega teised perekonna liikmed ei tohtinud wõi ei tahtnud tema kurba wangieltu temaga jagada. Ema ja õde Paolina pingutasid asjata selleks oma jõudu. Nad ei saanud luba tema saatust jagada. Wiimaks läks ometi Paolinal õnneks luba saada, aga enne kui ta teele wõis minna, oli Napoleon juba surnud.

Majal, kus ta elas, villal Longwood, oli 5 tuba, milledest kaks wäikest tema päristoad olid. Lihtne tekk kattis põrandat. Ühes neist kambritest, mis ta magamistoaks oli, oli Napoleoni wana

sõjawälja-woodi ja sohwa lamamise jaoks, mille peal ta suure osa päewast mööda saatis, kuna ta seal luges wõi aga oma sekretärile dikteeris. Toas oli weel lihtne kummut, laud kolmeharulise lambiga, mida suur sirm kattis, ja paar tooli. Kahwlikiwist ahjul seisis wäikene peegel ja alumisel äärel marmorist rinnakuju, mis Napoleoni wäikest poega, „Rooma kuningat“ moodustas. Üks õliwäri-pilt, keisrinna Marie Louise tema pojaga, rippus seinal just lamasohwa wastas. Toas oli peale selle weel Friedrich Suure äratuskell — üks esimestest tolleaegsetest äratuskelladest —, mis Napoleon omal ajal Potsdamist sõjasaagina oli kaasa wõtnud. Teine tuba oli täidetud raamaturiulitega, raamatu- ja aktidekappidega. Neis kahes lihtsas töötoas saatis mööda oma ülejäänud elupäewad endine ilmawalitseja, ja nimelt selle tööga, millest ta juba noormehena oli ilutsenud ja millest ta juba Fontainebleau lossis oma kaardiwäe meestele oli ennustanud, nimelt ajaloo kirjutamisega, ligemalt öeldud, oma enese ajaloo üleskirjutamisega. Ta päewad läksid mööda wäga reeglipäraselt. Harilik päewajaotus oli järgmine: hommiku kell 10 eine magadistoas, selle peale pooletunniline jalutuskäik wõi aga juhusliste külaliste wastuwõtmine. Siis loeti wõi töötati koos sekretäriaga, kellele Napoleon sohwa pealt oma memuaaride jatku ette ütles. See kestis (wäikse kosutuspausiga, kus keha kinnitati 12 ja 1 wahel) kuni umbes kella neljani. Selle järele jälle jalutamine. Siis dikteeris ta jälle edasi, kella 7-ni, õhtusöögin. Peale õhtusööki, millest sagedasti osa wõtsid mõned liikmed St. Helena saarel asuwast Prantsuse koloniist, aeti juttu wõi aga loeti ette Prantsuse klassikutest; iseäranis meeldisid Racine, Molière ja Voltaire.

Esimesel poolel aastal oli Napoleoni terwis hea. Aga pärast hakkas ennast saare terwiswastaline kliima aegamööda tunda andma. See oli niiske ja palawikkusünnitaw. Maja oli tõmbetuulene, sest ta oli õieti ainult suwemajaks. Tõendatakse, et see haruldane asi olewat, kui St. Helena saarel keegi üle 50 aasta wanaks saab. Napoleoni terwislist seisukorda halwendas — wist päritud — kõhuhaigus, mis wist wähitõbe laadi oli. Üks tema tungiwamatest eeskirjadest, mis ta arstile, kes teda tohterdas,

Keisrinna Marie-Louise Napoleoni väikse pojaga.

andis, oli nõudmine, et peale tema surma tema surnukeha täpipealt läbi uuritaks ja uurimise tagajärg tema noorele pojale Wiinis teada antaks. „Ma tahaksin, et tema vähemalt sellest hirmsast haigusest wabaks jääks,“ ütles ta, „muidugi oletades, kui arstikunst aegsasti ettewõetud abinõudega selle haiguse põhjusi wõib kõrwaldada.“ See on teatawasti probleem, millega arstiteadus weel tänapäew asjata wõitleb.

Napoleoni wiimaseid eluaastaid tumestas oluliselt muu seas ka see, et Inglise saare kuberner, sir Hudson Lowe, oma walitsuse sellekohase instruksiooni järele, suure wangiga, kes ise ka mitte alati kõige paremas tujus ei olnud, õige sündmata wiisil ümber käis. Alguses ei olnud tal mitte luba ratsutama minna, ilma et teda Inglise ohwitser ei oleks saatnud. Selle tagajärjel loobus Napoleon oma igapäewasest ratsasõidust. Kui temale lõpuks luba anti ilma walweohwitserita wälja ratsutada, leidis ta, et mõne kilomeetri kaugusel tema elumajast Inglise soldatitest wahiahelik oli üles seatud. Niipea kui ta sellest wahiahelikust üle ratsutas, saatis teda ratsasoldat. Kui ta seda tähele pani, astus ta hobuse seljast maha ja rändas jala tüki maad üle paljaste mägede ja kustunud wulkaanide wahel, millest St. Helena suurelt osalt on moodustatud. Hudson Lowe rööwis temalt ka tema igapäewase suplemise wannis, sest et ta tõendas, et ühest wannist nädalas küllalt olewat. Tarwis olewat wett kokku hoida. Tema andis ka mõista, et tarwis on majapidamist kitsendada, ja ta ei tarwitunud Napoleoni kohta ilmaski muud aunime, kui „kindral Bonaparte“. Tema konfiskeeris ka kirjad, kus aadressil keisri aunimi leidis. Niisuguste ja sarnaste wäikeste norimistega käis ta suure inimesega ümber.

5. mail 1821, just kui päikene ookeani silmapiiri alla wajus, suri see üliinimene. Ta oli 52 aasta wanuseni jõudnud, ja ainult mõne nädala oli ta woodis päris haige olnud. Ülemaltähendatud wäga walus kõhuhaigus oli ta tõbewoodisse heitnud. Nendel nädalatel kirjutas ta oma üksikasjalise testamendi, mille kuupäewaks 13. aprill on. Selles testamendis andis ta määrusi oma waranduse kohta, kusjuures ta lahtise käega oma sõpru meelde tuletas. Ta awaldas ka soowi, et tema põrm „Seine kaldal“ (Pariisis) puhata

wõiks ja et tema süda tema „jumaldatud Marie Louisele“ saadetaks (kes tol korral laulatamata abielus elas ühe krahw Neipergiga). Aga Hudson Lowe määras Inglise walitsuse käsul, et Napoleon St. Helenal maha tuleb matta. Tema sõbrad, kes temale seda wiimast teenistust toimetasid, tahtsid hauale hõbetahwli liht pealkirjaga paigutada :

Napoleon.

Sündinud Ajaccios 15. augustil 1769.

Surnud St. Helenal 5. mail 1821.

Aga seal tuli jälle Hudson Lowe ja seletas, walitsus olla käskinud, et hauakiwil ainult kaks sõna peawad seisma :

Kindral Bonaparte.

Napoleoni matuseplats St. Helena saarel.

XXIII.

Pärast teda.

Siin puhkas nüüd wägewa maailma-walitseja kaduw põrm ookeani kaljusaarel — iseenesest mitte ebaauline hauapaik — ja uuesti tuletati meelde maailmale seda wõimumeest, kelle ees ennast kuningad ja rewolutsionäärid ühel wiisil peawad kummardama. Mõni aasta peale seda laseb üks Rootsi luuletaja, kes wahest wägewamalt kui keegi teine surma Majesteedist on laulnud, surmageeniust hüüda:

Mu jalg lusträndel
lööb ümber troonid,
Aleksandrid, Napoleonid,
Suurherrad kullas,
Autähtedes, wäes:
Peotäies mullas
Neil osa on käes.¹⁾

Prantsusmaal kaswas waheajal rahulolematus tagasitulnud Bourbonide wastu. Nemad ei olnud, nii öeldi, „ei midagi õppinud, ei midagi unustanud“. Nemad ei olnud kõige pealt ei midagi õppinud suurest, suurejoonelisest näitlikust õpetusest, mis rewolutsioon, ilmasõda ja Napoleon terwele ilmale oli annud.

Tegnér, kes kewadel 1815 hümnuse „Ärganud kotkale“ oli laulnud, kirjeldab selle saatusriikka aasta lõpul mures meelega

1) Johan Olof Waltin, „Surmageenius“ (Dödens ängel).

uut aega kojutulewate seaduslike wüürstidega ja aadlimeestega, waimulikkudega ja tagurlusega. Piitsutada saawad niihästi Inglismaa kui ka Saksamaa, aga imelikul wiisil minnakse Wenemaast waikides mööda. Siin peab meelde tuletama, et Rootsimaa 1812. aastast saadik Bernadotte poliitika tagajärjel Wene suurriigiga lepingus oli. Tegnér luuletab uueks aastaks 1816 järgmised read:

Ta tuleb. Sa, pööbel, nüüd küüruta end!
Ta ratsu on kuulšamast tõust.
Kõrgausus näib kloostri kerjuswend,
Altkulmne pilk räägib kurjast nõust.
Ei aadeli wõsul mõök puusal ripu,
Puss, palweraamat tal ehiwad lipu.

Küll wilets wigane näib see tõug,
See Englise haigusest pärit.
Ja wüürsti ees muigel küüraku lõug,
Kojanarrina naeru ta ärrit.
Üks parwenüü¹⁾, au kellel' nimeks ant,
Ta soowil siit aeti, kui algas jant.
Oh tere, uus aasta, tood mõrtsukatööd,
Ja lollust, walet, mil pole äärt.
Mis sest, kui ilma sa maha lööd,
Sest püssikuuli ta waewalt wäärt.
Tal palju on riidu ja lahu,
Kuul pähe! siis kõik on rahu.

„Kuuli pähe“ sai neil päewil üks (kukutatud) walitseja endistest truudest seltsimeestest, keda ta ise wahwamaks wahwate seast oli nimetanud: marshall Ney. Nagu mitmed teised wanust sõjawendadest, oli ka Ney oma isanda õnnetuste päewil maha jätnud ja oli uue kuninga juures suures lugupidamises.

Kui Napoleoni tagasituleku teade kuninga lossi ulatas, lubas ta oma uuele kuninglikule majasteedile „selle metslooma kinni

1) Kuningakoda ja aadlist emigrandid laitsid Napoleoni ja tema sõjariistade kaudu suureks tõusnud sõjawendade juures just nende parwenüü (tõusiku) iseloomu. Napoleon wõitis oma wõimu isikliku tubliduse läbi, mitte sündimiseõigusega, ja oma hiilgawas kojasa oli just tema see, kes kõige vähem kojakommete järele üles astus.

püüda ja puuris kuninga ette tuua“. Aga kui Ney oma wana isanda ja meistriga kokku puutus ja oma suure teo pidi toime panema, waldas teda ühes soldatitega üleüldine waimustus. Ta läks Napoleoni poole üle ja sündis suur kaisutusetendus. Kui Napoleon teist korda pidi põgenema, maksis Ney arwe. Ta anti sõjakohtu kätte ja mõisteti surma. Louis XVIII ei annud temale mitte armu, ta lasti maha. Siit võib arwata, kuidas Napoleoni enese käsi oleks käinud, kui ta elusalt Louis XVIII kätte oleks sattunud.

Wana jooksjahaige kuningas Louis XVIII suri, ilma et temast troonipärijat oleks järele jäänud. Tema wend Karl X sai tema järele kuningaks, aga walitsussüsteem läks ennem pahe-maks kui paremaks. Siis tuli uus rewolutsioon, mis Louis Phi-lippi, rewolutsiooni aegu tapetud Orleani hertsogi (Philipp Egalité) poja wabameelse kodaniku-kuningana riigi etteotsa tõstis. Näitas esialgu ka paremini minewat, kuid aastal 1848 kukutati ka see walitsus ja pea peale seda tõstis ikka enam ja enam idealiseeritud „Suure Napoleoni“ mälestus wõimule tema wennapoja, „wäikese Napoleoni“. Riigipöörde järgi, mis tema, kui uuesti jaluleseatud wabariigi president, toime pani, põhjendati jälle Prantsuse keiser-riik, kuigi wäiksemates piirides kui enne. Tema lubas Prantsuse rahwale uut kuulsusrikast suurriigi ajajärku rajama hakata, ja Napoleon III-dat peeti kaks aastakümnet Euroopa wägewamaks walitsejaks. Aga see wõim seisis õõnsal alusel. Saksa-Prantsuse sõda 1870/71 tõi kätastroofi, kui preislased hilist tasu tahtsid nõuda, mis aastasaja algul neile paha oli teinud Napoleon I. Ja see, kes poisikesena ehmatanult oli näinud, kuidas isa ja ema Napoleoni triumfide ees Preisimaal pidid endid alandama, tahtis nüüd hallpeana kui triumfaator Pariisi minna. Seega oli Preisimaa kätte tasunud ja kättemaksu-kirg läks Prantsuse poole üle ja rahwaste wihkamistuli, mis 40 aastat tuha all oli hõõgunud, sütitas uue ilma-tulekahju leegid, mis praegustel wiimastel aastatel, hooli-mata kõigest moodsast kultuurist, inimsoo hirmutiseks on olnud.

Juba kolmekümnendatel aastatel tulid hääled kuuldawale, kes Napoleoni surnukeha Prantsusmaale tuua soowisid. Tegnér

riiwab seda mõtet ühes luuletuses aastal 1831. Tema leiab, et kaljusaar keset ilmamerd selle titaani kõige sündsam hauapaik on:

„Ta põrmu ärge puutke! kus see ka on,
Sealt wõidusammas kerkib ju.
Ta kuulsus on, mis uhke kotkana
Küll lendab üle ilma, ääretu.
Kesk kustund kraaterid sa seisa seal,
Kui kahe aja kandja kaal,
Üks ilma piirikiwi liikmata,
Sa keisri põrmu urn seal kaugel maal.

Wiimaks läks see nõudmine nõnda tugewaks, et järele pidi antama. Ja kuningas Louis Philipp laskis wiimaks aastal 1840 Napoleoni wiimase tahtmise teostada. Üks Prantsuse fregatt (sõjalaew) sõitis Inglise walitsuse loaga St. Helena saarele ja tõi puusärgiga endise keisri maise põrmu koju.

Suurte pidustustega maeti ta toredasse Inwaliidi-doomkirikusse. Doomkiriku ümbruses on inwaliidide maja, kus sõjakoleduste ohwrid warjatakse ja rawitsetakse.

Kuldtähtedes särawad seal marmorpõrandal ilmakuulsate lahinguwäljade nimed, kus tema sõdurid oma werd walasid, ja ümbritsetud sõja-wõidumärkidest ja oma sõjakangelaste marmor-kujudest hingab Napoleon sarkofaagis, mis oma uhkuseta lihtsusega silma paistab. See kiwist puusärk Soome porfüürist¹⁾ oli selle rahwa aukingitus, kellele „Aleksandrid ja Napoleonid“ kõnelenud, „tema“ saada wabade rahwaste ritta tõstetud, kes aga warsti nägema pidi, et see wabadus nende omaduste sekka kuulub, millest ennenimetatud „Surmageeniuse“ laulik ütleb:

Teil' oma omandust pole antud,
Kui teie õigused kirjagi pandud.

Täbar etiketiküsimus, mis St. Helenas nii palju pahandust oli sünnitanud, küsimus nimelt, missugust pealkirja hauakiwi pidi

1) Wördle Z. Topeliuse „Napoleoni haud“ (1849):

„Nüüd saadab Soome oma terwitust
Maalt, kus on palju järwi, laule;
Ta waikselt ja mõttes kiwi seab
Surnd keisri külmale kulumule, laule.“

kandma, lahendati siin lihtsal ja üsna haruldasel wiisil: Sarko-faagil ei ole ülepea mingit pealkirja. Niisugust ei olnud tööpoolest ka tarwis. Kui kuskil kord, siis maksab siin sõna, et kui inimesed waikiwad, siis saawad kiwid kõnelema. Ja nende kaja kõlab aastasadadest läbi.

* * *

Napoleoni noor poeg, kes juba hällis nii suure toredusega Rooma kuningaks oli nimetatud, kaswas Wiinis oma wanaisa kijas üles. Õhkkonnas, kus wiikamine tema isa wastu mitte ei lõppenud, kiratses tema elu edasi. Noores eas suri ta tiisikusse ja lahkus siit ilmast wäheütlewa Reichstadi hertsogi aunimega.

Napoleoni wana tark ema elas kauemini pojast, isegi pojapojast palju kauemini. Ta oli mitmes suhtes erandiline ja kaaluw naisterahwas. Nooruses sätendaw iludus, oli ta ühel hoobil õige mehine naisterahwas, kes oma meest Korsika wabadussõjas ratsahobusel saatis. Tema oli õiguse pärast see, kes meest ergutas wõitlusest osa wõtma. Suurel moodsul maitsis tema õnne muutlikkust. Wahe tema waesuse wahel põgenemise aegu Korsikalt 1793 ja hiilgawa olukorra wahel keisri emana oma enese kojapidamise juures 1804—1813 oli niisama suur, kui „Madame sans Gêne“ üksikute elujärkude wahel. Jutustatakse, et proua Letizia kesk keisrikoja hiilgust mõnikord iseeneses ümisenud: „See ei wõi ilmiski hästi lõppeda. See peab kokku warisema.“ Naise olemises peitub midagi nägijataolist, tõendasid Tacituse ütluse järele wanad germaanlased. Siin tõendub see wäide. Tema oli saatuse peale, mis tuli, ette walmistatud, ja tema kandis seda niisamasuguse hingetugewusega, mida ta enne lihtsatel päewadel oli üles näidanud. Oma targa ja uhke wiisiga toetas ta Napoleoni ettewõtet Elbast tagasi tulemisel kõige elawamalt. Ka kõige heledamal õnnepäewi paistusel oli ta wana targa harjumise järele nii kokkuhoidlikult elanud, et temale peaaegu ihnsust ette heideti. Napoleoni lõpuliku langemise järele asus ta Rooma elama, kus ta, oma Itaalia sugurahwa poolt lugupeetud ja austatud, oma elupäewad lõpetas. Ta suri alles aastal 1836. Tema oli Inglise walitsuselt nõudnud, et temale luba antaks poja wangistust St. Helena saarel

jagada. Aga — olgu nüüd, et kardeti, et tema, niisama nagu Elbas, oma tugewa loomuga poega wabastuskatsetele ergutab, ehk olgu, et paljalt wiisakuseta taheti olla, wastus tema niisama ilusa kui loomuliku palwe peale oli alati kahwatu „ei“. Niisama lükati tema palwed, poja wangistust kergendada, alati tagasi.

Napoleoni õed, kes tõsised iludused olid, tohtisid wenna seisukõrgendusest osa wõtta. Elisa sai 1809 Toskaana suurhertso-ginnaks, kaotas aga Napoleoni langemise järele oma seisuse ja elas oma elu lõpujärgu „krahwinna Compignano“ nime all mitmes kohas Itaalias. Teisel õel Paolinal oli wäga wahelduw saatus. Tema läks mehele ühele päratu rikkale Itaalia würstile kuulsast Borghese perekonnast. Abielu ei olnud aga sugugi õnnelik, sest et kummalgi abielulisel ei olnud arusaamist abielulisest truudusest. Sellewastu oli see naisterahwas igapidi suurepäraseks modelliks Canova kuulsa lamaja Venuse marmorkujule Borghese kasiinos. „Mu Jumal, ruum oli ju köetud,“ wastas ta ühele sõbrannale, kes selle üle imestas, et tema ennast Canovale alasti oli pidanud näitama. Paolina oli tujukas, ekstsentriline, nagu suurem osa õdedest-wendadest, aga tema oli ka tugewa tahtejõuga ja suure-meelne. Elbas pakkus ta Napoleonile oma terwet warandust tema ettewõtte läbiwiimiseks ja tema kõrgewäärtuslised kalliskiwid olla Waterloo lahingu järel Napoleoni wankrist leitud, mida ta rutulisel põgenemisel tarwitas. Nagu ema, tegi ka tema mitu katset, Napoleoni wangipõlwe St. Helenas jagada. Lõpeks sai ta loa, kui juba hilja oli.

Kõige noorem õde Karolina läks mehele Murat'le, trahteri peremehe pojale, kes oma sõjalise tubliduse tõttu niisamasuguse ülenduskäigu läbi tegi, nagu Bernadotte, ja lõpuks Neapoli kuningaks sai. Tugewa tahtejõuga, nagu ema ja kõik õed, oli tema ainukene, kes wennale tema õnnetuses truudust murdis. Tema oli koguni see, kes 1813 oma mehele nõu andis Napoleonist lahti lüüa, et Neapoli krooni päästa. Aastal 1815 lõi Murat uuesti Napoleoni poole, aga siis oli asi juba liig hilja. Tema wõeti weel selsamal aastal rewolutsiooniwõitluses Lõuna-Itaalias wangi ja lasti maha. Karolina elas pärast mitmel pool ja suri Firenzes.

Napoleoni wendadest said pea kõik „kuningad-maapagulased“. Kõige wanem, Joosef, oli 1806—1808 Neapoli kuningas ja 1808—1813 Hispaania kuningas, rändas wälja Ameerikasse ja elas seal kaua aega krahw Survilliers'i nime all. Kolmekümnendatel aastatel tuli ta Euroopasse tagasi ja püüdis asjata peale Napoleoni poja surma oma pärimisõigust Prantsuse keisritrooni peale maksma panna.

Lucien, teine wend, oli tahtetugew, aga isemeelne ja eksentriline iseloom. Tema wõttis noores eas suure hooga ja armastusega Prantsuse rewolutsiooni poliitikast osa ja meie oleme juba enne ära tähendanud, missugust osa ta etendas wiiesajanõukogu juhatajana. Ta oli ainukene wend, kellele Napoleon mitte kuningakrooni ei olnud muretsenud, aga see ei olnud mitte Napoleoni süü. Napoleon pakkus temale juba 1807 kuningakrooni, tingimusega, et ta enese oma abikaasast, ühest pangaherra lesest, pidi lahutada laskma, keda mitte wõimalikuks ei arwatud keiserlikku perekonda wastu wõtta. Lucien'i auks jäi ta oma naisele truuks ja loobus kuningakroonist. 1810 rändas ka tema Ameerikasse, tuli aga warsti tagasi ja elas pärast Itaalias, kus ta heal jalal paawstiga oli ja sellelt würsti ausse tõsteti.

Ülemalnimetatud Hollandi kuningas Louis lõpetas oma päewad ka Itaalias. Tema asus waheldamisi Roomas ja Firenzes. Temal oli weel suuremal mõõdul kui Napoleonil kirjanduslisi huwisid ja ta kirjutas hilisematel aastatel terwe rea ajaloolisi ja poliitilisi kirjatöid. Tema poeg oli pärastine keiser Napoleon III.

Jerôme, kõige noorem wend, oli Napoleoni konsulaadi päewil ühe admiraalina ebaõnnestanud sõjakäigu Lääne-India saarestikule ette wõtnud, jäi pärast seda Põhja-Ameerikasse ja heitis seal ühe rikka kaupmehe tütrega abiellu. Napoleon leidis, et see abielu niisama sündmata oli, kui wenna Lucieni oma, ja kõrwaldas tema, kui ta keisriks oli tõusnud, pärandusõigusest. Jerôme oli aga halwem iseloom kui wend Lucien. Tema wiis asja sinna-maale, et Pariisi katoliku kirik selle Ameerika abielu tühjaks tunnistas. Nüüd laskis Napoleon selle kadunu üle jälle oma armu paista, ja tema sai, nagu juba enne nimetatud, 1807-dal aastal

uesti moodustatud Westfaali riigi kuningaks. Jerôme on Napoleoni wendadest ainukene, kes Prantsusmaal on surnud. Waheldusrikka maapagulase - elu järele sai ta wabameelse kuninga Louis Philippi walitsuse ajal luba Prantsusmaale tagasi tulla. Kõigist Napoleoni õestest-wennastest elas tema kõige kauemini ja nägi weel, kuidas wennapoeg Napoleon III Prantsuse keiserrigi uuesti jalule seadis. Tema suri alles 1860 ja maeti wenna kõrwale Inwaliidi-doomi. Terwest perekonnast oli kindlasti tema see, kes kõige wähem selle au wäärt oli. Ka wanem wend Joosef leidis siin omale wiimase puhkepaiga. Napoleoni ema hingab oma mehe kõrwal Korsika kodulinna.

XXIV.

Järelehüüd.

Kolm meest ajaloos on omale ühesarnase tagajärjega ja genialiteediga ilmawalitsuse kätte wõidelnud: Aleksander Suur, Julius Caesar ja Napoleon Bonaparte. Nende elutöö annab inimestele kõigiks aegadeks tööd. Ja see on nii kaugel minewikus, et meie seda ilma eelarwamiseta wõime waadelda. Kõigi nende kolme mehe elulugu on tõepoolest imestuswääriiline, aga ei kellelgi ometi sellel mõõdul, kui Napoleonil. Aleksander kaswas juba kuningapojana üles, tema isa oli suurepärase eeltöö juba teinud, et temale wõiduteed tasandada. Julius Caesar, kes ühest poliitiliselt väga lugupeetud perekonnast wõsus, oli samasuguses soodsas olukorras. Rooma riigimehed enne teda olid juba Wahe mere ümbruse ilma allaheitmise peaaegu lõpetanud. Tema gigantlikud wõitlused käisid suurelt osalt ainuwalitsuse pärast. Aeg oli sedawõrd täis, et ta sellele wõimu kätte andis, kes aastasadade tööwilja lõigata mõistis. Aga Napoleon! Korsika adwokaadi poeg, kellele muinasjutuline saatus keisrid ja kuningad jalgade ette paiskas ja kes omale walitsuspiirid kätte wõitles, nagu nad klassika wanast ajast saadik, wõi vähemalt Karl Suurest saadik, kellegi inimese käes ei ole ühendatud olnud. See on tõepoolest elusaatus, mis fantastiliselt mõjuks, kui selle luuletaja fantaasia oleks wälja mõtelnud ja seda romaanist oleks lugeda wõidud. Ja ometigi oli see kõik elaw tõsiasi alles 100 aasta eest. Oleks suur eksitus, kui arwataks, et kõik Napoleoni süured saawutused ainult tema

niisama haruldaselt suure geeniuse teenused oleksid. Tõesti oli tema üks ajaloo kõige suurematest waimudest, aga on paljud olnud, kes tema wäärilised olid niihästi mõtte- kui ka teoilmas, ometigi ei ole kellelgi neist sarnaseid kordaminekuid olnud, kui neid Napoleonile osaks langes. Et elus harukorralisi tagajärgi saawutada, on tarwis harukordseid olusid. Geenius aga näitab ennast selles, et tema niisugustest juhustest oskab kinni haarata ja neid ära kasutada. Et need olud tulewad, ei ole muidugi mitte geeniuse teenus. Ei tule nad mitte, ei ole see tema süü. Haruldane juhtumine võib ka nende poole pöördä, kes seda mitte ei ole ära teeninud, weel wähem seda mõistawad ära kasutada. Esimeses joones võib Napoleoni kordaminekuid sellega seletada, et tema Prantsuse rewolutsiooni ja tema hiiglawapustuste ajajärgul tegewusesse astus, nii siis ajal, mis enneaimamata wõimalusi ja muidu üsna wõimatumaid juhuseid pakkus. Aga sinna juurde tuleb weel hulk muid suhteid. Ühes noorustöös, mis Napoleon kirjutas, kus tema kõige julgemad tulewiku-unistused kirjanikukuulsuse poole käisid, laseb ta üht isa oma pojale ütelda: „Noorus on moodustatud julgusest ja tugewusest. Energia on hinge elu ja ka otsustamiswõime pea-allikas. Spartlase tunded olid tugewa inimese tunded; tugew on hea, ainult nõrk on halb. Ilma jõuta, ilma energiata ei ole woorust ega õnne.“ Neis noormehe mõtetes leidub suurelt osalt wõti terve imestuswäärilise, energiarikka mehe elu mõistmiseks. Tema on kehastatud hoolimata energia.

Meie oleme teisel kohal huwitawa otsuse awaldanud, mis üks Napoleoni kooliõpetaja oma õpilase kohta andis. Nagu me mäletame, lõppes see otsus lausega: „Tema saab soodsates oludes kaugele jõudma.“ Wana auwäärt waimulik ei olnud mitte tol korral moodis olewate üleliigsete fraaside sõber ja tema otsus ei tarwitse parandust ega õiendust. Teine tähtis otsus, mis meie päewini on alal hoidunud, käib selle sõjalise proowiteo kohta, mis 24-aastane suurtükiwäe kapten Toulonis korda saatis. Du Teil teatab tollekordsele wabariigi sõjaministrile: „Mul puuduwad sõnad, et teenust kirjeldada, mis selle tagajärje juures kaaskodanikul Bonapartel on: kõige laiemad teadmised, niisama

ülihea otsustuswõime kui haruldane isiklik wahwus on selle ülitubli ohwitseri silmapaistwate omaduste nõrk kirjeldus.“ Kindral Dugommier, kelle nime all Touloni wõit ametlikult käis, ei olnud nähtawasti mitte nõrk inimesetundja. Tema seletas: „Kui selle ohwitseri wastu peaks oldama tänamata, läheks tema ise oma teed wõidule.“ Kui Pariisis wõimu pärast wõideldi ja Napoleon weel mitte kõige salajamatele asjadele ligi ei pääsnud, kirjutas ta ühele oma usaldusosalisele: „Mul on tunne, nagu seisaksin ma suure wäljalahingu eel. Nagu seal surm luurab ja meid igal silmapilgul wõib tabada, nii on see ka siin. Waatemäng, mida meie maa igapäew läbi elab, ja tähelepanek, et õnnetaring meie saatuse määrab, on mulle trotsiwa rahu annud. Ma olen walmis rahulikult surma-hädaohtu minema.“ See fatalismus — see on selle saatuse alla andmisega sugulane, mis kord Xenophonil oli, kui ta kesk wõõrast maad, waenlaste ülejõust ümber piiratud, oma mehi julgustas — seletab tema wahwust sõjas. „Surema peame kõik, ja keegi ei tea oma surmatundi. Kes aralt lahingust põgeneb, see ärgu arwaku, et tema sellega surmast pääseb. Just kõige sagedamini langeb arg surmale ohwriks, aga tema sureb häbis ja ei mitte iluduses, ja sagedasti jõuab wapper kõrgemasse wanadusesse kui arg.“

See filosoofia oli Napoleonil lapsepõlwest saadik, mil ta wanu kangelastesagaasid armastama õppis, wäga tuttav.

Goethe, kelle kuningatroom teistsuguses ilmas seisis ja kestwam oli kui Napoleoni oma, oli ometi suure korsiklase austaja. Kui Napoleoni wihkamine Saksamaal ikka laiemaid hulki waldas, ajas ennast Goethe selle wastu ägedasti sirgu. „Jätke mulle mu keiser!“ ütles ta, kui langenud kangelast sõimati. Kõige tüsedam, mis Goethe Napoleonist ütelnud, wõiks wist küll järgmine mõtteawaldus olla: Ta laseb wiimisel päewal Jumala saatanale ütelda, kui see Napoleoni pealekaebajana ette astub: „Nõuad sa teda omale, siis pead sa ka ülesande oma peale wõtma, teda põrgusse tassida.“ Kõrgemini ei wõi küll selle demonilise üliinimese jõudu hinnata. See on sama mulje, mis juba Augereau 28-aastaselt kindralilt sai (wõrdle lhk. 38). Wiimaks oli ka Gustaw IV Adolfil Napoleonist sama mulje,

mulje üleinimlikust deemonilisest jõust, kui ta, nagu see tema iseäraldusest mõista, oma seletusi Johannese Ilmutamise raamatust tema kohta tarwitas. Kõik need oma aja waatlejad, kui lahku-minewad nad oma waimu ja tundmuste poolest ka olid, ühinesid imestuse poolest selle mõistatuslise jõu-ilmuwuse üle. Oleks ta 2000 aastat warem elanud, oleks selleaegne ilm tingimata tema peale waadanud kui Jumalate poja wõi muidu üliilmilise olewuse peale. Koguni palju igapäewasema keisri Augustuse iseloomu austati teatud ringkondades täie tõsidusega kui maa peale alla astunud jumalust.

Napoleoni isikut ei saa aga mitte lõpulikult seletada, kui tema peale ühekülgselt, ainult kui üliinimliku jõuawalduse peale waadatakse. Niisama wähe, kui tema poliitikat lõpulikult ära tähendada ei saa ainult lööksõnaga: „isiklik wõimunälg“. Ajalugu ei ole wanas tülüküsimuses, kas Napoleon peale 1801. aastat rahu oleks wõinud alal hoida wõi mitte, oma wiimast sõna kahtlemata weel mitte ütelnud. Wiimasel otsal oli see ikka wana wõistlus Inglismaa ja Prantsusmaa wahel, mis ilma tulekahju sütitas. Napoleoni isiklik wastutus peitus küll selles, et tema, kes rutulisi otsuseid armastas, sõda algatas, ilma et weel ootas.

Oli kaua aega moodus Napoleoni meteoriks nimetada, kes waikselt ja jäljetult kadus, aga tema isik ja tema teod ei ole mitte ainult oma kaasaeglaste peale wägewat mõju awaldanud, waid ka järeltulewa ilma peale. Tema wana isamaa Itaalia sai temalt äratust uueks eluks. Kaudselt wõib praegust Itaalia riiki Napoleoni looduks nimetada. Prantsusmaal ja paljudes teistes maades awaldab tema seadusandlus ja tema õpeolude organisatsioon weel tänapäew tuntawat mõju. Põhjamaa rahwastelä oli ta wist suuremal määral ümberloojaks kui nendele maadele, mis ta tegude näitelawaks olid. Ja terwele ilmale on ta ainukeseks näituseks, mis olemas on, mis üks tugew inimene loiuksläinud ilmas korda wõib saata.

Teiselt poolt on Napoleoni elutöö wandeks olnud, kõige rohkem Prantsuse rahwale, kelle poegi ta lugemata hulkades oma lugemata lahingutes ohwerdas. Ühe aastakäigu teise järele nägi Prantsusmaa oma paremaid ja elujõulisemaid mehi werest kuiwaks

jookswat. Rahwas kurnati järjekindlalt lahjaks. Seda mõju ei ulata tema täiuses weel tänapäewgi üle näha, aga üht nähtust wõib mõõdupuuga mõõta. Nekrutite wõtmiste juures pärast Napoleoni aega ilmus, et nekrutite keskmine pikkusmõõt tähtsalt allapoole oli langenud. Pikad mehed olid tema sõdades häwitatud. Kanaada prantslaste mõõtmised on sellesamale tagajärjele wiinud. Need on ühe endise Prantsuse inimesepõlwe järeltulijad ja on läbistikku pikema kaswuga kui tänased Prantsuse elanikud Prantsusmaal. Kui omale seda suure rahwa nõrgestawat aadri-laskmist õieti ette kujutada, siis saad õieti aru sellest tüsedast karistusest, mis Eva Fruxell, kuulsa Rootsi ajaloo-kirjutaja ema, rahwahäwitajale soowis: „Ma tahaksin,“ ütles ta, „et Napoleon iga elu eest, mis tema pärast on pidanud kustuma, nurgawoodi peaks heitma.“ Tõepoolest, wäga sünnis karistus, kui ta läbiwiidaw oleks olnud: iga häwitatud elu eest uus elu, Napoleonile pea igawese aja karistus! Üksi 1812. aastal ohwerdati ju 600.000 meest.

See on ju kõigi sõdade wanne: elujõulisemate inimeste häwitamine. Ükski hiilgawam wõit ei saa seda kaotust täsuda. Järeltulew ilm on Napoleoni walitsuse arweid maksma pidanud, ja nimelt kõige kõrgemat hinda arwesse wõttes. Ja lõppude lõpuks: tapmine sünnitab jälle tapmist. Wägiwald sünnitab kättemaksmist katkestamata õnnetusahelikus. Nagu näituseks: Napoleon tallas Preisimaa puruks. Kui Preisimaa ärkas ja walutawaid haawu tundis, loodi Preisi sõjaline wõim. 1870. a. asus Preisimaa kättemaksmisele ja sõtkus Prantsusmaa ära — ja nüüd on jälle kõik wihkamise ja kättemaksmise jõud walla lastud. Aleksander Suur ütles oma surmawoodil Baabilonis: „Minu haul pannakse wägewaid wõitlusmänge toime.“ See oli tõsine prohwetlik ettekuulutus. Tema riikide pärast wõitlesid kuningad ja rahwad aastakümneid. Napoleoni langemise järele peeti Wiinis lõpuarweid Euroopa konkursi üle. Seal ei jooksnud küll werd, aga wõitlusmängude aeg lükati ainult edasi. Aga 100 aastat pärast Wiini kongressi pühitsesid sõja deemonid kõige traagilisema aastasaja-pidu titaanilise sõjamehe mälestuseks: Inimeseohwerdaja haul pandi toime inimeste ohwer siinamaale kuulmata suuruses.

S i s u.

	Lhk.
I. Aastasaja mälestused	5
II. Napoleoni sugu ja lapsepõlv	8
III. Waene alamleitnant	13
IV. Prantsuse rewolutsioon	16
V. Noor Bonaparte rewolutsiooni waatlejana	27
VI. Tema esimesed sõjalised teod. 24-aastane kindral. Tapakirwe kardetawas läheduses	30
VII. Bonaparte päästab wabariigi walitsuse. Direktoorium. Abielu .	34
VIII. Tema esimesed kuulsad wõidud Itaalias	37
IX. Egiptuse õnnemäng, katse hoopi anda Inglise kaubanduslisele wägewusele	42
X. Bonaparte wabariigi president („Esimene konsul“)	46
XI. „Keiser Napoleon“, Euroopa mannermaa diktaator	60
XII. Kaubandussõda Inglismaaga: Euroopat sunnitakse Inglise laewu ja kaupasad boikotteerima	74
XIII. Hispaania nuhtlemine	76
XIV. Napoleon laseb Erfurdis Saksamaa würstide ja luuletajate poolt enesele auawaldusi ilmutada	79
XV. Jälle Hispaaniasse	83

	Lhk.
XVI. „Wägew kosilane on mõõk“. Napoleon kosib omale keisri tütre naiseks	86
XVII. Lõpu algus. Kuuesajatuhande hukatus Wenemaal 1812	91
XVIII. Wägewa langemine. „Rahwaste lahing“	97
XIX. Napoleon Elba saarel	102
XX. „Kotkas ärkab“. Sada päewa. Waterloo	107
XXI. „Themistokles“	112
XXII. Napoleon St. Helena saarel. Tema surm	115
XXIII. Pärast teda	120
XXIV. Järelhüüd	128